

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

LORÁNTFFY ZSUZSANNA, AZ ÉRZELMI ZSAROLÓ
A GYÓGYÍTÓ FŐÚR – DR. KÁLLAY RUDOLF
INTERJÚ BUDAI LÍVIA OPERAÉNEKESSEL

2021
•
II.

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

A MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT

56. ÉVFOLYAM, 2021. II. SZÁM

E számunk megjelenését támogatja:
Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata

Főszerkesztő:

Karádi Zsolt

Szerkesztőség:

Antal Balázs, Babosi László, Béres Tamás, Marik Sándor, Nagy Zsuka

Nyomdai előkészítés, tördelés:

Talpas Design Grafikai Kft., Nyíregyháza

Kiadja:

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Felelős kiadó:

Tomasovszki Anita igazgató

A szerkesztőség címe: Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Levél cím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 23. Telefon: (42) 598-888, fax: 404-107

E-mail: szabolcsi.szemle@gmail.com

<http://mzsk.hu/szemle>

ISSN: 1216-092X

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,

Budapesten a Hírlap ügyfélszolgálati irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál.

Évi előfizetési díj 2000 Ft.

Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle nevet!

A folyóirat Nyíregyházán megvásárolható

a Móricz Zsigmond Megyei és a Városi Könyvtárban,

Budapesten az Írók Boltjában, VI. kerület Andrássy út 45.

Nyomda: IMI Print Kft., Nyíregyháza

Tartalom

TÖRTÉNELEM

BERKI ANNA – SZABÓ KATALIN

Egy történeti pszichológiai esettanulmány
– Lorántffy Zsuzsanna és az érzelmi zsarolás 3

JAKAB ATTILA

„...a szőke Tisza Szigetes kebelébenn...”
A Bessenyeiek sírhelye a paszabi határban 19

KÜHRNER ÉVA

A gyógyító főúr
Kállay Rudolf, az Erzsébet Közkórház első igazgatója 41

SUHÁJNÉ SZOKA MARGIT

A hely, ahol éltek: Újfehértó
Az újfehértói Kupferstein család története
– a Nyírvidék napilap tudósításai alapján 53

NÉPRAJZ

RATKÓ LUJZA

„Az a híres kállai kettős”
Egy lokális relikvtánc kultúrtörténete 2. rész 60

IRODALOM

HAMAR PÉTER

„Debrecenbe kéne menni...”
Magoss Olga felbukkanása Móricz Zsigmond életében 87

NEKROLÓG

KOVÁTS DÁNIEL

„A jóra való igyekezetben megszűnni alacsonyság volna”
Dr. Bánszki István emlékezete 94

INTERJÚ

MARIK SÁNDOR

Ústökösként érkezett a nemzetközi operavilágba 103
Budai Livia: „Büszke vagyok arra, hogy magyar vagyok!”

KARÁDI ZSOLT	
A diákversek elé	118
KLICSU ROZI	
Falevelek	118
OLÁH KÁRMEN	
Képet festek	118
Lépcsőház	119
A végén	119
SZILÁGYI ERIK	
Lehetnék	120
A Holló – Álmomban	120

SZEMLE

VIGA GYULA	
A keménycserép színes világa	
Páll István új könyvéről	122
PÓSA ZOLTÁN	
Az irodalomközvetítés konok és megszállott prófétái	
Egyszemélyes színpad III.	
– Bálint Márta, Erdélyi György, Szabó András műsorai	126
HOLMÁR ZOLTÁN	
A folytonosság újrateemtése	
Kárpátalja egy magyar diplomata szemével	130
GERLICZKI ANDRÁS	
Mindenünk a színház	132

A borítón Makoldi Sándor Nemzeti összetartozás emlékműve című szobra látható.

A műalkotást Nyíregyházán a Hősök terén 2021. június 4-én avatta fel

dr. Gulyás Gergely, Miniszterelnökséget vezető miniszter,

dr. Kovács Ferenc, Nyíregyháza Megyei Jogú Város polgármestere,

dr. Szabó Tünde, sportért felelős államtitkár,

Seszták Oszkár, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Közgyűlés elnöke

és Román István, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kormány megbízottja.

BERKI ANNA – SZABÓ KATALIN

Egy történeti pszichológiai esettanulmány – Lorántffy Zsuzsanna és az érzelmi zsarolás

1. Bevezetés

Ahogy a klasszikus iskolai bevezetők szokták megfogalmazni: Lorántffy Zsuzsanna korának egyik legkiemelkedőbb alakja volt. A születésének 400. évfordulójára rendezett konferencián különböző tudományterületek kutatói sokféleképpen méltatták a fejedelemsasszonyt: „Lorántffy Zsuzsanna nemcsak korának volt szeretett nagyszonya, hiszen tisztelete a későbbi évszázadokban is megőrződött. Méltán mondta rá kortársa Medgyesi Pál: »Isten Anyaszentegyházának Nemzetünkben kegyes dajkája«” – összegzi az életpályát a kötet szerkesztője.¹ „A fejedelemnek a gondviselés csodálatosan derék élettársat adott Lorántffy Zsuzsanna személyében. A fejedelemsasszony megosztott minden gondot elfoglalt férjeurával. Kiterjedt figyelme a gazdaságokra, a vallási kérdésekre, az iskolaügyre éppúgy, mint férjének. Igazi fejedelemsasszony volt, teljes értékű munkatársa Rákóczi Györgynek, aki nélkül talán nem is tudott volna olyan aprólékosan gondos gazdája lenni

II. Rákóczi György

¹ TAMÁS EDIT: Előszó. In: Erdély és Patak fejedelemsasszonya Lorántffy Zsuzsanna Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. I. Szerk. TAMÁS EDIT. Sárospatak, 2000. Rákóczi Múzeum, 5.

vagyonának és Erdély javainak”² – idézi Asztalos Miklóst az egyik cikk.³ Közel húsz év elteltével, a legújabb kutatások is hasonlóan emlékeznek meg az alakjáról.⁴

Láthatjuk tehát, hogy legtöbb szerepében pozitívan ítélték meg őt, mind a kortársak, mind az utókor. Fejedelemasszonyként, a református egyház patrónájaként, férjének segítőtársaként a legnagyobb elragadtatással beszélnek róla. Kevésbé egyoldalú kép bontakozik ki, ha a családon belüli szerepeit vizsgálják a kutatók, ahogyan azt Horn Ildikó⁵ és Gebei Sándor tette.⁶

Jelen cikk ezekre a családi kapcsolatokra vonatkozó kutatásokat folytatva, történeti pszichológiai megközelítésben tárgyalja Lorántffy Zsuzsanna kommunikációját idősebb fiával, II. Rákóczi Györggyel. Munkánk kapcsolatuknak egy kis szeletére, a presbitériumok felállítását övező vitára fókuszál. Ehhez kiváló forrásul szolgál a család levelezése.⁷

2. Módszertani kérdések

Kutatásunk teljes mértékben megfelel az Erdős Zoltán által felállított kritériumoknak.⁸ Talán a legnyilvánvalóbb feltétel a bizonyítékok megfelelő száma. Esetünkben

² Asztalos Miklóst idézi: NAGY-TÓTH FERENC – FODORPATAKI LÁSZLÓ: Tündérbertész Lorántffy Zsuzsanna kertészeti jelentősége In: Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. II. Szerk. TAMÁS EDIT. Sárospatak, 2000. Rákóczi Múzeum, 123–124.

³ Két további, szemléletes példa: „országainak, alattvalóinak boldogulását is igyekezett elősegíteni, jólétéről, művelődéséről, biztonságáról és védelméről gondoskodni” – írja róla egy művészettörténész. DÉTSZY MIHÁLY: Az építető Lorántffy Zsuzsanna. In: Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. I. Szerk. TAMÁS EDIT. Sárospatak, 2000. Rákóczi Múzeum, 7. Fehér Erzsébet, aki a korban szokatlan szerepben, nőtróként mutatja be a fejedelemasszonyt, így nyilatkozik róla: „Jól ismeri a magyar művelődés múltja iránt érdeklődő közvélemény, még inkább a szaktudósok sokasága a kiváló erdélyi fejedelemasszony és nagyhírű pataki úrnő Lorántffy Zsuzsanna hatalmas és széleskörű művelődéspártoló tevékenységét.” FEHÉR ERZSÉBET: Az első magyar nőíró: Lorántffy Zsuzsanna. In: Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. II. Szerk. TAMÁS EDIT. Sárospatak, 2000. Rákóczi Múzeum, 205.

⁴ Lásd *A nők jelenléte és szerepe a magyar protestáns szellemiségben* c. tanulmánykötetet. Bátoriné Misák Marianna bemutatja, hogy a nők mennyi mindent tettek a reformációért, és kiemeli, hogy Lorántffy Zsuzsanna még azzal is törődött, hogy Medgyesi Pállal lelki olvasmányt írasson a háznépnek. (BÁTORINÉ MISÁK MARIANNA: Nők a reformációért. In: *A nők jelenléte és szerepe a magyar protestáns szellemiségben*. Szerk. DIENES DÉNES – KEGYES ERIKA – VERES ILDIKÓ. Sárospatak, 2019. Hernád Kiadó, 13. [DIENES-KEGYES-VERES, 2019.]) Gaál Izabella hosszasan méltatja a fejedelemasszonyt, és arra is kitér, hogy a presbitérium kérdése miatt egy időre kizárták az egyházból, és nem vehetett úrvacsorát (GAÁL IZABELLA: *A nők szerepe a reformáció terjesztésében* a 16. és 17. századi Magyarországon. In: DIENES-KEGYES – VERES, 2019. 28–29.)

⁵ HORN ILDIKÓ: Lorántffy Kata. In: Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. I. Szerk. TAMÁS EDIT. Sárospatak, 2000. Rákóczi Múzeum, 67–79.

⁶ Gebei Sándor az általunk is tárgyalt konfliktust mutatta be azzal a pozitív lezárással, hogy a fejedelemasszony viselkedése és leveleinek hangneme mennyire megváltozik, amikor fiának szükségére lesz a támogatására a lengyelországi hadjárat időszakában. GEBEI SÁNDOR: Lorántffy Zsuzsanna és a lengyelországi hadjárat. In: Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. II. Szerk. TAMÁS EDIT. Sárospatak, 2000. Rákóczi Múzeum, 259–271. [GEBEI, 2000.] Röviden említi az eldurvuló vitát Oborni Teréz is. OBORNI TERÉZ: *Erdély fejedelméi*. Budapest, 2002. Pannonica Kiadó, 152. [OBORNI, 2002.]

⁷ A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR. Budapest, Ráth Mór, 1875. [SZILÁGYI, 1875.]

⁸ ERDŐS ZOLTÁN: *A történeti pszichológia a magyar történettudományban*. Fons, 2014. 4. sz. 410.

három év leveleiben folyamatosan, összesen tizennyolcban jelenik meg az érzelmi zsarolás, és nagyon fontos szempont, hogy az idézett részletek tipikus példának tekinthetőek. Erdős említi még, hogy olyan jelenséget kell vizsgálni, amelynek adekvát és szilárd elméleti keretei vannak. Ehhez mi Susan Forward és Donna Frasier könyvét hívtuk segítségül, ami pontosan leírja az érzelmi zsarolás megjelenési formáit.⁹ Erdős harmadik feltétele, hogy a pszichés struktúra alapjai a vizsgált jelenség esetében változatlanok-e. Mivel mi a meggyőzés egy formáját vizsgáljuk, úgy gondoljuk, nem kérdéses: a jelenség értelmezhető az adott korszak keretei között is.

Felmerülhet még kérdésként, hogy a levelezés vizsgálata mennyire releváns módja az érzelmek vizsgálatának. Sophie Ruppel szerint a XVII. századi európai arisztokrácia számára a levelezés a cselekvés és a kommunikáció természetes eszköze volt, ezért a családtagok közötti hatalmi viszonyok és érzelmi kötődések vizsgálhatóak általa.¹⁰ Az érzelemtörténeti témában alapműnek számító *Early modern Emotions* c. kötetben Carolyn James írt a levelezés témájáról. Izgalmas kérdést vet fel ezzel kapcsolatban, ugyanis vitatja azt a korábbi elméletet, hogy a kora újkorban az emberek jobban szerettek szemtől szemben beszélni egymással.¹¹ Esetünkben is érdemes feltenni a kérdést, hogy a fejedelmi családban volt-e személyes szóváltás ebben a kényes ügyben. A vita első két évében nem tudunk erről biztosat. 1656 januárjában Lorántffy Zsuzsanna úgy fogalmaz az érveivel kapcsolatban, hogy „az mint az előtt is sokszor megirtam”,¹² de februárban a fia már arról ír: annak ellenére is meglátogatta volna anyját, hogy ő „azt írta, se tavaly, se szembeleltekor nem lehetett csendes elmével hozzám.”¹³ Úgy tűnik tehát, ha a vita az elején nem is torkollott a találkozásokra is kiható összetűzésbe, az utolsó évben a fejedelemasszony már nem tudta kordában tartani a haragját. Ennek az érzésnek a kifejezése egyébként nem ütközött volna társadalmi szabályokba, hiszen a korabeli angol elit vizsgálata is kimutatta már, hogy a harag fontos része volt a kommunikációnak, és különösen abban az esetben nem okozott megütközést, ha arra hívta fel valaki figyelmét, hogy átlépett bizonyos határokat.¹⁴

⁹ FORWARD, SUSAN – FRASIER, DONNA: *Érzelmi zsarolás*. Budapest, 1998. Édesvíz Kiadó. [FORWARD–FRASIER, 1998.]

¹⁰ ERDÉLYI GABRIELLA: „Akarnálak levelem által meglátogatnom”: Egy arisztokrata família és mostohacsalád bensőséges levelezése és élete. In: *Érzelmek és mostohák: Mozaikcsaládok a régi Magyarországon, 1500–1850*. Szerk.: ERDÉLYI GABRIELLA. Budapest, 2019. MTA BTK TTI, 115. [ERDÉLYI, 2019/a] Az összehasonlíthatóság szempontjából fontos módszertani alapot ad a magyar kutatások számára is Jane Couchman és Ann Crabb felfedezése, miszerint nyugat- és közép-európai viszonylatban nem találtak nagy különbséget a női levelekben. (A szerzők angol, francia, spanyol, olasz, német, jiddis és latin leveleket vizsgáltak.) COUCHMAN, JANE – CRABB, ANN: *Form and Persuasion in Women's Letters, 1400–1700*. In: *Womens Letters Across Europe, 1400–1700. Form and Persuasion*. Szerk.: COUCHMAN, JANE – CRABB, ANN. Aldershot, Ashgate, 2005. 4. [COUCHMAN, JANE – CRABB, ANN, 2005.]

¹¹ James Isabella d'Este nagy számú és átgondoltan megfogalmazott levelezésére hivatkozva felveti, hogy a tanult elit esetében felmerül a lehetősége annak, hogy valaki jobban ki tudta fejezni az érzéseit levélben. JAMES, CAROLYN: *Letters*. In: *Early Modern Emotions. An introduction*. Szerk.: BROOMHALL, SUSAN. Routledge, 2016. 121–122. [JAMES, 2016.]

¹² Lorántffy Zsuzsanna II. Rákóczi Györgynek, 1656. jan. 12. In: SZILÁGYI, 1875. 499.

¹³ II. Rákóczi György Lorántffy Zsuzsannának, 1656. febr. 12. In: SZILÁGYI, 1875. 502.

¹⁴ POLLOCK, LINDA: Anger and the Negotiation of Relationship in Early Modern England. *Historical Journal*, 2004. 588–590.

Érdemes még megjegyezni a témával kapcsolatban, hogy a szülők és a gyerekek közötti konfliktusok vizsgálata nem népszerű téma a történészek körében, bár a vele foglalkozó Klemp felhívja arra a figyelmet rá, hogy a forrásadottságok sem túl jók.¹⁵ Magukról a női levelezésekről egyre több magyar munka lát napvilágot, de ezek inkább a nők taníttatására, illetve a családi kapcsolatok feltérképezésére koncentrálnak¹⁶ és nem a kommunikáció módjára. Azért erre is van példa: Erdélyi Gabriella például sorra veszi, Esterházy Anna Júlia milyen meggyőzési módszereket használ bátyjaival szemben, hogy húguk esküvőjét a maga szándékai szerint szervezzék.¹⁷ Ahhoz azonban még további kutatások szükségesek, hogy Lorántffy Zsuzsanna esetét össze lehessen vetni az általános szokásokkal, hiszen az érzelmi zsarolásról gyakorlatilag nincs történeti szakirodalom, a kommunikációs módszerek kora újkori használatáról pedig kevés publikáció látott napvilágot.

3. A vita körülményei

Azt, hogy miképpen alkalmazta Lorántffy Zsuzsanna nagyobbik fia, II. Rákóczi György meggyőzésére, a saját akarata érvényesítésére az érzelmi zsarolást, a presbitériumok felállításával kapcsolatos vitán keresztül mutatjuk be. György ekkor már harminckett éves és öt éve Erdély fejedelme. Ennek ellenére édesanyja, aki a presbitériumok pártján áll, folyamatosan ostromolja felnőtt fiát kérésével. Esetünkben ez azért teremt furcsa helyzetet, mert II. Rákóczi György, mint fejedelem utasítja el azt a kérést, amit Lorántffy Zsuzsanna, mint édesanya intéz hozzá, míg a kérdés valójában az egyházzal kapcsolatos.

Lorántffy Zsuzsanna a meggyőzés érdekében az érzelmi zsarolást használja, de fontos tudni, hogy az érzelmek kifejezése egy vallási, vagy politikai ügy esetén nem volt szokatlan a korban. Susan Broomhall kimutatta, hogy az arisztokrata családokban a szövetségek, a hierarchia és a hatalom kifejezése sokszor az érzelmek nyelvén zajlott.¹⁸ Magyar viszonylatban kiváló példa erre Esterházy Pál és fia, Miklós konfliktusa, mely-

¹⁵ M. M. KLEMP, PAUL: Introduction to a special issue: contradictory interests of offspring and parents 1500–2000. *History of the Family*, 2004. 349.

¹⁶ Ilyen például a nemrégiben megjelent, *A női kommunikáció kultúrtörténete* (Szerk.: SIPOS BALÁZS – KRÁSZ LILLA. 2019. Napvilág Kiadó [SIPOS–KRÁSZ, 2019.] c. tanulmánykötet is. Lengyel Tünde a nők írástudásának és műveltségének kérdésével foglalkozik (LENGYEL TÜNDE: A kora újkori női műveltség problémái – elvárások, határok és lehetőségek. In: SIPOS–KRÁSZ, 2019 21–32.), Duchonová Diana munkája pedig Nyáry Krisztina anyósával, férjével és legidősebb lányával való kapcsolatát mutatja be a levelezésen keresztül (DUCHONOVÁ DIANA: Női családi szerepek: menyasszony, feleség, anya. A női kommunikáció színterei a nemesi családokban. In: SIPOS–KRÁSZ, 2019. 47–58.)

¹⁷ ERDÉLYI GABRIELLA: Esterházy Anna Júlia, mint testvér és feleség. In: *Az érzelmek története*. Szerk. LUKÁCS ANIKÓ – TÓTH ÁRPÁD. Budapest, 2019. Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület, 162–163. [ERDÉLYI, 2019/b]

¹⁸ ERDÉLYI, 2019/a 115.

ben a szülői tekintély megfélemlítő ereje egy majdnem felnőtt gyermek esetében is elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy az apa keresztülvigye akaratát.¹⁹

II. Rákóczi György életét kevésbé változtatta meg az anyjával kialakult vitája, de látni fogjuk, a konfliktusoknak fontos eleme, hogy a presbitérium felállítását személyesen is ellenezte. A vita elején még próbált óvatosan fogalmazni: „...az presbyteriumot jónak lenni az hol véle lehet élni, magában csak nem improbóljuk...”,²⁰ és a szülői tekintély annyira hatott rá, hogy édesanyjával szemben a saját véleményét később sem érezte elég erős indoknak, inkább a törvényekre hivatkozott.²¹ Tette ezt annak ellenére, hogy a korszakban jelen volt az a fajta gondolkodásmód (és az idősebb fejedelmet is ez jellemezte), amely összemosta az atyai és az állami hatalmat,²² így valójában a saját szándékaira is hivatkozhatott volna. Ebben a megközelítésben azonban az sem annyira meglepő, hogy Lorántffy Zsuzsanna elvárta fiától: az ő anyai tekintélyét tisztelve bevezesse a presbitériumot. A fejedelem viszont azért érezhette erősebbnek a jogi érveket, mert 1653-ban tárgyalta és fogadta el az országgyűlés azt a törvénykönyvet, amely a további vallási változtatások ellen foglalt állást.²³ Az erdélyi törvénykönyv kimondta, hogy újítani csak a „magistratusoknak és patrónusoknak egyenlő tetszéséből” lehetett, de csak abban az esetben, ha „a hit és a vallás fundamentoma érintetlen marad”. Bár a törvény célkeresztjében inkább a szombatosok és az unitáriusok álltak, a többi felekezetet is érintette a rendelkezés.²⁴ Lorántffy Zsuzsanna így került az általa már felállított presbitériumok miatt kellemetlen helyzetbe.

¹⁹ Esterházy Pál ugyanis legidősebb fiát, Miklóst egyházi pályára akarta kényszeríteni annak érdekében, hogy a családi vagyont továbbra is ő kezelhesse kisebb fia nevében. Miklós viszont világi életet szeretett volna élni, és ezt többször kifejezte apjának. Pál azonban azzal fenyegette meg fiát, hogy elveszítheti teljes örökségét, ha ellenáll. Miklós végül papnak állt, annak ellenére, hogy valószínűleg apja közel sem tudta volna olyan könnyen kismizmizni őt, mint ahogy állította. BUBRYÁK ORSOLYA: Ingók és érzelmek: az értéktárgyak átöröklése kora újkori magyar főnemesi végrendeletekben. In: *Érzelmek és mostohák: Mozaikcsaládok a régi Magyarországon, 1500–1850.* Szerk. Erdélyi Gabriella. Budapest, 2019. MTA BTK TTI, 45–46. [BUBRYÁK, 2019.]

²⁰ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1653. jún. 5. In: SZILÁGYI, 1875. 461.

²¹ Természetesen nem csak a két fejedelemi családtag vitájáról van szó. Különböző protestáns ágazatok csapnak itt össze. Mi sem jobb példa erre, mint Isaac de Basire és Apáczai Csere János konfliktusa, melyben a magyar szövegekben Basirius Izsákként emlegetett angol teológus II. Rákóczi Györgyöt is a presbiterianizmus ellen próbálta hangolni, mondván, hogy az út az independentizmushoz. A fejedelem megfosztotta Apáczait gyulafehérvári állásától, aki ezek után nem meglepő módon Lorántffy Zsuzsanna segítségével a kolozsvári református kollégiumban kapott állást. PUKÁNSZKY BÉLA – NÉMETH ANDRÁS: *Neveléstörténet.* Budapest, 1997. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 157.

²² VÁRKONYI GÁBOR: *Ünnepek és hétköznapiak. Művelődés és mentalitás a török kori Magyarországon.* Budapest, 2009. General Press, 97.

²³ OBORNI, 2002. 152., *Az országgyűlés 1653. jan. 15. – márc. 15. között tárgyalta és fogadta el a törvénykönyvet.* NAGY GÉZA: *A református egyház története 1608–1715. I. köt. Máriabesnyő–Gödöllő, 2008.* Attraktor, 179. [NAGY, 2008.] Érdemes megjegyezni, hogy az újítások elleni szigorú fellépés a reformációnak ebben a szakaszában már általános volt. A XVII. század közepére Európa protestáns részein a megújítás helyett a megőrzés lett a főszerep. CHADWICK, OWEN: *A reformáció.* Budapest, 1998. Osiris, 429–430.

²⁴ A törvény megszegését igen szigorúan büntették, első alkalommal egy vegyes (vármegyei tisztek, esperesek, püspökök világi és egyházi emberek részvételével zajló) gyűlésen intették meg az illetőt, másodjára azonban már fej- és jószágvesztés volt a büntetés, amit csak egy alkalommal lehetett pénzzel megváltani. „Religiokra nézendő dolgokról”: I.Pi.C.III. art. NAGY, 2008.180–181.

4. Az érzelmi zsarolás megjelenési formái

Nagyon fontos hangsúlyozni, hogy bár az érzelmi zsarolást negatívan értékeljük, emiatt meglepően hangzik sokak számára a közkedvelt Lorántffy Zsuzsanna esetében, ez a jelenség mindig olyan kapcsolatokban fordul elő, ahol *a felek szeretik egymást*.²⁵ Ez a levelekből is kiderül. Amikor már a presbitérium miatt vitáznak, az ifjú fejedelem hangsúlyozza a köztük lévő kötődést: „Mi az nagyságod anyai szeretetében nem kételkedünk, tudja isten: azért annak eligazíttatása igazsága szerint megadatása áll nagyságod kegyelmességében.”²⁶ Biztosítja édesanyját arról, hogy semmiképpen sem akarja őt megbántani: „Nagyságodnak véteni úgy kerülöm, mint az tűzben hágást...”²⁷ A köztük lévő megbecsülésre utal az is, hogy II. Rákóczi György nagyra értékeli és mindig szem előtt tartja édesanyja tanácsait. Tizenkilenc évesen még így fogalmaz: „Az mi penig nagyságod kegyelmes parancsolatját nézi, az mennyire az én istenem segítsége volt velem, azt eddig is által hágni kerültem...”²⁸ Már a harmincas éveiben, 1653-ban írja édesanyjának a politikai ügyekkel kapcsolatban: „... kinek édes anyai intése mi előttünk egész parancsolat, és nemhogy köz jóra, de privatumra is nézendő dolgokban is.”²⁹

Erre az alapra épül az érzelmi zsarolás, de nézzük sorra, milyen jellemzői vannak még, és ezek hogyan jelennek meg a család levelezésében! Az egyik leghatásosabb módszer, hogy a zsaroló fél a *szeretete megvonásával*^{B0} fenyegetőzik. Ez a szülők kommunikációjában is megjelenik. I. Rákóczi György így ír fiának 1640-ben: „ezután is rólad nem akarunk feledékenyek lenni, csak magadat viseld jól, istenedet féljed, becsületünket őrizzed; az emberekkel magadat szeretted s tisztetben jársz el, semmiből meg nem hagyunk fogyatkozni, jó atyád leszünk.”³¹ 1644-ben pedig feleségének ír fiukról. Ezúttal elégedett, de a *feltételeesség* továbbra is megmarad: „Rákóczi György, hogy magát olya engedelmesen viseli magát hozzád mint irod édesem, akarom valóban, s ezután is azt kövesse, ha azt akarja, hogy engemet is megtartszon hozzája való atyai szeretetemben. Nekem bizonytalanság, senki fölé sem irt, sem izent, de hogy olyan híreket másunнан kellett értenem, kihez ő közelebb lakik, s nem ő tőle, igazán irom búsultam rajta.”³² Nem meglepő, hogy ilyen esetekben a gyermek bármi áron elkerülné a szeretet elvesztését, egy évvel később II. Rákóczi György így ír édesanyjának az apjával való konfliktussal kapcsolatban: „... ha lovászúl kell is, készebb vagyok úgy ott kinn ő nagysága mellett szolgálnom, hogysesem itt benn ő nagyságának nehézségivel, kit már értek, és atyai szeretetinek megbántódásával.”³³

²⁵ FORWARD–FRASIER, 1998. 13.

²⁶ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1656. ápr. 9. In: SZILÁGYI, 1875. 506.

²⁷ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1653. jún. 5. In: SZILÁGYI, 1875. 461.

²⁸ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1640. nov. 28. In: SZILÁGYI, 1875. 92.

²⁹ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1653. jún. 21. In: SZILÁGYI, 1875. 464.

³⁰ FORWARD–FRASIER, 1998. 15.

³¹ I. Rákóczi György levele II. Rákóczi Györgynek 1640. szept. 7. In: SZILÁGYI, 1875. 72.

³² I. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1644. szept. 9. In: SZILÁGYI, 1875. 249. A részlet annak is az egyik példája, hogy a szülők folyton elégedetlenek idősebbik fiukkal, ami az egyik oka konfliktusaiknak.

³³ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1645. máj. 24. In: SZILÁGYI, 1875. 321.

Hogy az érzelmi zsarolásnak ezt az aspektusát megfelelően tudjuk értelmezni, érdemes körüljárni, hogyan gondolkodtak a kora újkorban a családi szeretetről. Az atyafiúi szeretet alatt a korban a kötelességek teljesítésére gondoltak. A szeretet ilyen értelemben nem volt magától értetődő állapot, tenni kellett érte, és a kötelességek elmulasztásával el lehetett veszíteni.³⁴ Ezt a feltételes szeretet egy fiú azzal nyerhette el, ha követte apja utasításait.³⁵ Ez beleilleszkedik abba a korabeli rendszerbe, amelyben a családi szerepek egyértelműek, a jó apa gondoskodik a feleségéről és a gyermekeiről, a jó feleség, illetve a jó gyerek engedelmisséget tanúsít.³⁶ A protestáns gondolkodásban a szülő-gyerek viszonyt az Istennel való kapcsolat alapján kezdték értelmezni, ilyen értelemben a szülőnek való engedelmisség egyben Istennek való engedelmisséget is jelentett.³⁷ Újabban a szakirodalom a kora újkori szülő-gyerek viszonyt kölcsönös cselekedésként értelmezi. A gyerekek számos dologgal tudják segíteni a szüleiket felnőtt- és időskorukban, főleg viselkedésükkel, hogy a szülők tisztelete és presztízse a társadalomban változatlan maradjon vagy nőjön.³⁸ A tágabb család, vagyis az atyafiság is hasonlóan működött, Sabeau elmélete szerint a közösséget nem a már meglévő közös értékek vagy értelmezés hozzák létre, hanem az a folyamat, ahogyan ezeket kidolgozzák.³⁹ Ilyen értelemben az atyafiság megszűnhetett, ha valaki ezt nem tartotta szem előtt.⁴⁰ Erre számos példát lehetne idézni. Bornemissza Kata 1657-ben rokonát, Teleki Mihályt figyelmeztette arra, hogyha valóban elhagyja I. Rákóczi György szolgálatát, ami érthetően az egész atyafiság számára előnytelen lett volna, akkor a família őt nem támogatja tovább.⁴¹ Bajory Kata 1576-os végrendeletében kizárta a születési családját mondván, hogy anyja és rokonai nem tettek eleget kötelezettségüknek, betegségében nem segítették.⁴²

A már említett nyugat- és közép-európai kutatás ezzel szemben azt mutatta ki, hogy az anyák még akkor is inkább az anyai szeretetre és az irántuk tanúsítandó tiszteletre hivatkoztak leveleikben, ha a kapcsolat valójában nem volt annyira szoros a

³⁴ ERDÉLYI, 2019/b 172.

³⁵ BUBRYÁK, 2019. 31–32. A szerző a cikkben Thököly István 1670-es végrendeletét mutatja be, amelyben az öröktagyó megfosztja fiát a szerzett javakban való örökségtől, amennyiben nem teljesíti a feltételeit.

³⁶ ERDÉLYI GABRIELLA: Bevezetés. In: *Érzelmek és mostohák: Mozaikcsaládok a régi Magyarországon, 1500–1850.* Szerk. ERDÉLYI GABRIELLA. Budapest, 2019. MTA BTK TTI 18.

³⁷ BEN AMOS, ILANA: Reciprocal bonding: parents and their offspring in early modern England. *Journal of Family History.* 2000 3. sz. 292.

³⁸ Ebben a rendszerben a gyermek lehetőségei korlátozottak, a szülők pedig arra hivatkoznak, hogy a gyermekeik tartoznak nekik, amiért olyan sokat fektettek be a családba. uo. 305.

³⁹ ERDÉLYI, 2019/a 113.

⁴⁰ ERDÉLYI GABRIELLA: Bevezetés. *Özvegystratégiák és árvasorsok.* In: *Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550–1940.* Szerk. ERDÉLYI GABRIELLA. Budapest, 2020. MTA BTK TTI 18.

⁴¹ BALOGH ZSUSZÁNNÁ: *Özvegyesség, újraraházasodás és testvéri kapcsolatok egy 17. századi erdélyi nemesasszony levelezésében.* In: *Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550–1940.* Szerk. ERDÉLYI GABRIELLA. Budapest, 2020. MTA BTK TTI 236–237.

⁴² BUBRYÁK, 2019. 38.

címzettel.⁴³ Tehát a szeretet és a támogatás megvonásával való fenyegetőzés általánoságban a tágabb rokonságban tapasztalható, míg az anyák a szeretet meglétét hangsúlyozzák gyermekeiknek.⁴⁴

A szeretet megvonással való fenyegetőzés mellett a másik nagyon gyakori módszer, hogy a zsaroló a zsarolt *kötelességérzetére* hagyatkozva kiharcolja a *kialakuló büntudatot*, majd egyre *fokozza a nyomást*.⁴⁵ 1656-ban a presbitériummal kapcsolatos vitájuk vége felé így ír Lorántffy Zsuzsanna a fiának: „... de ha isten engem avval is próbál és szenvedtet, az én fiamtól kell szenvednem, nem szolgáltat igazságot ebbe is, és több dolgot is tudnék számlálni ; de azokról is elég bőven írtam, sokszor, de hasznát nem láttam.”⁴⁶ Itt az édesanya a fiúi kötelességérzetre számít, ami a fiatalabb Györgyben valóban elég erős. Ahogy írja, bőven és gyakran ír a presbitérium témájáról, de mivel II. Rákóczi György nem enged a nyomásnak, három éven keresztül eredmény nélkül ismételteti az érveit.

A zsaroló fontosnak érzi, hogy igazát ne csak a zsarolt fogadja el, hanem az egész ügynek olyan látszata legyen, mintha ő valamilyen objektív igazságot képviselne, amivel akár a külvilág felé is *igazolni tudja magát*.⁴⁷ Ez Lorántffy Zsuzsanna leveleiben is gyakran szerepel. Esetükben erősíti ezt, hogy rá, mint a meghalt fejedelem özvegyére, az akkori fejedelem anyjára és a református egyház patrónusára nagyon sokan hallgattak. Nem volt hozzászokva ahhoz, hogy ne legyen igaza. Férjével kevés esetben fordult elő, hogy valamiben ne értettek volna egyet. A fia is általában megfogadta a tanácsait, tehát az, hogy II. Rákóczi György a presbitérium kérdésében nem engedett, egy egészen új helyzetet teremtett. Az édesanya gyakran hivatkozott leveleiben arra, hogy igaza van: „... ki kell mutatnom az én igazságom, vajjon mentem[e]l az szentírás mellől az helvetica konfessió mellől, meglátni”⁴⁸; „Tőled sem isten ellen való dolgot, sem országot ellen, az mint az előtt is sokszor megírtam [nem kérek]”.⁴⁹

A zsaroló a kérést igyekszik *apróságnak* beállítani.⁵⁰ Ez összefüggésben van azzal, hogy a fő célja a behódolás elérése. Ha a zsarolt félnél eléri, hogy ő is kis dolognak lássa az adott kérést, akkor gyakran előfordul, hogy a zsaroltban csak valami meghatározhatatlan rossz érzés marad, mintha annál az apróságnál többet veszített volna ezen a játszmán. Ez a rossz érzés megmaradhat úgy, hogy a zsarolt teljesíti az újabb és újabb

⁴³ Ilyen példa Brandenburgi Barbara, aki szeretetteljes leveleket ír a vejének, pedig korábban csak egyszer találkoztak, ráadásul nem voltak jó viszonyban. Barbara ilyenfajta kommunikációjának a magyarázata, hogy lánya érdekeit próbálta védeni annak sikertelen házasságában, de lehetőleg úgy, hogy az előnyös politikai kapcsolat is fennmaradjon. Érdekes, hogy leveleiben a félrevezetően barátságos mondatokba iróniát kevert, abban a reményben, hogy vejében félelmet és szégyent tud ébreszteni. Iróniát és szarkazmust olyan esetekben is találunk, amikor a viszony valóban szeretetteljes anya és fia között, és az anya kifejezi pozitív érzéseit, valamint vallásos tanácsokkal látja el gyermekét. COUCHMAN, JANE – CRABB, ANN, 2005. 12–14.

⁴⁴ Ilyen értelemben vagy Lorántffy Zsuzsanna viselkedése nem simul bele az általános képbe, vagy a Couchman-Crabb kutatás eredményei nem általánosak ennyire.

⁴⁵ FORWARD-FRASIER, 1998. 32., 52.

⁴⁶ Lorántffy Zsuzsanna levele II. Rákóczi Györgynek 1656. jan. 12. In: SZILÁGYI, 1875. 499.

⁴⁷ FORWARD-FRASIER, 1998. 41.

⁴⁸ Lorántffy Zsuzsanna levele II. Rákóczi Györgynek 1655. ápr. 28. In: SZILÁGYI, 1875. 491.

⁴⁹ Lorántffy Zsuzsanna levele II. Rákóczi Györgynek 1656. jan. 12. In: SZILÁGYI, 1875. 499.

⁵⁰ FORWARD-FRASIER, 1998. 72.

kéréseket, s csak sokkal később tudatosodik benne: érzelmi zsarolás áldozatává vált.⁵¹ Esetünkben erre kevés esélye volt Lorántffy Zsuzsannának, tekintve, hogy az egész református egyházat érintő kérdésről volt szó, mégis többször megpróbálta így beállítani a kérését. Két év vitatkozás után írja fiának: „Azon fáj az szívem, fiam, ezeket mind eligazíthatod vala; és az isten neve is az ellenkezők miá nem káromoltatik vala; megnyit reménkedém tavaly, sőt ugyan megaláztam én magam, ugyan kértelek, igazíttasd el...”⁵² „... seminek tartom én az presbitirom dolgát, noha, ha egybe megbátódunk, többbe mint reménhetünk az mint cseleked[e]tek megmutatja...”⁵³ Egyrészt kérését olyan apróságnak állítja be, amit már régen és egyszerűen meg lehetett volna oldani; ismét úgy tesz, mintha ezt a fia egyedül megtehetette volna és nem az egész egyháznak az ügye lenne. A második részletben kicsit lelepleződik az érzelmi zsarolás, hiszen nem azért tartja a presbitérium dolgát apróságnak, mert az, hanem mert megbántódott, hogy a fia nem tette ezt meg érte.

Mind az önigazolás, mind a bagatellizálás egy üzenet erősítését szolgálja: Ha nem teljesíted a kérésemet, *gazember vagy!* Ennek számtalan verbális módja van. Jellemző a *negatív címkék*⁵⁴ használata, amely megjelenhet úgy is, hogy a zsarolt fél igyekszik elhárítani ezeket magáról, mint az alábbi esetekben: „... ez keserves, kin szívem fáj: ő nagysága azt írja, ne dirigáljak... ő nagysága méltóságát ne sértsem, várjam, haljon meg ő nagysága, mintha én istentelen fiú volnék, ő nagyságának édes atyámnak halálát kívánám, kit ha kívánnék isten életemet vegye el.”⁵⁵ Ez az 1645-ös levlérrészlet azért jelentős, mert az apa-fiú kommunikációra világít rá. Természetesen adódik a kérdés, hogy az érzelmi zsarolás az ő leveleikben is megjelenik-e. A válasz: ritkán, de az évek folyamán nagy változást tapasztalhatunk. Az ifjabb György húszas éveinek elején apja instrukciókat küldözget neki. Ekkor a levelek hangneme még nem indulatos, nincs nyoma az érzelmi zsarolásnak.⁵⁶ Sőt: dicsér, még ha feltételeken is: „Rákóczi György... az mint érthetem, még eddig magát emberül viselte.”⁵⁷ A helyzet igazán az 1645-ös hadjárat idejére romlik meg. Az ebből az időszakból való, már idézett példák azt valószínűsítik, hogy I. Rákóczi György szintén gyakran élt ezzel a kommunikációs

⁵¹ FORWARD–FRASIER, 1998. 13.

⁵² Lorántffy Zsuzsanna levele II. Rákóczi Györgynek 1655. ápr. 28. In: SZILÁGYI, 1875. 491.

⁵³ uott.

⁵⁴ FORWARD–FRASIER, 1998. 20.

⁵⁵ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1645. máj. 24. In: SZILÁGYI, 1875. 320.

⁵⁶ Ezek egészen tárgyilagos hangvételű levelek, a tapasztalt apa osztja meg fiával jótanácsait, illetve különböző feladatokat ad neki. Ebben az időszakban, ha II. Rákóczi György valamit rosszul csinál, apja elmagyarázza, mit tegyen legközelebb, de nem mindig avatkozik bele az adott ügybe. Mint 1640. szeptemberében, amikor bizonyos hajdúk letartóztatásával kapcsolatban ad tanácsokat. I. Rákóczi György levele II. Rákóczi Györgynek. 1640. szept. 16. In: SZILÁGYI, 1875. 77.

⁵⁷ I. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának. 1640. okt. 7. In: SZILÁGYI, 1875. 86.

formával.⁵⁸ Számításba kell venni azt is, hogy a fejedelem eleve más pozícióban van a családján belül ebben az időszakban, mint Lorántffy Zsuzsanna az 1650-es évek közepén. A fejedelem kérésére ugyanis nem volt lehetőség nemet mondani. A kevés és nem teljesen egyértelmű példa miatt I. Rákóczi György esetében tehát nem tudunk biztos következtetéseket levonni.

Visszatérve a címkékre és a presbitériummal kapcsolatos konfliktusra, az ifjú György védekezésében kerül elő egy ilyen bibliai utalás 1656-ból: „Absolonok, kegyelmes asszonyom, nem voltunk sem vagyunk; nagyságotat lelkiismereteiben nem üldözzük; mert nem hogy édes anyánkén, de egy legkisebb rend lekiismeretin sem akarunk uralkodni, istené levén az.”⁵⁹ Már a vita kezdetén, 1653-ban is azon aggódik, hogy engedetlennek tartja az anyja: „...egyébkint bizonságom az isten, világi bajos életemben nincsen nagyobb gyötrelmem, mint az, hogy nagyságotnak ez dologban akaratját nem cselekedhetem s azért engedetlen fiának ítélni lenni.”⁶⁰

Szintén a gazemberség bizonyítását hangsúlyozza a *negatív hasonlítgatás*.⁶¹ A presbitériummal kapcsolatos vita esetében ez különösen védhetetlen, hiszen Lorántffy Zsuzsanna az addigra már elhunyt Zsigmonddal hasonlítja össze még élő fiát több alkalommal is. 1655-ben így ír: „...míg isten éltette az üdvözült fiamot, volt segétem [sic!] az én igaz ügyembe.”⁶² 1656-ban szinte szó szerint ismétli az előző mondatot, csak még tovább szövi a gondolatot az egészen abszurd végkifejletig: „Elég keserves életem sokképpen, mégis mig az isten éltette az üdvözült fiam, mégis volt terhes gondjaimba és búsulásomba mellettem; de az isten, igéreti szerint nem hagyott el, ha elvette is tőlem, hogy avval is inkább magához vonjon, hiszem az isten engem is utánok viszen; nem lesz talám búsulásod ha én meghalok.”⁶³ A Zsigmonddal való összehasonlítás eleve fájó pontot jelentett az ifjabb Györgynek, hiszen egész gyermekkorát végigkíséri a tény, hogy szülei Zsigmonddal kivételeznek.⁶⁴ Lorántffy Zsuzsanna azonban valóban ezt éli át. Az egyházi kérdésekben konzervatívabb I. Rákóczi György halála után, Zsigmonddal együtt Patakra költöztek, és elkezdhették aktívabban tá-

⁵⁸ Lásd 55. lábjegyzet. Nehéz elképzelni, hogyha valaki a fia (egyébként reális) kérésére ennyire erős kifejezésekkel reagál, akkor máskor ne élne hasonlókkal. Szintén izgalmas lenne kideríteni, hogy eltanulta-e az egyik házas fél a másiktól az érzelmi zsarolást. Érdekes, hogy ugyanebben az időszakban Lorántffy Zsuzsanna is nyomás alá helyezte a férjét a hadjárat miatt, amiről a fejedelemnek egy Zsigmondhoz írott leveléből értesülhetünk: „Az anyád gondolkodásával minden búsulásimot felülhaladja, szólj neki hagyon békét annak, se magának, se nekünk ne tegyen kárt vele, velünk az úr isten s bizony nem hágy el.” I. Rákóczi György levele Rákóczi Zsigmondnak. 1644. szept. 16. In: SZILÁGYI, 1875. 252.

⁵⁹ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1656. ápr. 9. In: SZILÁGYI, 1875. 505.

⁶⁰ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1653. jún. 5. In: SZILÁGYI, 1875. 461.

⁶¹ FORWARD–FRASIER, 1998. 49.

⁶² Lorántffy Zsuzsanna levele II. Rákóczi Györgynek 1655. ápr. 28. In: SZILÁGYI, 1875. 490.

⁶³ Lorántffy Zsuzsanna levele II. Rákóczi Györgynek 1656. jan. 12. In: SZILÁGYI, 1875. 499–500. Ez a fajta reakció a „szenvető” zsaroló típus sajátja, amikor ilyen fokú érzéketlenséggel vádolja a zsarolatot. FORWARD – FRASIER, 1998. 28.

⁶⁴ PÉTER KATALIN: Milyenek voltak az erdélyi fejedelemasszonyok? In: Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. I. Szerk. TAMÁS EDIT. Sárospatak, 2000. Rákóczi Múzeum, 19. [PÉTER, 2000.]

mogatni a reformokat,⁶⁵ majd meg kellett tapasztalnia kisebbik fia halála után, hogy Györggyel közel sem tud ebben a kérdésben együttműködni. Ennek ellenére a halott testvérrel való összehasonlítás rendkívül bántó módja célja elérésének.

Az imént idézett levél kiváló példája a *befeketés*⁶⁶ módszerének is: „....hiszem, készited az emberek elméjét az gyalázásra ellenem; lássad, nem töl[t]hetsz el már rajtam többet, az miket cselekedté; lám már abba is kedved tőlt, prédikátorim meggyaláztad, oda be az püspökkel megegyeztél rajta, tetszett; nem mondtad: anyám újító; de elég az kik felől mondtad, én prédikátorim, annyit tett az; lássad akarmit cselekedjél; látom csak az nagy kemény cselekedeted ellenem; ha megvernél is, azt mondanád, jól cselekedel.”⁶⁷ Itt Lorántffy Zsuzsanna jogos sérelmeket hoz fel, azonban jelentősen eltúlozza azokat. Mint láthattuk, a törvény az újítás ellen van, és Lorántffy Zsuzsanna joggal rója fel, hogy a közismerten hozzá kötődő prédikátorok támadása valójában ellene szól, azonban a részlet végi túlzás már az érzelmi zsarolás eszköztárából való. Különösen, ha tudjuk, hogy a korszakban a szülők, akár fizikai, akár verbális bántalmazása főbűnnek számított, és semmi nem szolgáltatathatott rá elfogadható indokot. A bíróság ugyan enyhítő körülményeket figyelembe vett, de felmentést soha nem adott. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy kivételes esetekben fordult csak elő a szülők bántalmazása.⁶⁸ A levelezésben György az egyházi többség ellenállására hivatkozik: „....mikor ország eleibe kél, akkor hiszi el nagyságod, nemcsak mi, hanem egész ország nem akarja vallásunkon lévőket...”,⁶⁹ és nehezen képzelhető el az a szándékosság, amit Lorántffy Zsuzsanna ebben a részletben feltételez fia ellenállásával kapcsolatban.

A zsaroló próbál *szövetségeseket szerezni*.⁷⁰ Egy 1656-os levél alapján következtethetünk arra, hogy Lorántffy Zsuzsanna a menyét igyekszik a maga oldalára állítani. Sajnos Szilágyi csak kivonatban közli a levelet az alábbi szöveggel: „Örül egészségének, sajnálja, hogy azon levelére melyben búsulásiról írt nem válaszolt”.⁷¹ Mivel ez még a presbitériummal kapcsolatos vita ideje, feltételezhetjük, hogy ezzel kapcsolatos szomorúságát osztotta meg Lorántffy Zsuzsanna, azt várva, hogy Zsófia is engedelmességre buzdítsa férjét. Tekintve, hogy Báthory Zsófiának mennyire konfliktusos volt a viszonya férje családjával,⁷² erre nem sok esélye volt, és az sem elképzelhetetlen, hogy Zsófia szándékosan nem válaszolt. Az anyós igényeinek megfelelő választ nehezen tudott volna adni, a vitába pedig érthetően nem akarhatott belekeveredni.

⁶⁵ MAGYARI ANDRÁS: Lorántffy Zsuzsanna kulturális és oktatásügyi törekvéseinek modern vonásai. In: Erdély és Patak fejedelemszonya Lorántffy Zsuzsanna Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. II. Szerk. TAMÁS EDIT. Sárospatak, 2000. Rákóczi Múzeum, 198.

⁶⁶ FORWARD–FRASIER, 1998. 41.

⁶⁷ Lorántffy Zsuzsanna levele II. Rákóczi Györgynek 1656. jan. 12. In: SZILÁGYI, 1875. 499.

⁶⁸ RAISA MARIA TOIVO: Abuse of Parents in Early Modern Finland: Structures and Emotions. *Journal of Family History*, 2016 3. sz. 255–256.

⁶⁹ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának. 1656. febr. 12. In: SZILÁGYI, 1875. 502.

⁷⁰ FORWARD–FRASIER, 1998. 48.

⁷¹ Lorántffy Zsuzsanna levele Báthory Zsófiának 1656. jún. 11. In: SZILÁGYI, 1875. 507.

⁷² BERKI, ANNA: Z dziejów konwersji. Przypadek Zofii Batory. (Megjelenés alatt a Święta, świętowanie i celebracja w kulturze staropolskiej c. konferencia kötetében.)

5. A zsaroló lelkvilága

A fenti példák jól mutatják, hogy a Forward és Frasier által felsorolt jellemzők mind-egyike megtalálható Lorántffy Zsuzsanna leveleiben. Így bebizonyítva, hogy a fejedelemszony élt az érzelmi zsarolás eszközével, érdemes azt is megvizsgálni, milyen körülmények készítették erre, illetve, hogyan viselkedik egy érzelmi zsaroló.

Említettük már, hogy az érzelmi zsarolás mindig eredetileg szeretetlenség kapcsolatban jelenik meg. Ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni, ha már egy ilyen negatív viselkedési formáról van szó. A másik szempont, amit a zsaroló védelmében fel lehet hozni, hogy általában *félelmei vezetik*. Ez lehet a veszteségtől, változástól, visszautasítástól, vagy a hatalom elvesztésétől való félelem.⁷³ Elképzelhetjük, hogy Lorántffy Zsuzsanna milyen változásokat él meg ebben az időben. A presbitériummal kapcsolatos vitájuk 1653-ban kezdődik. Ekkorra már elvesztette férjét és Zsigmond fiát.⁷⁴ Bár földbirtokosként és a fejedelem anyjaként még mindig nagy tisztelet övezte, férje halálával együtt státusza rosszabb lett, ami az érzelmi veszteség mellett szintén megviselhette őt. A két legjobban szeretett családtagja nélkül egyre magányosabbnak érezhette magát. Vigasztalhatta azonban, hogy II. Rákóczi György továbbra is mindenben megfogadta a tanácsát. Az első komolyabb konfliktust a presbitérium kérdése okozta. Nem meglepő, hogy a családi kapcsolat és a számára olyan fontos egyházi ügy miatt sokáig próbálta fia véleményét megváltoztatni, akár a már korábban bevetett érzelmi zsarolás által is.

A zsarolónak a behódolás mellett arra is nagy az igénye, hogy *foglalkozzanak vele*. Szülő-gyermek viszonyban a szeretet mellett a büntetéssel is erős köteléket tud létrehozni a szülő,⁷⁵ hiszen a gyerekek folyamatosan vele kell foglalkoznia. Ez a jelenség felnőtt gyermek esetén, mint a Rákóczi-családban, a szeretetmegvonás kilátásba helyezésével ugyanúgy megmaradhatott.

A zsaroló mindig *uralkodni akar*⁷⁶ a másik fél fölött, ami azért a fejedelemszony esetében amúgy sem annyira meglepő. Lorántffy Zsuzsanna hozzászólt ahhoz, hogy a dolgok akarta szerint történjenek. Férjén keresztül volt némi hatása⁷⁷ a közügyekre is, aktívan részt vett a hitvitákban,⁷⁸ és a családon belüli konfliktusok az ő instrukciói alapján rendeződtek el.⁷⁹ Egyedül a férjével szemben veszített néha vitát, de ilyenkor is tevélegesen támogatta férjét, ha a döntés már megszületett.⁸⁰ A fiától azonban nem tűrt ellentmondást, ami érthető egy gyermekkel kapcsolatban, de nehéz helyzetet teremt egy felnőtt fejedelem esetében.

⁷³ FORWARD–FRASIER, 1998. 52.

⁷⁴ OBORNI, 2002. 152.

⁷⁵ FORWARD–FRASIER, 1998. 60.

⁷⁶ FORWARD–FRASIER, 1998. 20.

⁷⁷ Bár alapvetően idegenkedett a politizálástól: PÉTER, 2000. 15.

⁷⁸ Két teológiai könyv fűződik a nevéhez: A Szentlélek származásáról (nem maradt fenn, és nem adták ki), valamint a Mózes és a próféták (1641-ben jelent meg.) PÉTER, 2000. 18.

⁷⁹ Ahogyan azt Horn Ildikó már említett cikkéből megtudhatjuk.

⁸⁰ PÉTER, 2000. 15. Az más kérdés, hogy továbbra is elégedetlen a döntéssel, és ezt a férje tudtára is adja, ahogyan azt már korábban láthattuk, amikor I. Rákóczi György panaszkodik erre Zsigmondnak.

A zsarolónak nagyon fontos, hogy *leplezze az érzelmi nyomást*.⁸¹ Mivel nem tudatosan viselkedik így, ehhez elég neki, hogy *saját magát vagy indítékait magasabb rendűnek látja*,⁸² ami miatt nem az érzelmi zsarolást látja a helyzetben, hanem egy jogos kérést. Lorántffy Zsuzsanna gyakran hivatkozik az ő igaz ügyére, illetve magát szerető anyának állítja be, aki hálátlan fia miatt szenved, de elnézi neki: „Én kérem mégis az istent, jóval fizessen isten azon sok búsításodért, de kövesd istent érte.”⁸³ Ez a gondolat már korábban előkerül, de akkor még megbocsátóbb hangnemben: „de hogy megtudd mi az oka, az hogy nem hittél meg rajta, hogy mikor kell látnod és én nagy búval voltam az miá, az másik az, vígan laktál te akkor Solyómkőbe az mikor én igen búsultam, azért te se búsícs, és se búsítlak, de az büntetés semmi, ha te búsítasz.”⁸⁴ A zsaroló pozitívan állítja be magát: megalázkodásra, kompromisszumkészésre vagy javulásra is alkalmasnak tartja személyét. Ez ellentmondásban van azzal, ahogy valójában viselkedik. Lorántffy Zsuzsanna többször írja: „ugyan megaláztam én magam... kész leszek tanulni mind azokkal együtt az kiket vádolnak... ha vétettünk az szentírás az helvetica confessió ellen.”⁸⁵ A presbitérium kérdése, mint az egyházat, és nem közvetlenül Lorántffy Zsuzsannát érintő ügy valóban magasabb rendű indítéknak tűnik. Láttuk, hogy inkább II. Rákóczi György ellenállása robbantotta ki a vitát, mint az, hogy maga a kérés teljesen indokolatlan lett volna. Túlzónak azonban nyugodtan értékelhetjük, és ezzel az érzelmi zsarolás egy másik tipikus jellemzőjére világíthatunk rá. A zsaroló általában *többet vár el*, mint amit bármilyen hétköznapi kapcsolatban kérhetne. Ez azokban az esetekben a legzavarbaejtőbb, amikor a zsaroló valóban sokat áldozott a másik félért.⁸⁶ Ilyenkor azonban a korábbi szívességekre a zsaroló kamatozó kölcsönként tekint, amit aztán próbál behajtani.⁸⁷

A zsaroló *tagadja, hogy felelőssége lenne a konfliktus kialakulásában*.⁸⁸ Lorántffy Zsuzsanna arra hivatkozik, hogy ez az egész vita nem lenne, ha fia már első szóra teljesítette volna a kérését. A konfliktust nem a véleménykülönbségben látja, fia véleménye láthatóan nem érdekli. Természetesen abban sem lát problémát, hogy ő képtelen elfogadni nemleges választ.

A konfliktus azért húzódik el ennyire, mert Lorántffy Zsuzsanna, mint tipikus érzelmi zsaroló, *semmibe veszi a tiltakozást*.⁸⁹ Gyakorlatilag teljesen meddő vitát folytatnak három éven keresztül. A levelezésben újra és újra ugyanazok a mondatok jelennek meg már 1653-tól kezdve. Lorántffy Zsuzsanna részéről ismétlődnek a „igaz ügyemben nem segítesz”, „bezzeg amíg Zsigmond élt”, „annyi gondom van és még ezzel is búsítasz” típusú mondatok, II. Rákóczi György pedig eleinte azt ismételteti, hogy nem áll módjában teljesíteni a kérést, később pedig, hogy nem akar erről vitatkozni.

⁸¹ FORWARD—FRASIER, 1998. 7.

⁸² FORWARD—FRASIER, 1998.20.

⁸³ Lorántffy Zsuzsanna levele II. Rákóczi Györgynek 1656. jan. 12. In: SZILÁGYI, 1875. 500.

⁸⁴ Lorántffy Zsuzsanna levele II. Rákóczi Györgynek 1641. okt. 9. In: SZILÁGYI, 1875. 94.

⁸⁵ Lorántffy Zsuzsanna levele II. Rákóczi Györgynek 1655. ápr. 28. In: SZILÁGYI, 1875. 491.

⁸⁶ FORWARD—FRASIER, 1998. 35.

⁸⁷ FORWARD—FRASIER, 1998. 37.

⁸⁸ FORWARD—FRASIER, 1998. 20.

⁸⁹ FORWARD—FRASIER, 1998. 20.

Lorántffy Zsuzsanna a zsarolók négy típusából⁹⁰ a „szenvedők” közé tartozik ebben az időszakban.⁹¹ Többször hivatkozik arra, hogy neki milyen nehéz az élete, és a fia még ráadásul ezzel is nehézséget okoz neki.⁹²

6. A zsarolt hibái és lehetőségei

Az érzelmi zsarolás mindig megadott sémát követ. A zsaroló követel valamit, a zsarolt ennek ellenáll, mire a zsaroló érzelmi nyomást fejt ki, majd fenyegetőzésbe kezd. Ezek hatására a zsarolt behódol és a folyamat addig ismétlődik, amíg a zsarolást elszenvedő fél véget nem vet neki.⁹³ Ez azonban nagyon nehéz feladat, egyrészt az érzelmi kötődés miatt, másrészt, mert a zsarolt mindig az adott szituációra reagál, és nem magából a játszmából akar kilépni. Míg a zsaroló a szeretetkapcsolatot a céljai elérésére használja, a zsarolt abban az illúzióban van, hogy éppen a kapcsolat miatt engedhet neki a másik fél. Ezért *megpróbálja érvekkel meggyőzni a zsarolót*.⁹⁴ II. Rákóczi György fő érve, hogy neki nincs hatalma egyházi ügyben ilyen döntést meghozni, illetve, hogy a többség nincs a presbitériumok felállításának pártján. 1656-ban így ír: „...lelki dolog levén, avval nagyságodnak nem kedveskedhetem, ecclésiákat nem bolygathatjuk ritusukért, abban múlik; úgy van kegyelmes asszonyom, mi irtuk az gyűlés nem sokára meglészen, ha nagyságod az országot megtaláltatja, mint írta, szabadságában áll; mikor ország eleibe kél, akkor hiszi el nagyságod, nemcsak mi, hanem egész ország nem akarja vallásunkon levők...” Ugyanebben a levélben később ezt találjuk: „Tiszántúl levő papok dolga az erdélyi articulusoktól nem függenek; lám ott is, kegyelmes asszonyom, papságnak nagyobb része, főrendek sem veszik be.”⁹⁵ Ez azért fölösleges, mert mint már említettük, a zsaroló célja a behódolás, tehát a konkrét ügy érvei nem hatnak rá.

II. Rákóczi Györgynek igaza van abban, hogy a többség nem támogatja anyját. Utólag megállapíthatjuk, hogy Lorántffy Zsuzsanna ebben a kérdésben megelőzte a korát.⁹⁶

Szintén teljesen hiábavaló hosszas *vitába keveredni*⁹⁷ a zsarolóval. Ezt egyébként II. Rákóczi György szeretné elkerülni, már a konfliktus kezdetén 1653-ban jelzi ezt édes-

⁹⁰ A négy típus: a büntető, az önbüntető, a szenvedő, a mézesmadzag-húzogató. FORWARD – FRASIER, 1998. 23–31.

⁹¹ FORWARD–FRASIER, 1998. 28.

⁹² Csak egy példa a sok közül: „*Elég keserves életem sokképpen...*” Lorántffy Zsuzsanna levele II. Rákóczi Györgynek. 1656. jan. 12. In: SZILÁGYI, 1875. 499.

⁹³ FORWARD–FRASIER, 1998. 14–15.

⁹⁴ FORWARD–FRASIER, 1998. 75.

⁹⁵ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1656. febr. 12. In: SZILÁGYI, 1875. 502.

⁹⁶ Az 1646-os Geleji Katona István erdélyi püspök által vezetett szatmárnémeti zsinaton úgy határoznak, hogy addig várnak, amíg a körülmények megfelelőek lesznek. Ez a döntés azonban, mivel senkinek sem felelt meg, tovább szította a vitát. DIENES DÉNES: A megalakult presbitériumok nyomai a XVII. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvekben. In: Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. I. Szerk. TAMÁS EDIT. Sárospatak, 2000. Rákóczi Múzeum, 323. [DIENES, 2000.] A későbbi fejedelmi támogatás (Apa Mihály már egyértelműen a kezdeményezés mellé állt, NAGY, 2008. 181.) ellenére a presbitérium gyakorlata a XVII. századig nem terjedt el Erdélyben. Presbitériumok csak Lorántffy Zsuzsanna támogatásával jöttek létre a korszakban, de mivel a gyülekezetek sem támogatták, az ő halála után hamar megszűntek. DIENES, 2000. 324–325.

⁹⁷ FORWARD–FRASIER, 1998. 75.

anyjának: „Az mi az presbyterium felől való nagyságod írását illeti kegyelmes asszonyom, én azt tovább nagyságoddal vitatni nem akarom, látom azt: az én ítéletem szerint következtethető álkalmatlan állapotokról tartván, akadálím megírási nagyságod megbánódásával vannak, abban hagyom, nem én, ország végezte az articulust, elbontója sem lehetek.”⁹⁸ Ekkor és 1656-ban is hiábavaló a próbálkozása, amikor hasonlóan kívánja elejét venni a további fölösleges vitatkozásnak: „Az papok dolgárúl nem irunk; nagyságod nehézségét azzal gerjeszteni nem akarjuk. Az országnak Szentpáli uram megadván nagyságod levelét s instructioját, választ fognak nagyságodnak adni.”⁹⁹

A zsarolt, mivel lelkiismeretfurdalása van, amiért nem teljesíti a kérést, gyakran *kér bocsánatot*.¹⁰⁰ „Nagyságod levelét alázatosan vettük, búsulását, mint sokszor irtuk, vérünkkel is orvosolnók ha pengig lelkünk sérelmével, hazánk kárával, az vallásunk romlásával nagyságodnak nem engedhetünk, kértük alázatosan, megbocsásson.”¹⁰¹

A *könyörgés*¹⁰² is a zsarolt által elkövetett hibák közé tartozik. Mint fejedelem, ez már nem jellemző II. Rákóczi Györgyre, de korábban nem áll tőle távol a szüleinek való könyörgés. Abban a konfliktusban, amikor hiába kéri apját, hogy elkísérhesse a hadjáratra 1645-ben, így ír: „Kimenetelem felől való nagyságod resolutioját értem, most is nagyságodnak alázatosan könyörgök, mutassa hozzám atyai kegyelmességét, és ne vonja meg tülem az látásnak, hallásnak, tanulásnak alkalmatosságát, hogy szolgáljak nagyságod mellett...”¹⁰³ Ebben a helyzetben szintén a szeretetkapcsolatra hivatkozva könyörög: „Még is atyai hozzám való szeretetire kérem nagyságodat, mutassa hozzám kegyelmességét...”¹⁰⁴

II. Rákóczi György a presbitériummal kapcsolatos vitában nem követi el viszont a zsaroltak két másik hibáját. Nem változtat meg fontos terveket a zsarolás hatására, illetve nem enged a zsarolónak abban a reményben, hogy ez volt az utolsó alkalom.¹⁰⁵

Ha az érzelmi zsarolás negatív érzéseket váltott volna ki II. Rákóczi Györgyből, úgy ezt a családi hierarchiában felfelé valószínűleg nem fejezhette ki az anyja irányába, hiszen ez a közeli kapcsolatokban sem volt elfogadott.¹⁰⁶

A konfliktus feloldása végül nem kötődött a presbitérium kérdéséhez. II. Rákóczi György belevonódott a lengyel-svéd-kozák konfliktusba, és ez a politikai ügy annak ellenére, hogy Lorántffy Zsuzsanna nem támogatta fiát a hadjárat elindításában, mégis annyira kibékítette őket, mintha a presbitériummal kapcsolatos csúnya vita nem is lett volna.¹⁰⁷

⁹⁸ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1653. jún. 5. In: SZILÁGYI, 1875. 461.

⁹⁹ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1656. márc. 10. In: SZILÁGYI, 1875. 503.

¹⁰⁰ FORWARD–FRASIER, 1998.75.

¹⁰¹ II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának 1656. ápr. 9. In: SZILÁGYI, 1875. 505.

¹⁰² FORWARD–FRASIER, 1998. 75.

¹⁰³ II. Rákóczi György levele I. Rákóczi Györgynek 1645. máj. 15. In: SZILÁGYI, 1875. 316–317.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ FORWARD–FRASIER, 1998. 75.

¹⁰⁶ James itt Broomhall és Van Gent kutatására utal, akik ezt a törvényszerűséget a Nassau család levelezésében fedezték fel, de az általánosításához még további kutatásokat tart szükségesnek. JAMES, 2016. 123. Erre a problémára mi is utaltunk az itt kifejtett témával kapcsolatban. Úgy véljük, mind az érzelmetörténeti, mind a történeti pszichológiai kutatások esetében óvatosan kell kezelni az általánosításokat, sok esettanulmánynak kell megjelennie, hogy a korszak normáit meghatározhatjuk.

¹⁰⁷ GEBEL, 2000. 263–264.

7. Összefoglalás

Összességében megállapíthatjuk, hogy Lorántffy Zsuzsanna élt az érzelmi zsarolás eszközével. Valószínűsíthető, hogy már a Rákóczi-fiúk gyermekkorától jellemző lehetett ez a fajta kommunikáció a családban, azonban erre csak néhány levélrészlet utal, így biztosan nem lehet megállapítani. A Lorántffy Zsuzsanna és II. Rákóczi György közötti, a presbitérium bevezetésével kapcsolatos vitában azonban ez egyértelmű. Ennek bizonyítására már néhány jellemző megléte is elég lenne, de Lorántffy Zsuzsanna annyira tipikus eset, hogy a szakirodalom által felsorolt jellemzők közül leveleiben mindenre található példa.

II. Rákóczi György három éven keresztül ellenáll anyja nyomásának, és ekkor sem a beleegyezés vet véget a vitának, hanem a lengyelországi tervek válnak a levelek központi témájává, ahol az érzelmi zsarolás Lorántffy Zsuzsanna részéről már nincsen jelen.

I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna

JAKAB ATTILA

„...a szőke Tisza Szigetes kebelébenn...”¹

A Bessenyeiek sírhelye a paszabi határban

Bevezetés

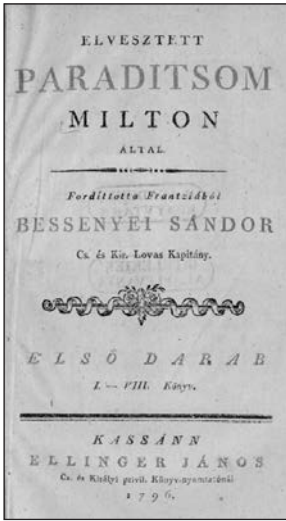
Évekkel ezelőtt került a kezembe a Jósa András Múzeum Fotótárában egy kép, mely Bessenyei György bátyjának, Sándornak paszabi sírhelyét ábrázolta. Bár sokszor terveztem, hogy azt személyesen is megtekintem, erre végül csak 2018 tavaszán nyílt lehetőség, amikor a Jósa András Múzeum munkatársai Paszab határában végeztek leletmentést. A helybeliek a református templomhoz irányítottak, hogy ott vannak eltemetve a Bessenyei család tagjai.² Ez valóban így van, de ott nem Sándor, hanem a család későbbi leszármazottainak hamvai nyugszanak. Egy kis márványtábla viszont ott volt, mely Sándor emlékét örökítette meg.³ A fentiek nyomán kezdtem el érdeklődni az iránt, hogy vajon hol volt az eredeti sírhely és mi lett a sorsa? A téma alaposabb feldolgozása során az is kiderült, hogy – az adatok alapján – nem is egy, hanem két Bessenyei sírjával kell számolnunk. Sándornak és Zsigmond nevű bátyjának nyughelye egykor a paszabi határba – ma már belterületre – esik. Kettejük közül Sándor az ismertebb. Irodalomtörténeti körökben leginkább Milton *Elveszett Paradicsom*, illetve *Visszanyert Paradicsom* című könyveinek franciából magyarra fordítójaként tartják számon, de néhány kisebb művéről is tudunk. Dolgozatomban nem térek ki irodalmi működésére, annak megítélésére, de annyit talán érdemes megjegyezni, hogy említett munkáján kívül több is megjelent nyomtatásban. Kapcsolatban állt Csokonai Vitéz Mihállyal is, aki nagy tisztelője volt.⁴ Magam ebben az írásban a két testvér életére, a sírhelyre, valamint annak sorsára vonatkozó adatokat kívánom a lehető-

¹ Az idézet Bessenyei Sándor alábbi könyvének, *Az Olvasóhoz* című bevezető, oldalszám nélküli részében olvasható: *Elvesztett Paradicsom* Milton által. Fordította Frantziából Bessenyei Sándor Cs. és Kir. Lovas Kapitány. Kassán, 1796. Eilinger János Könyvnyomtatónál [BESSENYEI, 1796.]

² A következőkben a Bessenyei családnévet *y*-nal – az idézetek esetében az ott leírtaknak megfelelően – írom, ám tekintve, hogy György nevét hagyományosan *-i* betűvel írjuk, és Sándor is ily módon írta nevét Milton-fordításában, ezekben az esetekben eltértek a jelzett írásmódtól. Amennyiben a különböző módon írt családtagok neve egy mondaton belül fordul elő, ott – önkényesen – az *-i* betűs változatot használom.

³ Felirata: „Bessenyei Sándor 1743 Bercel – 1809 Paszab Állíttatta Paszab község lakossága 1998.”

⁴ Csokonainak fennmaradt egy levele, amelyet 1795-ben írt hozzá. Lásd Csokonai Vitéz Mihály. *Levelezés*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Debreczeni Attila. Budapest, 1999. Akadémiai Kiadó. 53–54. [DEBRECZENI, 1999.] Csokonai Kleist egyik ódáját lefordítván annak eredetileg az Óda Kapitány Bessenyei Sándor Úrhoz címet adta, de végül A tsendes élet címmel jelent meg. (DEBRECZENI, 1999. 473–474.) További irodalmi működésére lásd SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. I. kötet. Aachas – Bzenszki. A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése utánnyomat-sorozata. Budapest, 1891. [Reprint. Budapest, 1980–1981.] 1006–1007., SZILÁGYI FERENC: *Barátok Jean Jacques-ban s Apollóban*. (Az ismeretlen Bessenyei Sándor) *Irodalomtörténet* (32.) 72. évf., 2. szám (1991) 331–361. Még az is felmerült, hogy a Milton fordításában szereplő ajánlóverset maga Csokonai írta volna, de mások ezt vitatják (DEBRECZENI, 1999. 473.).

1. kép – Bessenyei Sándor Milton fordítása első kötetének belső címlapja

ségekhez képest összegyűjteni az általam ismert források alapján. *1. kép*⁵

A Bessenyeiek Szabolcsban

Nem célom ismertetni a család részletes történetét, erre vonatkozólag a máig leginkább használt forrás az egyik leszármazott, Széll Farkas munkája.⁶ Ebben a fejezetben a család Szabolcs megyei kapcsolatairól, illetve néhány, a témám szempontjából fontosabb alakjáról emlékezem meg.

A Bessenyeiek nevüket a Heves megyében fekvő Besenyőről – ma Besenyőtelek – vették fel, mely a XVII. századig a család tulajdonában maradt.⁷ Szabolcs megyébe a család III. Bessenyei György (1455–1505) révén került. Ő volt az, aki feleségül vette Berczeli Helénát; ennek köszönhetően eresztettek gyökeret a Bessenyeiek (Tisza)Bercelen.⁸

Ami a Tiszabercellel szomszédos Paszabra kerülésüket illeti, arról a következőket mondhatjuk: 1460-ban a Berczeliek perre mentek Szokoly Miklóssal és Péterrel szemben az Egyházas-Bercel és Paszab birtokaik között lévő Bénye praediumért, így bizonyosra vehető, hogy Paszab ekkor még a Berczelieké volt.⁹ – Egy 1549-ben kelt összeírás viszont már a Szokolyakat – Istvánt és Boldizsárt tüntette fel birtokosként, azaz valamikor a két időpont között a Szokolyak rátették a kezüket Paszabra.¹⁰

Az említett György fia volt II. Mihály (1527–1571), akit 1554-ben ecsedi várnagyként említenek.¹¹ – Utódjához, III. Mihályhoz (1557–1610) fűződik Széll Farkas adatai szerint a Kelincen lévő méhes kialakítása,¹² vagyis ekkora már a Bessenyeiek itt is birtokosokká váltak.

Az ő, azaz III. Mihály dédunokája volt I. Bessenyei Zsigmond (?–1714), aki előbb Thököly Imre, majd II. Rákóczi Ferenc udvarmestere, míg 1683–1685 között a kisvárdai vár kapitánya volt. Részt vett a szabadságharcban. 1703-ban szabolcsi alispán.¹³

⁵ Kép forrása: http://real-r.mtak.hu/881/1/520588_1.pdf.

⁶ SZÉLL FARKAS: A nagybessenyeői Bessenyei-család története. Budapest, 1890. [SZÉLL, 1890.]

⁷ SZÉLL, 1890. 1.

⁸ SZÉLL, 1890. 27.

⁹ SZÉLL, 1890. 30.

¹⁰ MAKSAY FERENC: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. II. kötet. Budapest, 1990. Akadémiai Kiadó 697. Bercelen ugyanekkor – számos más nemessel együtt – feltűnik Bessenyei Mihály is mint birtokos. Uo. 687.

¹¹ SZÉLL, 1890. 34.

¹² SZÉLL, 1890. 82. 1. lábjegyzet.

¹³ SZÉLL, 1890. 68–75. Életútjára bővebben: HECKENAST GUSZTÁV: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta: Mészáros Kálmán. Budapest, 2005. História – MTA Történettudományi Intézet. 64.

Nevéhez fűződik az ősi javadalom, Besenyő eladása 1698-ban, bár még közel ötven év múlva is pereskedtek érte.¹⁴

Fia, II. Zsigmond (1700?–1786)¹⁵ 1732-ben szabolcsi szolga-, majd táblabíró. Két leánya, valamint nyolc fúgyermeke született, köztük az író Bessenyei György (1747–1811).

Nem merülve el részletesebben a család tagjainak életrajzában, most csak a témánk szempontjából fontos két személyt emelk ki, György bátyjait, Sándort, illetve (III.) Zsigmondot, akiket a források szerint egy helyen, a paszabi határban fekvő Kelincen temettek el.

Bessenyei Sándor

Sándor Bessenyei Zsigmond gyermekei közül a hetedik volt, egyúttal a hatodik fiú.¹⁶ Születési évére vonatkozólag eltérő adatokat találunk. Így van olyan, amely alapján 1739-ben,¹⁷ míg más források szerint 1744–45-ben született.¹⁸ A testőrségi iratok áttanulmányozása után Gálos Rezső határozta meg helyesen születésének idejét, azaz 1743-at.¹⁹ Tekintve, hogy más adatok is ezt támasztják alá, ezt kell tartanunk születési évének.²⁰

Patakra járt iskolába, mint testvérei.²¹ 1763 őszén Szabolcs vármegye egyik jelöltje a Magyar Királyi Nemesi Testőrségbe, ahová a következő év januárjában bevonult.²²

¹⁴ SZÉLL, 1890. 78., 80.

¹⁵ Születési ideje bizonytalan. Széll Farkas könyvében 1698 olvasható (SZÉLL, 1890. 15.), ám 1776-ban 75 évesnek vallja magát (GÁLOS REZSŐ: Bessenyei György életrajza. Budapest, 1951. Közoktatásügyi Kiadóvállalat. 379. 9. lábjegyzet, [GÁLOS, 1951.]), míg halálakor 86 évesnek írták (CSORBA SÁNDOR: Bessenyei György világa. Irodalomtörténeti füzetek 145. szám. Budapest, 2000. Argumentum Kiadó. 76. [CSORBA, 2000.]).

¹⁶ SZÉLL, 1890. 16., GÁLOS, 1951. 35., CSORBA, 2000. 240.

¹⁷ 1817-ben Gáván tanúvallatást tartottak a Bessenyei leszármazottak, melynek során öreg berceli lakosokat vallattak Bessenyei Sándor, György és Pál kora felől. Ennek során Bessenyei Sándorra vonatkozólag a tanúk a következőket mondták: „Néhai Bessenyei Sándor urnak esztendejét a Tanúk ugyan bizonyosan meghatározni nem tudják, úgy emlékeznek, mindazonáltal hogy a Tisztelt úr, ha most élne lehetne mintegy 78 esztendő...” Lásd BALLAGI ALADÁR: A magyar királyi testőrség története, különös tekintettel irodalmi működésére. Második, változtatlan kiadás. Budapest, 1878. Franklin Társulat. 418–419. [BALLAGI, 1878.]

¹⁸ „Alább irtak jó lelkünk esmeretei szerint vallyuk s bizonyosan tudjuk, hogy Tek. Nztes és Vitézlő Kapitány Bessenyei Sándor úr Pestis utánn legalább hat vagy hét esztendővel született e világra.” Az említett pestisjárvány 1738-ban volt. BALLAGI, 1878. 419.

¹⁹ GÁLOS REZSŐ: Adatok testőríróink pályafutásából. Irodalomtörténeti közlemények. 1935. 45. évf. 1. füzet. 58–66. A születési év meghatározásáról az 59. oldalon olvashatunk. A Bessenyei Sándorra vonatkozó egyéb adatokat a 62. oldalon találhatjuk meg. Gálos Rezső hagyatékában leljük meg Bessenyei Sándornak a testőrségnél töltött ideje alatt vezetett minősítési lapját, az ún. Conduite-Listet is, mely az 1770–1773-as évek közötti értékelést tartalmazza. Az irat másolatban: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi könyvek Gyűjteménye, Gálos Rezső hagyatéka, Ms 553/4. 2.f. Hagyatékában lásd még Bessenyei Sándorra vonatkozólag: Ms 560/15. 27.f. 2. kép

²⁰ Gálos adatait más források is alátámasztják. Az 1779. február 22-én a felső-sziléziai Wegstadel (Wegstahl) településen összeállított mustrajegyzék szerint abban az időben 35 és fél éves volt, ami igazolja az 1743-as születési dátum helyességét. Az adatot Réfi Attila történész juttatta el hozzám, aki a bécsi Kriegsarchívban végzett kutatásait önzetlenül a rendelkezésemre bocsátotta. Segtségét ezúton is köszönöm.

²¹ GÁLOS, 1951. 21.

²² GÁLOS, 1951. 29–30.

Nekilátott nyelveket tanulni – németet, franciát, olaszt – és könyvéhségét is próbálta kielégíteni.²³ Összebarátkozott Barcsay Ábrahámmal – a későbbi testőríróval –, akivel utóbb egy ezredbe került. Együtt jártak társaságba Radvánszky János mulatságaira; ott ismerkedett meg Prileszky Eszterrel, akihez szoros szálak fűzték.²⁴ Házasság nem lett a dologból, és később sem nősült meg. Az 1764–65. évi pozsonyi országgyűlés megnyitására a kirendelt testőrkülönítmény tagjaként vett részt a testvérel, Boldizsárral²⁵ és Barcsayval együtt.²⁶ Utóbbival 1764 őszén járt Prágában egy udvari mulatságon. A következő év elején három hónap szabadságra hazatért. Minden bizonnyal ekkor próbálta kijárni, hogy öccse, György is testőr lehessen. Mint tudjuk, sikeresen, de ez nyilván nemcsak Sándor érdeme volt.

1767-ben Sándor és György levelet írtak apjuknak, hogy engedélyezze számukra a belépést a hivatásos katonasághoz, ő azonban elutasította ezt. A fiúk elálltak szándékuktól.²⁷ A következő évben Sándor öccsével, Györggyel és Nalácz Józseffel – szintén testőríróval – lakott egy szobában.²⁸

1769-ben – Györggyel együtt – tagja annak a tizenhárom főből álló testőr csapatnak, mely Mária Amália hercegnőt – Mária Terézia lányát – kísérte el Itáliába leendő férjéhez, Ferdinánd spanyol infánshoz, páрмаi uralkodó herceghez. Itt sok szép és érdekes helyen megfordultak. A látottakról Bessenyei György még évtizedek múlva is megemlékezik.²⁹ Sándor – aki számos alkalommal kapott büntetést a testőrségnél³⁰ – 1773. április 1-jén királyi engedéllyel lépett át mint főhadnagy az Albert szász-tescheni herceg, birodalmi tábornagy tulajdonában álló 1. karabélyos, a későbbi 3. számú vértesezredbe.³¹ 1778 áprilisában elvezényelték Bécsből. A morvaországi táborból meleg hangú levelet írt Györgynek.³² November 1-jén, másodkapitányi előléptetés mellett, a Lipót főherceg, toszkánai nagyherceg, tábornagy tulajdonában lévő dragonyosezredbe helyezték.³³ 1786 novemberében már elsőkapitányi rangban szolgált. Katonáskodása alatt részt vett a bajor örökösödési, valamint a török háborúban.³⁴ 1790-ben Magyarországon, Somogy megyében tartózkodott.³⁵ 1793. október 27-étől betegség miatt a durlachi (Badeni Őr-

²³ GÁLOS, 1951. 33. Laczka János, Bessenyei György későbbi életrajzírója azt írta, hogy Bessenyei Sándor németül és franciául beszélt, és ezen nyelveken írt munkákból egy kis könyvrát válogatott össze, melyet majd később – 1778-ban – neki ajándékozott. BALLAGI, 1878. 429.

²⁴ GÁLOS, 1951. 34. Az 1771-ben történt eseményről bővebben: BAROS GYULA: Bessenyei Sándor szerelme. Irodalomtörténeti Közlemények, 16. évf. (1906) 1. szám. 53–67.

²⁵ Boldizsár (1740–1797) a hatodik gyermek, az ötödik fiú a családban. SZÉLL, 1890. 16., GÁLOS, 1951. 35., CSORBA, 2000. 240. 1764–1769 között maga is testőr volt. GÁLOS, 1951. 30., 45.

²⁶ GÁLOS, 1951. 37–38.

²⁷ GÁLOS, 1951. 39.

²⁸ GÁLOS, 1951. 36.

²⁹ GÁLOS, 1951. 40–44.

³⁰ GÁLOS, 1951. 58.

³¹ GÁLOS, 1951. 120–121. A karabélyos csapatnem, illetve fenti alakulat történetére lásd RÉFI ATTILA: Császári-királyi karabélyos és vértés törzstisztek a francia háborúk idején (1792–1815). Életrajzi lexikon. I. köt. A–H. Pápa, 2015. 13–18. [RÉFI, 2015.]

³² GÁLOS, 1951. 153.

³³ A fenti alakulatra lásd RÉFI, 2015. 75. 237. lábjegyzet.

³⁴ A magyar testőrségek névkönyve 1760–1918. Összeállította tiszta-beői Hellebronth Kálmán. Budapest, [1940.] Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság kiadása. 94.

³⁵ SZILÁGYI, 1991. 340.

grófság, ma Karlsruhe városrésze) tábori kórházban kezelték, még a következő év tavaszán is ott ápolták. Végül nem tért vissza alakulatához, miután a március 15-én kelt udvari haditanácsi rendelet alapján március 31-i hatállyal nyugállományba helyezték³⁶ 600 forintos nyugdíjjal.³⁷ Áprilisban már Pestről írt levelet.³⁸ A nyár elején Pusztakovácsiban találjuk György testvérénél. Itt házat építtetett magának öccse jelentős anyagi támogatásával. A kölcsön visszafizetésével azonban folytonos lemaradásban volt, ami végleg megrontotta kettejük viszonyát. Öt évig tartó pereskedésbe kezdtek, ám Györgynek a végén nem adott igazat a bíróság.³⁹ Nem csoda, hogy György – meg nem jelent írásiban – igen negatívan írt bátyja Milton-fordításáról.⁴⁰ Kapcsolatuk megromlása miatt 1795 tavaszán elköltözött onnan.⁴¹ Debrecenbe ment, ahol – Nagy Gábor adatai szerint – 1799-ig tartózkodott.⁴² Egy 1798. február 11-én írt levelét már Tokajból keltezte, így valószínűleg korábban odaköltözött.⁴³ Itt próbált találkozni vele (eredménytelenül) Csokonai 1801-ben; erről egy ebben az évben kelt levele tanúskodik.⁴⁴ Később a Kama-

³⁶ Az 1773. áprilisi áthelyezésével kapcsolatos adatokat részben, míg az 1778. november 1. – 1794. március 31. közötti életrajzi adatokat teljes mértékben Réfi Attilának köszönöm! Itt érdemes megjegyezni, hogy Bessenyei György a testvére kapitányi előmenetelét magának, illetve kapcsolatainak tulajdonította: „... halhatatlan emlékezetű, akkor felségesen uralkodó Maria Theresianal általam Kapitány caractert kapott. Én notificáltam néki resolúcióját a regementhez; nekem köszönte egyedül. De soha három háboruban forogván 30 esztendeig tartot szolgálattáival (...) ezen Kapitányságból odébb egyet, a maga érdemével nem léphetet.” Lásd CSORBA, 2000. 121.

³⁷ SZILÁGYI, 1991. 339. A nevezett helyen Szilágyi Ferenc Nagy Gábor (1770–1861) debreceni ügyvédnek, táblabírónak (DEBRECZENI, 1999. 436.) egy Bessenyei Sándor hozzá írt levelének hátoldalán fennmaradt rövid életrajzi leírását idézi, ha nem is mindig pontosan. Ezért itt szó szerint közlöm a Szilágyi Ferenc cikkében megjelent életrajzot, dőlt betűvel jelezve a helyes olvasatot: „Bessenyei Sándor Szép talentumú volt; szolgált először a Nemes Magyar Testőrző Seregnél, azután a Regulárisoknál mint Kapitány; onnan Kapitányi rangal és 600. ft penzióval hazajött 1796. tájba, és azolta 1798-ig [jav. ebből: 1799-ig, bár Bessenyei leveleinek keltezése szerint az 1798 a helyes évszám] Debreczenbe, azután kevés ideig Tokajba lakott; végre a T. Kamarától valami *Gávai részjóságot* visszanyervén ott lakott holtig; megholt 1808ba [valójában 1809. február 24-én; lásd SZINYEI] [*áthúzva: mint-egy*] 60. esztendő fellyül *véle maradt* egy Katicza nevű naturális Leánya. Fordította Magyarra a Milton Elveszett Paraditsomát, melly kinyomtatódott; [*áthúzva: Pos*] Pope Essay sur l’homme et sur Critique Kézírásban maradt.” Az 1801-ben írt levélre minden bizonnyal Sándor halála után nem sokkal jegezhetette fel a legfontosabb általa ismert adatokat Nagy Gábor. Az életrajz: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Levelestár. Bessenyei Sándor levele Nagy Gáborhoz (1801).

Az említett Gávai „jóságról” egyébként a következőket tudjuk Besseney Mária, Sándor testvére vallomása alapján: „Somogyinak Gáván egy telket el zálogosított néhai édes Atyám, 80 köblös földel(!), hat vagy hétszáz váltóforintért, mely summát Besseney Sándor Kapitány Öcsém(!) vitt el maga számára.” Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára O 18-H-85. f. 46.

³⁸ SZILÁGYI, 1991. 340.

³⁹ GÁLOS, 1951. 269–270. Az ügyről és egyéb peres ügyeiről bővebben: CSORBA, 2000. 118–127. A Sándor által építtetett házról a következőket írta Széll Farkas: „Bessenyei György egykori szolgálja, mutatta a helyet, ahol György, „Sándor testvére (cs. kir. kapitány Milton „Elveszett Paradicsoma” Fordítója) házat építtet, de megint(?) lebontatta, (még látszottak a téglamaradványok)”. Lásd SZÉLL FARKAS: Besseney György sírja és levéltára. Pesti Napló, 22. évf. 267. szám, (1871. november 20.) 1.

⁴⁰ GÁLOS, 1951. 270., 305.

⁴¹ CSORBA, 2000. 118., 124.

⁴² A Debrecenbe költözését követően némileg bizonytalanok az adatok a megtelepedésére vonatkozólag. Gálos Rezső azt írja – forráshivatkozások nélkül –, hogy később Bercelre vonult vissza (GÁLOS, 1951. 269.), és azt is biztosan tudjuk, hogy (mint alább idézem) Milton-fordítását Paszabon készítette el. Valószínűleg több helyen élt hosszabb-rövidebb ideig, de tartósan már csak Gáván, egészen haláláig.

⁴³ Zalai közlöny, 21. évf. 15. szám. (1882. február 19.) 1. Igaz, mint korábban olvashattuk, Nagy Gábor először 1898-at írt a költözés évének, így valószínűleg csak rosszul emlékezett a pontos évszámra.

⁴⁴ DEBRECZENI, 1999. 473.

rától egy zálogos részjóságot – birtokot – visszanyerve Gáván telepedett le. Ami még érdekes – és nemigen van okunk kételkedni benne –, hogy akkori szemmel idős korára vele maradt Katica nevű „natúrális” – azaz házasságon kívül született – leánya, akiről többet nem tudunk.⁴⁵

1797 júliusában egy barátjának azt írta, hogy: „Én megyek az Insurgensekkel. Is-ten tudja mire és hova megyek.” A levél aláírása: „Bessenyei Kapitány Major és Insurgens”.⁴⁶ Azaz részt vett nemesi felkelésben. Ezt megerősíti a Szabolcs vármegyei inszurgensek 1797. július 7-én kelt mustralistája is, ahol rangban – Báró Vay Miklós és Ibrányi Miklós – harmadikként mint „Feő Strázsa Mester” említették.⁴⁷

Elhunytakor a következőt jegyezték fel a gávai halotti anyakönyvben: „Tekintetes Bessenyei Sándor kapitány úr temett. Pred.” (1809. február 24.)⁴⁸

Bessenyei Zsigmond

Jóval kevesebbet tudunk Sándor testvéréről, Zsigmondról. Születési éve ismeretlen, de a genealógiai táblázatokban mindenütt a család negyedik gyermekeként, a harmadik fiúként tüntetik fel.⁴⁹

Korábban úgy tartották, hogy az 1780-as évek táján halt meg László és Mihály nevű bátyja előtt,⁵⁰ ám a paszabi református egyház halotti anyakönyvéből egyértelműen kiderül, hogy temetésére nem sokkal Sándor bátyja után, 1809. június

⁴⁵ SZILÁGYI, 1991. 339.

⁴⁶ SZILÁGYI, 1991. 348–349.

⁴⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára IV.A.1. Fasc. 13. No. 395 (1797). Fekete János (1741–1803) lovas generális, író, költő is ezt a titulust használta, feltehetően 1797-ben írt, Bessenyei Sándornak címzett versében: „Fő Strázsa Mester Bessenyei Sándornak”. Péterffy Ida: Fekete János verses levele Horváth Ádámmal. 448. Irodalomtörténeti Közlemények 1979. 83. évf. 4. szám. 447–454. A főstrázsamester volt a felelős az ezred – jelen esetben az szabolcsi inszurrekciós sereg – belrendjéért, valamint kiképzéséért. Az inszurrekciós vármegyei csapatokat egyébként I. Ferenc császár hívta hadba 1797. április 8-án, amikor Napóleon csapatai a birodalmat fenyegették. A hadba hívottak táborba vonultak a Dunántúlra, ám tényleges bevetésükre nem került sor, köszönhetően annak, hogy a két uralkodó Campo Formioban (ma: Olaszország) október 17-én békét kötött. Lásd Magyarország történeti kronológiája II. 1526–1848. Főszerk. Benda Kálmán. 2. kiadás. Budapest, 1983. Akadémiai Kiadó. 615–616. Nem sokkal ezt követően a csapatok visszatértek vármegyéjükbe.

⁴⁸ CSORBA, 2000. 86. Számos helyen ezt a dátumot mint halálozási dátumot tartják nyilván. Azonban biztos, hogy nem azt, hanem mindössze a temetés dátumát jelöli. Halála több nappal előzhetette meg a temetést.

⁴⁹ SZÉLL, 1890. 16., GÁLOS, 1951. 35., CSORBA, 2000. 240.

⁵⁰ GÁLOS, 1951. 264., 406. 17. lábjegyzet. Ugyanakkor máshol azt írja, hogy Zsigmond három idősebb testvére után hunyt volna el. GÁLOS, 1951. 355. Hasonlóképpen vélekedett Für Lajos is: FÜR LAJOS: A берцли зенебона, 1784. Budapest, 2000. Osiris Kiadó. 79., 84., 152., 138. [FÜR, 2000.]

23-án került sor⁵¹ Gonda Balázs gávai református lelkész adatai szerint a Kelincben temették el.⁵²

Felesége Csoma Klára volt. Négy gyermekének kereszteléséről maradtak fenn adatok, Zsuzsánna (1759), Ábrahám (1760), András (?), Borbála (1770), de Bessenyei végrendeletében már csak a két fiút említik meg örökösként, a lányok korábban meghaltak.⁵³

Életéről nem sokat tudunk. 1770-ben már Paszabon lakott, itt vették fel a nevét mind az 1774-es,⁵⁴ mind az 1792-es nemesi összeírásban.⁵⁵ Széll Farkas szerint „Mihály, Zsigmond és István atyjuk mellett gazdálkodással foglalkoztak.”⁵⁶ Az 1780-as években belekeveredett testvérével, Boldizsárral együtt Györgynek egy adósságvitájába.⁵⁷ 1782-ben említik, hogy az ifjabb Bessenyei Zsigmond a bátyja, Boldizsár által részben lebontott paszabi templomot emberei segítségével helyreállította.⁵⁸ 1790-ben⁵⁹ és 1795-ben, a paszabi egyház főkurátoraként említik.⁶⁰

51 Az anyakönyvben 1809. június 23-ai bejegyzéssel a következő olvasható: Ttes. V[itéz]lő Bessenyei Sigmund Úr tanítással temetett.” Temetési – esketési – halottas anyakönyv 1803–1844. (születési csak 1811 július 28-tól) II., Paszab.

Lehetőségként felmerülhet, hogy az említett évben eltemetett Zsigmond esetleg nem Sándor bátyja, hanem egy másik, a családfán és a forrásokban nem szereplő személy – esetleg éppen az emlegetett Zsigmondnak a fia – lehetett. Ezt a felvetést azonban több adat cáfolja. Így az egyik – közvetett – adat éppen Bessenyei Sándortól származik, aki azt írja, hogy bátyjának, Zsigmondnak a nyári lakában fordította Miltont. Ha testvére nem élt volna, nyilván másképp fogalmaz. Lásd BESSENYEI, 1796. (Oldalszám nélkül, az Olvasóhoz című bevezetésben.) További adatokat találunk Für Lajos könyvében. Az egyik általa idézett tanúvallomásban ugyanis 1785-ben azt tudakolják, hogy: „Mínemü híreket hallott (ti. a tanú) Bessenyei Boldizsár és György Uramék felől, hogy testvér attyokfia, Bessenyei Sigmund Úr Leányával vétkesen élnének?” Lásd FÜR, 2000. 26. Az idézetben szereplő Zsigmond itt is mint élő személy jelenik meg. Ez tehát szintén megerősíti, hogy Sándor bátyjáról van szó. A fentieket más forrás is megerősíti, mely szintén 1809-et jelöli meg Zsigmond halálának évül: Ld. erre. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára O 18-H-85. f. 68.

52 BALLAGI, 1878. 420., 421. A paszabi halotti anyakönyvben semmilyen erre vonatkozó megjegyzés nem szerepel.

53 CSORBA, 2000. 87–88., 252.

54 FÜR, 2000. 132.

55 Ugyanekkor a nevét Bercelen is feljegyezték. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára IV.A.1. Fasc.9. No.635. (1792). Azt, hogy Paszabon élt, kiderül Borbála nevű leányának keresztelési bejegyzéséből is, ahol az olvasható, hogy bár a keresztelés Gáván történt, az apja paszabi. Lásd CSORBA, 2000. 87.

56 SZÉLL, 1890. 81.

57 CSORBA, 2000. 68–69.

58 Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára IV.A.1. Fasc. 2. No. 61. (1782-1785) Az ifjabb kitétel itt is csak Sándor bátyjára vonatkozhat, tekintettel arra, hogy apjuk ekkor még élt.

59 Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára I.8.c.5. Paszab. Tomory Pál: A paszabi református egyház története. 4. Itt a paszabi református egyház önállóvá válása kapcsán írt határozatot teljes terjedelmében közölték. Az aláírók között tűnik fel Bessenyei Zsigmond neve.

60 Paszab „Kő temploma épült bolt hajtással 1795ben maga költségén a Fő Tiszt[életű] Tiszán túl levő Helv[étiai] vallás tételt követő Superintendenciának segedelmén kívül, Tiszt. Farkas Dániel Úr Prédikátorságában, Tekintetes Bessenyei Sigm. Úr fő Curátor, és Biri Mihály vice Curátor idejekben.” „Kivül, belől, földben, ládában, papiroson, contractuson...” Lásd A Máramarosi és Szabolcsi református egyházmegegyezmények vagonösszeírásai jegyzőkönyvei, 1809. Szerk. Szabadi István. Debrecen, 2017. 164.

Kelinc

Érdeemes röviden kitérnünk a sírokat rejtő, korábban már emlegetett Kelinc nevű dűlőre, melyről számos adat maradt fenn. Így megemlékezik róla Bessenyei Sándor Milton-fordításának előszavában,⁶¹ említik Pesty Frigyes 1864. évi *Helynévtárában*,⁶² feltűnik Gonda Balázs levelében,⁶³ szó esik róla Széll Farkas könyvében,⁶⁴ Kiss Lajos rétközi gyűjtésében,⁶⁵ valamint Turi Sándor Paszab helyneveit ismertető cikkében.⁶⁶

A leírásokat összevetve a következő kép rajzolódik ki. Az egykori Kelinc egy kb. 10 hold – valamivel több mint fél hektár – nagyságú terület volt. A Kelincere által körbefolyt terület központi része egy kis, szigetszerűen kiemelkedő domb lehetett.⁶⁷ A dűlőt egykor erdő borította, melynek egy részét később méhesként, fácánosként, illetve gyümölcsöskertként hasznosították a Besseney család tagjai. A területen lévő erdőt 1866-ban⁶⁸ tagosították, a fákat kiirtották, és szántóként, kaszálóként használták tovább.

Ami a dűlő megnevezését illeti, a Kelinc szó, ha helyi formájában is, utal az egykori funkciójára, azaz a méhtartásra; ez Széll Farkas idézett adatai alapján hosszú időre nyúlik vissza. Ehhez tudni kell, hogy a XVI–XVII. században Magyarország egyik legfontosabb kiviteli cikke a méz és a viasz volt. Éppen ezért a korabeli összeírásokban

⁶¹ „Kilintz nevű Szigetecskénn, idősb Testvér Bátyám Bessenyei Sigmond nyári Házatokájában, Szabolcs Vármegyében a Paszali(!) kies vidékenn készült Milton.” Lásd BESSENYEI, 1796. (Oldalszám nélkül, az *Olvasóhoz* című bevezetésben.)

⁶² „...van meg egy örökös Kaszalo Kelinc ez elkölönített erdős hely, benne van a Régyi Bessenyeji Csalad temetkező helye. nevezetett vete a Mé tenyésztésről.” Lásd Szabolcs megye Pesty Frigyes 1864. évi helynévtárában. A szöveget gondozta és a mutatót készítette Mizser Lajos. A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, XLVII. évfolyam (2000.) 245.

⁶³ „Ezen Kelinc hajdan szép gyümölcsöskert volt, most egészen fátlan környékét a volt urbéresek szántják, vetik és kaszálják.” Lásd BALLAGI, 1878. 420.

⁶⁴ „Kelincz. E bájos kis sziget a paszabi határban, közvetlen a Tisza mellett, nevét minden valószínűség szerint attól a méh-kelincztől (kelincz-zár) vette, melyet – 1628-ki(!) tanúvallomás szerint – itt még Besseney III. Mihály készíttetett, ki mint láttuk 1610-ben már meghalt. Ez a Kelincz hajdan szép gyümölcsös kert volt, most egészen fátlan környékét a volt urbéresek szántják, vetik és kaszálják. Hogy Besseney Sándor sírja a felszántást kikerülje, Besseney László úr az 1865-ben történt tagosítás alkalmával a sír helyét saját illetőségébe juttatta és bekerítette.” Lásd SZÉLL, 1890. 82. 1. lábjegyzet.

⁶⁵ „Kelinc. Egykor a Kiszátonyban elkülönített erdős hely, majd örökös kaszáló a Hordozótól nyugatra az Ásotcsatorna felett. Északról és nyugatról a Kelincere vette körül. Területe 10 hold. Két hold tölgyes volt belőle, azonkívül cserfa, a partján pedig körte-, szilva- és diófa. (...) Méhes volt itt és vályogfalú ház. Ma szántó.” Lásd KISS LAJOS: Régi Rétköz. Budapest, 1961. 305. (1923. évi gyűjtés)

⁶⁶ „Kelinc. A Kis-zátonyban kiemelkedő kis domb, amit régen körülfolyt a víz. A Bessenyei család kedvelt tartózkodó helye. Az öregek Körlinc-nek hívják. Két Bessenyei van itt eltemetve.” Lásd TURI SÁNDOR: Adatok Paszab község helyneveihez. Szabolcsi Szemle, 7. évf. (1940) 5–10. szám. 171–175. 174.

⁶⁷ Itt helyezkedhetett el a Bessenyei Sándor által említett nyári lak.

⁶⁸ Mint fentebb olvashattuk, Széll Farkas könyvében 1865 szerepel a tagosítás időpontjaként. Ezt az adatot tünteti fel Gonda Balázs gávai lelkész is levelében (BALLAGI, 1878. 419.), míg Turi Sándor – az akkoriban a birtokában lévő eredeti jegyzőkönyvek alapján – 1866-ra tette azt. Így nyilván ezt kell elfogadnunk a helyes évszámként, de az sem kizárható, hogy valójában 1-2 évig is elhúzódtak a tagosítások, és emiatt szerepel a forrásokban két évszám. Lásd erre: TURI SÁNDOR: Paszab község néprajza. Gépelt kézirat a Sárospataki Református Kollégium Adattárában. Turi Sándor-hagyaték. Fsz. Kt.3208. 2. (1953. év iratai.) Ugyanezt az évszámot közli Tomory Pál is. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára I.8.c.5. Paszab. Tomory Pál: A paszabi református egyház története. 7.

a várak, kastélyok, udvarházak esetében nem ritkán találkozunk méheskerttel, mely legtöbbször külön kertet, gazdasági egységet alkotott.

Az inventáriumokban olykor feltűnik a méhkelence, méhkölönce kifejezés, méhesház, méhtartó állás jelentéssel.⁶⁹

Megyénk szabolcsi területén sem voltak ismeretlenek a méhesek. A XIX. század közepén kialakult helyzetet Páll István ismertette egyik dolgozatában⁷⁰ Ebből kiderül, hogy az 1840-es években sok helyen írtak össze méhest, ám ezek száma településenként ritkán érte el a tízet. Hangsúlyoznom kell ugyanakkor, hogy ez csupán azt jelenti, hogy ennyi gazdának volt olyan építménye, amelyben méheket tartott, míg a méheket tartó gazdák száma ennél jóval több lehetett.⁷¹ A feldolgozáshoz használt összeírásban változatos névvel illették ezeket az építményeket. Leggyakrabban a méhes szót használták, ám igen gyakran olvasható a kelence, valamint ennek változatai, úgymint kölöncz, kelencz, keléntz kifejezés. A néprajz szakirodalom egy részében a kelence csupán a négyzet alaprajzú, kerített méhes kifejezéssel él, míg a Kárpát-medence keleti felében – így területünkön is – a kelence nem kerített méhest, hanem általában méhest jelöl. A Páll István által használt összeírásból az derül ki, hogy ezeket általában paticsfalú, nád-, zsúp-, gyékény- szalma-, ritkán cserépfedeles, féleresztes építményként kell elképzelnünk, melyet általában tölgyfa ágasokra építettek. Az épületen belül az oszlopok közét deszkákkal határolták. A kasok, köpük tartására deszkapalcok szolgáltakéhol maradtak fenn adatok az ajtóra vonatkozólag is. A méhesek némelyike méretben igen tekintélyes volt; vannak adatok közel 30 m hosszú, 2–3 m széles épületekről is. Egyes esetekben valódi kerített – kerítéssel körbevett – méhesekre utalnak. A méheseket általában a kiskertben, kertben helyezték el, de akadnak a lakott területektől távolabb eső helyekre mutató leírások is.⁷² Egy XVII. századi ábrázolást mutatok be arra vonatkozólag, hogyan képzelhetünk el egy olyan korabeli méhest, mint amilyen a Kelincen lehetett.⁷³ *3. kép*

A Széll Farkas könyvében leírt kelinc kifejezés valójában nem az általa vélelmezett zár szóval áll összefüggésben,⁷⁴ hanem a méhessel mint építménnyel, amely akár kerített is lehetett.⁷⁵

⁶⁹ TAKÁTS SÁNDOR: Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI–XVII. századból. Sajtó alá rendezte Benda Kálmán. Budapest, 1961. Gondolat kiadó. 199–201.

⁷⁰ PÁLL ISTVÁN: Méhesek Szabolcs megyében a XIX. század derekán. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXV–XXVI. (1986–1987.). [1988.] Tanulmányok Szabadfalvi József tiszteletére. Szerk. Dobrossy István – Viga Gyula. 537–543. [PÁLL, 1988.]

⁷¹ i., N PÁLL, 1988. 537.

⁷² PÁLL, 1988. 542–545.

⁷³ A kép forrása: Joh. Amos Comenii: Orbis Sensualium Pictus – A Látható Világ. De editione Coronensi. (in Transylvania, 1675.) Facsimile kiadás. Budapest, 1970. Akadémiai Kiadó. 100.

⁷⁴ Talán a kilincs szóval való hasonlóság az alapja zárójeles megjegyzésének, amelynek valóban volt korábban „retesz, zárnyelv” jelentése. Lásd A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 2. H–Ó. Budapest, 1970. Akadémiai Kiadó. 489.; Az is lehet, hogy a Szamosháton ismert kelincs – kilincs, zár – kifejezést vehette alapul. Lásd CSÚRY BÁLINT: Szamosháti szótár. I. A – K. Budapest, 1935. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság., 505–506. Az idézett Pesty-féle Helynévtár adatai alapján az akkor élt lakosok még pontosan tudták a helynév eredetét.

⁷⁵ Ezt erősíthetné meg a területnek a később fácánosként (is) történő hasznosítása, amelyhez mindenképpen szükséges volt a terület lekerítése.

3. kép – Méhes ábrázolás Comenius *Orbis Pictus* című művének első magyar nyelvű kiadásában

Bessenyei László és végrendelete

Mielőtt részletesebben bemutatnám a sírhely történetére vonatkozó forrásokat, szükséges kitérnem Bessenyei László (1820–1895) személyére. Ő gávai földbirtokos, egyben a Kelincen eltemetett Zsigmondnak dédunokája volt. Személyében halt ki férfiágon a Bessenyeiek szabolcsi ága.⁷⁶ Felesége Hegyessy Lujza (1833–1897), akivel 41 évig voltak háza-

sok. Közös gyermekükről nincs tudomásom, mindössze nevelt lányukról, a források Horváth Gyuláné Bodó Ilonáról tesznek említést.⁷⁷

Életéről nem sokat tudunk. 1820. június 16-án keresztelték meg Paszabon. Apja Bessenyei András, anyja Vida Krisztina. Keresztapja Marussi Olasz Lajos, keresztanyja Intzédy Borbála, Csoma László felesége volt.⁷⁸ Közvetett adatok alapján feltételeztem, hogy magasabb iskoláit – elődeihez hasonlóan – Sárospatakon végezte.⁷⁹ A meglévő diáknévsorokban azonban neve nem található.⁸⁰ A református hitű földbirtok-

⁷⁶ A leányág maradékai a mai napig élnek.

⁷⁷ Ezekre az adatokra lásd az értesítést Bessenyei László haláláról: „A vármegye balkonjára kitűzték a gyászlobogót, Szabolcsmegyének egy köztiszteletben álló bizottsági tagja hunyt el: Bessenyei László. Halálára vonatkozólag a következő gyászjelentést küldték be hozzánk.: Özv. Bessenyei Lászlóné született Hegyessy Lujza, – Horváth Gyula és neje Bodó Ilona, gyermekeik Lujza, Gizella, Sarolta és Lajos, – úgy a számos rokonok nevében is, fájdalomtól megtört szívvel jelentik a legjobb férj illetőleg jóltevőjüknek: a nagy-bessenyeői Bessenyei László-nak, a Bessenyei-család szeniorának, Szabolcsmegye bizottsági tagjának, élete 75-ik, boldog házasságának 41-ik évében folyó hó 11-én végelgyengülés következtében történt gyászos elhunytát. A boldogult drága halott földi maradványai folyó hó 13-án délelőtt 10 óraker fognak Gáváról a gyászszéktől az ev. ref. egyház szertartásai után délután 2 óraker Paszabon a családi sírboltba örök nyugalomra tételni. Kelt Gáván, 1895. február 11-én. Áldás és béke hamvaira”. Lásd Nyírvidék, 16. évf. 8. szám. (1895. február 24.)

⁷⁸ Keresztelési – esketési – halottas anyakönyv 1804–1844 Születtek(!) csak 1811 július 28-tól. II. kötet (Paszab)

⁷⁹ Egy Sárospatakon 1905-ben kelt jegyzőkönyvből kiderül, hogy Bessenyei László végrendeletében keresztfiát, Rakovszky Józsefet tette meg örökösül, ha ő eléri a nagykorúságot. Utóörökösül pedig a sárospataki főiskolát nevezte meg. Ez alapján tehetjük fel, hogy iskolába is idejárt. (Keresztfia – megérve a nagykorúságot – át is vette az örökséget a feljegyzések szerint.) Radácsi György szerk. A Tiszáninneni Ev. Ref. Egyházkerület 1905. május 23–25. napjain Miskolcon tartott tavaszi közgyűlésének jegyzőkönyve. 119. szám. Sárospatak, 1905. 54.

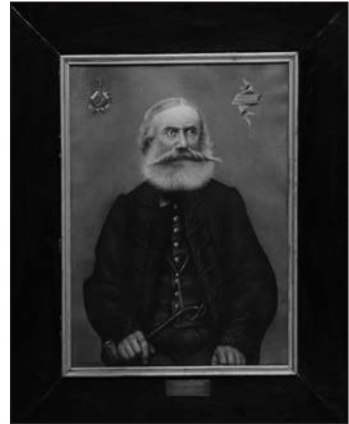
⁸⁰ Ezúton is köszönöm a Sárospataki Református Kollégium Levéltár munkatársainak segítségét, akik kérésre átnézték a diáknévsor listáit!

„... a szőke Tisza Szigetes kebelébenn...”

kos a paszabi egyház patrónusa volt, aki gyülekezetét tevékenyen támogatta. 1889-ben felújította a megromlódott templomot.⁸¹ 4. kép

Mint az idézett gyászjelentésből kiderül, tagja volt a Szabolcs vármegyei „bizottmánynak”,⁸² amely megemlékezett a haláláról.⁸³

Az alább részletesebben bemutatandó keresetlevélben így írnak róla: „...már gyermekkorától fogva hiányos testi szervezettel birt, ifju korában már kezdett siketté lenni s ez a baja folyton növekedett, úgy hogy férfikorában már az ágyu hangját sem hallotta meg^[84] és mert e miatt másokkal csakis írásban közlekedhetett: ennek alkalmatlan módja miatt lassan-lassan elmaradt a világ folyásától. E fogyatkozásához hozzájárult, hogy halála előtt, több mint 20 évvel szélhűdés érte s azóta féloldali hűdésben szenvedett,

4. kép – Besseney László portréja a paszabi parókián (Boros György fényképe)

⁸¹ „Nagybesseneyői Besseneyi László, aki a híres Besseney-család ivadéka a paszabi egyházat, mint családja ősi fészket becses ajándékkal tüntette ki. A tornyot, melynek tetejét a szélvihar ledöntötte, saját költségén fényes bádogg-tetővel fedeti be, az egész templomot kívül-belül kijavíttatja, a templom környékét szép kövezettel a feljártót három ölnyi kőlépcsőzettel s az út felől kerítéssel látatja el. A torony-gomb feltevése alkalmával szép ünnepet rendeztek a derék patrónus tiszteletére, mely alkalommal Kósa Imre lelkész szép beszédben méltányolta Besseney László érdemeit. Isten áldja a derék egyháztagot!”. Lásd Protestáns egyházi és iskolai lapok, 32. évf. 29. szám. (1889. július 21.) 939. Ekkor készült az a tábla is, mely a torony keleti homlokzatán helyezkedik el. Felső felében a Besseneyek címere, felette félkörívben felirat: „A nagybesseneyői Besseney család címere”. Alatta: „Készíttette nagybesseneyői Besseney László és neje Hegyessi Lujza 1889.” Ennek kapcsán érdemes felidézni egy anekdotát is, melyet még Turi Sándor jegyzett fel: „A nyolcvanas években a vihar levitte a paszabi toronyról a tetőt. Tákolták valahogyan, de csúnyán nézett ki. Besseneyi László és felesége 1889-ben megcsináltatták a tetőt és rendbe hoztatták a templomot. Besseneyei már ekkor Gáván lakott. A paszabi presbitérium szépen felöltözve átgyalogolt egy vasárnap Gávára. Besseneyeinek éppen vendégei voltak. Mondják, hogy itt vannak a paszabiak. Megörült Besseneyi, hogy milyen tisztességtudó nép a paszabi. Eljöttek megköszönni az ő jószágát. Úgy is kezdődött az esemény. Szónokuk elmondta, hogy Isten megsegített nemzetes urat, és nekünk templomot, hajlékot csinált. Azért jöttünk el, hogy ha már felépítette, tessék adni egy kis áldomásra valót, mi is hadd örvezzünk... Besseneyeinek éppen a hosszúszerű pipa lógott a kezében. Hirtelen felemelte, és a nemes küldöttséget kikergette az udvarából. Ezzel az esettel nem szoktak dicsekedni a paszabiak. Elmondója is azt kérte, ne írjam le...” Lásd BAROTA MIHÁLY: Turi Sándor. Nyíregyháza, 1981. Pedagógiai Szakszervezet Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottsága 133–134. [BAROTA, 1981.]

⁸² Azaz mai szóval élve a megyei közgyűlésnek. Ide a tagok részben választás, részben vagyoni alapon kerültek be (virillisták). Besseney László ez utóbbiak közé tartozott. A fennmaradt adatok alapján még a vagyonát is tudjuk viszonyítani a többi, hasonló módon bekerült társaihoz. A „Névjegyzéke Szabolcs vármegye legtöbb adót fizető bizottsági tagjainak 1895. évre” című – 1894-ben készített – kimutatás alapján az ott felsorolt 219 rendes, valamint 10 póttag között mint gávai birtokos tűnik fel a 176. helyen, 421 Ft 98 koronával. Azaz a lista második felének első harmadába tartozott. (Az összehasonlítás végett: az első helyen gróf Dessevffy Miklós, vencesellői birtokos volt, 20 554 Ft 58 koronával. Az első 46 személy mind többet adózott, mint 1000 Ft. A lista végén a 310–320 Ft-tal adózók helyezkedtek el, a póttagok egy része pedig már az évi 300 Ft-ot sem érte el.) A fentiekre lásd http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/V_B_77_363_1894_VII_92.pdf.

⁸³ „Besseney László és Szentmiklóssy László bizottmányi tagok elhunytá felett érzett részvételének a közgyűlés jegyzőkönyvében adott kifejezést.” Lásd Nyírvidek, 16. évf. 9. szám. (1895. március 3.)

⁸⁴ Ezzel kapcsolatban Turi Sándor jegyzett fel egy történetet: „Besseneyi László is ilyen természetű volt. Egyszer Rakovszkyval (Rakovszky Sámuel Besseneyi Júlia férje volt, tudós, művelt református pap), a komájával fogadtak, hogy egy nagy csikót felemelnek. Rakovszky szakadást kapott, Besseneyi megsiketült...” Lásd BAROTA, 1981. 133.

bot nélkül egy lépést sem tudott tenni, ezenkívül epileptikus görcsök – nyavalyatörés – kínozták s ezek az ő életének utolsó hét esztendejében mindig gyakrabban ismétlődtek, szóval ő testileg-lelkileg minden munkára képtelen ember volt s gazdasági s általában vagyoni ügyeit-dolgait nem is intézte soha, sőt röviden ismertett siralmas állapota valóságos élőhalottá tette.”⁸⁵

5. kép – Emléktábla a paszabi református templom tornyán (Boros György felvétele)

Portróját – melyet a paszabi református parókia őriz – 1908-ban festette meg Hrabovszky Sámuel.⁸⁶

5. kép

Ósi emlékének tiszteletét számos módon kifejezésre juttatta: így Bessenyei György bakonszegi sírjára állítandó emlékműre 200 Ft-ot,⁸⁷ míg a Bessenyei szoboralap javára 1000 Ft-ot adományozott.⁸⁸

A református egyház támogatójaként végrendeletében tekintélyes adományt juttatott a paszabi és kisebb részben a berceli egyház javára. A paszabira konkrétan az Újérháton fekvő 54 kataszteri hold földet, míg a Czakód nevű dűlőben 67 kataszteri hold erdőt és legelőt, mely majd csak az özvegy halála után

kerül az egyház tulajdonába.⁸⁹ Tekintettel arra, hogy a tagosítások során a sírhelyet a saját kezelésébe vette, és később a református egyház újította fel, úgy véltem, hogy a végrendelet a sírhelyre vonatkozólag is tartalmazhat adatokat. Az iratot azonban sem eredetiben, sem másolatban nem sikerült fellelnem, úgy tűnik, az idők folyamán elkallódott.

⁸⁵ A Nyíregyházai Tekintetes Királyi Törvényszékhez rendes úti keresetlevele.... Debrecen, 1898. április 21. 6. Országos Széchényi Könyvtár, Plakát- és Kisnyomtatványtár, Kny. D 4.902. [KERESETLEVÉL, 1898.] Tekintve, hogy a keresetlevelet a hoppon maradt örökösök adták be, szükséges némi távolságtartással és kritikával kezelnünk a leírtakat. Az ugyanakkor kétségtelennek tűnik, hogy Bessenyei László számos testi bajtól szenvedett. Ezt az is megerősíti, hogy 1872-ben, az Akadémia által rendezett Bessenyei-ünnepségre nem tudott felutazni, mert – mint írja – „Testi erőm fogyatkozása miatt az ünnepélyen személyesen nem vehetek részt.” Lásd Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi könyvek Gyűjteménye, RAL 1127/1872.

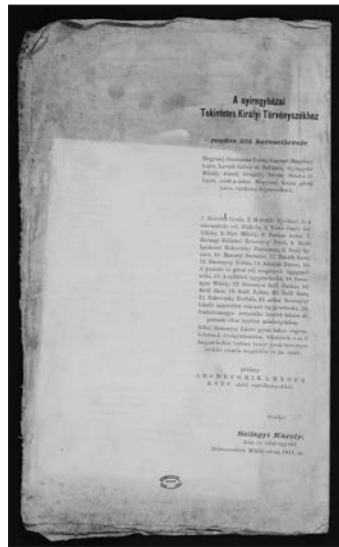
⁸⁶ „A ref. parochia tanácstermében találkozunk Bessenyei László arcképével. Nagyon szép, kifejező pasztell-kép, Hrabovszky Samu kiválóan sikerült műve, amelyet 1908-ban készített arról a fényképről, amelyet Bessenyei László nevelt lányától, Horváth Gyulánétól kapott.” Lásd TÉGER BÉLA: Tiszaparti magyarok regéket mondanak Bessenyeiről. Bessenyei emlékek Paszabon. – A vas nyakraaló. A nagyerejű Bessenyei. Nyírvídedék, 46. évf., 293. szám (1925. december 25.) 20. [TÉGER 1925.]

⁸⁷ Ország-Világ, IV. (1883. június 16.) 397.

⁸⁸ Nyírvídedék, XV. 11. szám (1894. március 18.) oldalszám nélkül.

⁸⁹ Paszabi presbitériumi jegyzőkönyv: 1895. június 13. 20. szám. A jegyzőkönyveket Szilágyi Sándor tiszaberceli tiszteletes bocsátotta a rendelkezésemre; segítségét ezúton is köszönöm.

A Bessenyei László halálát követően kihirdetett végrendelet tartalma nem mindenkinek tetszett, köztük az özvegyének sem.⁹⁰ Ő bíróság előtt megtámadta azt. A pereskedés még a halála után is folytatódott. A per anyagából mindössze a felperesek – Hegyessy Lujza rokonai – által megbízott ügyvéd keresetlevelét sikerült fellelnem, melyből számos részletet ismerhetünk meg az eredeti végrendeletből. Ebben – témánk szempontjából szerencsés módon – egy idézet erejéig kitérnek a minket érintő témára is, amiről az alábbiakban olvashatunk. *6. kép*

6. kép – A keresetlevél első oldala

Adatok a sírhely történetéhez

Korábban volt már szó róla, hogy a tagosítások során a Kelincnek a sírhelyet őrző területét Bessenyei László saját birtokához csatolta. Az adatok alapján itt két Bessenyeit, Sándort és Zsigmondot temették el. Azt, hogy a területen több Bessenyei is fekszik, több forrás említi. Már az idézett Pesty Frigyes-féle *Helymévtárban* a Bessenyei család temetkezőhelyeként említik. Gonda Balázs gávai lelkész egyértelműen Sándor és Zsigmond nyughelyeként ír a dűlőről,⁹¹ míg Turi Sándor korábban már említett leírásában ugyancsak két Bessenyeiről olvashatunk – név nélkül –, akiket ott temettek el. Látjuk majd: térképi adat is megerősíti azt, hogy a területen két sír található.

A sírhelyet egy, a környezetéből enyhén kiemelkedő dombon alakították ki.⁹² Sírkőről, sírfelépítményről nem maradtak fenn adatok, vélhetőleg nem is készült ilyen. Abban azonban biztosak lehetünk, hogy a temetés után valamiféle sírjelölés – fejfa – minden bizonnyal készült, ám ez később nyom nélkül megsemmisült. A sírokat (már csak a legelésző állatok miatt is) a temetéseket követően kerítéssel vehették körül.

⁹⁰ A vagyon feletti pereskedés emléke néhány évtizeddel később már kikopott az emlékezetből. „Mondják, hogy a hagyatékot a rokonság perrel támadta meg, de ennek nyoma nincs az egyébként igen értékes relikviákban gazdag paszabi ref. egyházi levéltárban.” Lásd TÉGER 1925. 20. Ez azonban tévedés, hiszen a Paszabon lévő presbitériumi jegyzőkönyvekben 1895–98 között igencsak sokat foglalkoztak az örökséggel, illetve az azt övező perrel. Tomory Pál lelkész helyesen írja, hogy a végrendeletet Bessenyei László özvegye megtámadta. A pereskedésnek csak az özvegy halála vett véget. Lásd TOMORY PÁL: Adatok a paszabi református egyház történetéhez. (1918.) Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I.8.c.5. Paszab 18. [TOMORY, 1918.] Ez utóbbi állítás azonban téves. Mint azt az említett keresetlevél tanúsítja, a per még az özvegy halála után is tartott. Amennyire a szórványos adatokból meg lehet ítélni, a felperesek végül nem nyerték meg a pert.

⁹¹ „Ezen derék úri ember [Bessenyei László] ősei hamvai iránti kegyelemből az úgynevezett „Kelinczen” az 1865-ben megtörtént tagosítás alkalmával saját illetőségébe tudással(sic!) mintegy félholdat kivágatott, s a hol Sándor és Zsigmond fekszenek, bekerítettte.” Lásd BALLAGI, 878. 419–420., illetve: „Zsigmond (fekszik a Kelincen, Paszabon)...” Uo. 421., „Sándor, nyugalmazott kapitány, az író, meghalt Gáván, 1809. sept.(!) 24. Fekszik Paszabon a Kelincen.” Uo. 422.

⁹² Mint majd az alábbiakban olvashatjuk, a sírhely nyomai ma már nem észlelhetők. Helyét azonban az emlékezet megőrizte, és azt a mai domborzati viszonyokra vetített – georeferált – térképi adatok megerősítik.

7. kép – A templom déli oldalán álló kripta

öl földjét.⁹³ Mint megtudjuk: „A paszabi ref. egyház részére szánt adománynak az a feltétele, hogy az egyház a templom oldalában lévő sírboltot oly örökös, diszes, vaskerítésben tartsa, mint jelenben van, valamint a kelinczi nyugvó helyet is erős, diszes kerítésben tartsa örök időkre...”⁹⁴ 7–8. kép

Az egyház nyilván gondozta a területet, ám annak állapota fokozatosan romlott. 1923-ban már azt írták, hogy a sír gondozatlan, a sírhelyet körülvevő korlátok omladoznak, sőt le is omlottak. Ezzel együtt sürgették annak felújítását.⁹⁵ Talán ennek az újságcikknek is köszönhető, hogy még az év végén már arról írták: a sír gondozva van.⁹⁶ A következő évben már dróttal összefogott cölöpsoros kerítésről írták, és ekkor sem említették romladozó állapotát. Ugyanekkor felmerült annak a gondolata, hogy Bessenyei Sándort exhumálni kellene, illetve a helyet emlékkövel megjelölni.

⁹³ KERESZETLEVÉL 1895. 4. 600 öl mintegy 2160 m²-re becsülhető. A terület nagyságát az 1870-ben felvett kataszteri térképen mintegy 1730 m²-re lehet becsülni, majd a későbbi kiigazítást követően, mintegy 1560 m²-re. 1902-ben pontosan megadták a Zátony-dűlőben lévő, adómentes temető nagyságát. Az 500/2 helyrajzi számon fekvő terület 455 négyszögöl, azaz 1638 m². Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára VI.181.131.d. Földmérési és Térképészeti Hivatal iratai. Paszab nagyközség Birtokrészletjéi jegyzőkönyve, 1902. Az egyházra hagyott és a becsült területnagyság közötti különbség okát nem ismerem.

⁹⁴ KERESZETLEVÉL 1898. 5. Az emlegetett kripta a mai napig megvan a református templom déli oldalától néhány méterre. A téglalap alakú, terméskő alapokon nyugvó, díszes vaskerítéssel körbevett terület északi oldalán áll egy márványobeliszk, melynek a felirata a következő: „A nagybessenyeői Bessenyei család sírboltja. Nyugodjanak áldott poraik az Úrban. Áldott emlékezetű szüleinek állíttatta Bessenyei László 1883.” Vasracsózata ezek szerint már a végrendelet megírásakor – 1890-ben – megvolt. Munkájában Tomory is megemlíti azzal, hogy az egyház a tetejét minden tavasszal virággal ülteti be. Lásd TOMORY, 1918. 5.

⁹⁵ „A sírja [Bessenyei Sándornak] a paszabi határban a Tiszához nem messzire van, azon a helyen amelyet Kelincnek neveznek. (...) Most a paszabi ref. egyház tulajdona. Itt, a poétikus csöndes szigeten pihen a testőr Bessenyei Sándor. Sírja gondozatlan, vadvirág nő rajta. Emelkedett helyen van, korlátok kerítik körül. Tiszamenti sétáinkban láttuk, hogy az egyszerű sír romladozni kezd. A korlátok összeomlottak. Hisszük, hogy a paszabi református egyházközség, mely vagyonát a Bessenyei családtól nyerte, a tavaszi tiszaparti Bessenyei ünnepre tataroztatja Bessenyei Sándor elhanyagolt sírját, amelyet valószínűleg többen fel is fognak keresni.” Lásd [N. N.]: Egy volt testőr sírja a paszabi határban. – Bessenyei Sándor sírját gondozni kellene. Nyírvidek, 44. évf., 73. szám (1923. április 1.)

⁹⁶ „Láttam a Bessenyeiek sarjának, a régi testőrnek, Bessenyei Sándornak gondozott sírját...” Lásd IFJ. RADVÁNYI SÁNDOR: A paszabi pénztárnok verse a „fordított világ”-ról. Egyetértés, 5. évf., 274. szám. (1923. december 2.) 2.

Ebben tevékeny szerepet szántak a Bessenyei Körnek.⁹⁷ Ezek az adatok arra utalnak, hogy valamiféle javítás mégiscsak történt az eltelte időszakban, ennek tényét egy újságcikk megerősíti.⁹⁸

1926-ban nagyszabású gondolatok fogalmazódtak meg a sírhely felújításával kapcsolatban. A kezdeményezés vezéralakja Tomory Pál paszabi református lelkész, Turi Sándor református tanító és Hrabovszky Sámuel „felügyelő” volt. Kikeresték Bessenyei László végrendeletét, melyben a sírok gondozására való utalások voltak.⁹⁹ Felmerült a fakéretésnek vasráccsal való helyettesítése, valamint az, hogy a Bessenyei Kör indítson akciót egy „tartós és művészi kiképzésű síremlék érdekében”, illetve Sándor exhumálása is tervbe volt véve.¹⁰⁰ Bánszki István könyvéből az is kiderül, hogy a Kör Irodalmi szakosztálya – élén Vietórizs Józseffel – volt az, amely Tomory Lászlóval, Turi Sándorral, Hrabovszky Sámuellel együtt támogatta az

8. kép – A kripta végében lévő sírkő

⁹⁷ „Paszab határában van eltemetve Bessenyei Sándor lovaskapitány, Milton magyar nyelvre fordítója, Bessenyei György testvére is. A paszabiak közül többen erősítik, hogy lovastól van eltemetve. Ez a sír most a szántóföldek közül kiemelkedő domb, amelyet dróttal összefogott cölöpök vesznek körül. Emlékoszlop nincs rajta. A Bessenyei kör mozgalmat indíthat, hogy ezt a sírt exhumálják, és méltó emlékkövel jelöljék meg. A környéki lakosságra nevelő hatású volna, ha érezné, látná, miként becsüljük meg a szellemi élet munkás nagyjait, s az iskolák ifjúsága a Levente-Egyesületek időnként megkoszorúztatnák a gondozott sírt.” Lásd TÉGER BÉLA: A Bessenyei Kör – Bessenyei Györgyért. Nyírvidék, 45. évf., 201. szám (1924. szeptember 14.) 19.

⁹⁸ [Bessenyei Sándor sírját] „a paszabi ref. egyház gondoz[za], és csak nem régen vett körül új korláttal.” Lásd Bessenyei György sírja és az újabb Bessenyei emlékek. Írta és a Bessenyei kör irodalmi ünnepén felolvasta Téger Béla. Nyírvidék, 45. évf. (1924. június 27.) 2.

⁹⁹ Ez akkor tehát már nem volt meg Paszabon, noha – mint a korábban említett presbitériumi jegyzőkönyvből kiderül – az egyház azt hivatalból megkapta másolatban. Paszabi presbitériumi jegyzőkönyv: 1895. június 13. 20. szám.

¹⁰⁰ „Többször megírta a Nyírvidék, hogy a Paszab mellett, az egykori Kolincs(!) nevű kert helyén húzódo szántóföldön, ringó búzatábláktól körülfogott helyen pihen Bessenyei Sándor volt lovaskapitány, Milton Elveszett paradicsomának magyarra fordítója, Bessenyei Györgynek, a magyar irodalmi megújulás vezérének testvére. A paszabi ref. egyház hű gonddal örködött a sírra, amelyet azonban kikezdett az idő. S elérkezett annak szükségessége, hogy a tiszamenti sírt díszes és a múltó időknek jobban ellentálló vasráccsozattal kerítsék be. A sír rendezésének ügyét Tomory Pál paszabi ref. lelkész, Tury(!) Sándor ref. tanító, Hrabovszky Sámuel felügyelő karolták fel, s rövidesen hozzáfognak a sír bekerítéséhez. Tury(!) Sándor ref. tanító a nyíregyházi kir. törvényszéken kikereste az utolsó paszabi Bessenyeinek végrendeletét, amelyből pontosan megállapítható, hogy a Bessenyei sírok gondozására az örökül hagyott birtokrészek felhasználásával kik és mily mértékben kötelesek. A paszabi ref. egyház a Bessenyei sír rendezése tekintetében bizton számíthat a legszélesebb körök támogatására. A Bessenyei-kultuszt ápoló Szabolcsvármegyei Körre hárul elsősorban a feladat, hogy a Bessenyei Sándor sírját megjelölő tartós és művészi kiképzésű síremlék érdekében is akciót indítson, mert a paszabi ref. egyház a sír vasráccsal való bekerítését vállalhatja, de egy méltó síremlék felépíttetése anyagi erejét felülmúló kiadást jelentene számára. A Bessenyei-sír impozáns megjelölése egész vármegyénk kulturális életének kérdése, amelynek megoldásában minden tényezőnek össze kell, fognia. Több ízben szóvá tettük, hogy muzeális és irodalomtörténeti szempontból szükségessé vált a sír exhumálása, mint ahogyan ez Bessenyei György sírjánál is történt. Ezt az exhumálást, a Jósza Múzeum végeztethetné a síremlék elhelyezésének alkalmával.” Lásd [N. N.]: A nyíregyházi kir. törvényszéken megtekintették Bessenyei László végrendeletét. Rendezik Bessenyei Sándor lovaskapitány, író sírját. Nyírvidék, 47. évf., 15. szám (1926. január 20.) 3.

ötletet, hogy a paszabi határban lévő sírt rendbe hozzassák.¹⁰¹ A nagy ívű tervekben végül szinte semmi sem lett. A Bessenyei Kör a jelek szerint nem tudott pénzt összeszedni – esetleg más okok is közrejátszhattak –, így a remélt emlékmű felállítására csupán álmok maradtak. Érdekes, hogy a Kör munkáját a jelzett évben összefoglaló jelentésben egyetlen mondat sem utal arra, hogy bármi történt volna az ügygel kapcsolatban.¹⁰²

A fentiekből mindössze annyi valósult meg, hogy a paszabi egyház felújította a sírhelyet körülvevő kerítést. Vasrács helyett azonban ismét – ám az előzőnél mindenképpen díszesebb – fakerítést állítottak.¹⁰³

Ezt követően már csak 1938-ban merült fel, hogy Bessenyei Sándort exhumálják, és hamvait Nyíregyházán helyezték el.¹⁰⁴ Természetesen ebből a felvetésből sem lett semmi...

A sírhely a II. világháború után

A II. világháború után a paszabi egyházat is sújtotta az egyházi földek állami kézbevétele. Így az 1948–1952 közötti években összesen 99 kataszteri hold és 114 négyzetölnyi terület került el az egyháztól.¹⁰⁵ Ez lényegében a teljes földvagyon elvételét jelentette, melyet az egyházközség 1949-ben 99 katasztrális holdnak és 1579 ölnak írt össze, beleértve a temető területét.¹⁰⁶ 1951 augusztusában Oláh Károly tiszteletes tájékoztatta a presbitereket a Konvent körleveléről, melyben azt az utasítást közli, hogy az egyház ajánlja fel megvételre a maradék földjeit az államnak, kivéve a temetőket és a belsősegeket.¹⁰⁷ Tekintve, hogy a sírhely temetkezési helynek bizonyult, ekkor még – valószínűleg – az egyház kezelésében volt.

¹⁰¹ BÁNSZKI ISTVÁN: A Bessenyei Kör története. Nyíregyháza, 1989. Bessenyei György Irodalmi és Művelődési Társaság. 93.

¹⁰² HORTHY ISTVÁN: A Bessenyei Kör 40 éves története. Szabolcsi Szemle. 5. évf. (1938) 3–65. 41–42.

¹⁰³ A felújítást már az év elején tervezték. Erre utal, hogy 1926. január 20-án, az egyházközség költségvetésének tárgyalásakor a 17., egyben utolsó pontba a következőt jegyezték fel: „A Bessenyei sír kerítésre fel lett véve 1.000.000 kor., mivel a Kelinczen nyugvó Bessenyei család sírját okvetlen körül kell keríteni.” Az összehasonlítás végett jegyzem meg, hogy az egyházközség az évre tervezett költségvetése 78 507 414 korona volt, melyből 813 424 koronát a tartalékalapba tettek. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I.34.A.j. A Középszabolcsi egyházmegye iratai. Egyházközségi vegyes iratok. 46.d., Paszab. Levelek Tomory Pál lelkipásztorsága idejéből. (1915. VI. 14.–1932. VII.01.) „Kivonat a paszabi református egyháztanács 1926. január 20-i jegyzőkönyvéből.” Milyen terhet jelentene napjainkban egy ilyen volumenű összeg kifizetése, mérülhet fel bennünk a kérdés. Erre a következőket lehet mondani: 1 000 000 korona – 2020-as árakon, kerekítve – 62 200 Ft-ot érne, míg az egyház költségvetése 4 882 700 Ft-ot tenne ki. Egy tojás ára ekkoriban a budapesti vásárcsarnokban – kerekítve, átlagolva – 2250 korona volt. Az adatok forrása: <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-divizak-alapjan-1754-tol/>, <https://artortenet.hu/tojas-ara-1914-1926/>.

¹⁰⁴ „Újra aktuálissá lehet Bessenyei hamvainak és Bessenyei Sándor hamvainak idehozatala [Nyíregyházára] és számukra művészi mauzóleum építése is.” Lásd [N. N.]: Mozgalom indult meg Vasváry nyíregyházi szobra érdekében. Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap, 6. évf. 180. (1609.) szám, (1938. augusztus 11.) 2.

¹⁰⁵ KORMOS LÁSZLÓ (szerk.): Egyháztörténeti források a Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltárban a második világháború végén. Tanulmányok és forrásközlések. Melléklet. A Magyarországi Református Egyház 1948–1952 között állami tulajdonba kerülő ingatlanjainak kimutatása egyházkerületenként és egyházmegyéenként. Összeállította Kormos László. Debrecen, 1994. Szerzői kiadás. (Az említett adat a Tiszántúli Egyházkerület Középszabolcsi Egyházmegyéjének tabellájánál keresendő, Paszab alatt.)

¹⁰⁶ Tiszántúli Református Kollegium Levéltára, I.34.A.j. A Középszabolcsi egyházmegye iratai. Egyházközségi vegyes iratok. 46.d., Paszab. Levelek Oláh Károly lelkipásztorsága idejéből. (1933. II. 13–1951. XII. 18.)

¹⁰⁷ Paszabi presbitériumi jegyzőkönyv 1927. jan. 1-től – 1952. dec. 31. (VI.)

A sírhely ma a település Bessenyei-telep nevű részére esik. Az ilyen néven törté-
dő említésére vonatkozólag az első adatot 1955-ből ismerem.¹⁰⁸ Ez év májusában a
Megyei Tanács VB elnökének beszámolója szerint – hivatkozva a februárban hozott
határozatra – az azóta eltelt időszakban számos településen került sor a cigányok hely-
zetét javítandó intézkedések meghozatalára. Példaként említi meg, hogy Paszabon 14
– 200 öles – házhelyet osztottak ki.¹⁰⁹ Az 1957-ben kelt jelentés megállapítja, hogy
kiosztása után – a többi között Paszabon is – „rendes kis házakat építettek egyes ci-
gánycsaládok.”¹¹⁰ Az ebben az évben készült felmérésben azt írják, hogy a telep 800
m-re helyezkedik el a falutól, ahol 15 család élt 14 házban. Élükön Németh Gábor
bíró állt.¹¹¹

A terület ekkortól kezdett belterület jellegét öltetni. Egy 1901-es évszámmal ellátott
kataszteri térképre utólagosan rárajzolt határvonal jól mutatja a telep elhelyezkedését.
A rávezetés ideje nem ismert, annyi azonban megállapítható, hogy annak keleti széle
ekkor még azonos volt a Bessenyei sírhelyet rejtő rész nyugati szélével.¹¹² Változott a
helyzet 1976-ra, ekkor már a telkeket megtaláljuk mind a sírhely nyugati, mind a ke-
leti oldalán, a tulajdonosa, a Magyar Állam, kezelője, a Paszabi Tanács.¹¹³ A Bessenyei
utcán fekvő terület megközelítését egy 3 m széles, 9,3 m hosszú út tette lehetővé, míg
magát a sírhelyet egy 10×10 m-es, szabályos négyzet alakú terület alkotta. Az 568/10
helyrajzi számú, 154 m²-es területet¹¹⁴ ekkor műemlékként tüntették fel.¹¹⁵ 1988-ban
viszont már az ebben az évben kelt építési engedély birtokában készült lakóházat tűn-
tetnek fel a sírhelyet megközelítő útra ráépítve. Azaz lényegében az említett helyrajzi
számú területen egy új parcellát alakítottak ki. Ennek során területváltoztatásra került
sor: a 10×10 m-es terület nyugati harmada átkerült a nyugati szomszéd telkéhez, és a
keleti oldalon is történt némi kiigazítás. Így alakult ki egy újabb telek a már korábban
felparcellázott telepen.¹¹⁶

A változások a sírhelyet rejtő dombot sem hagyták érintetlenül. A tereprendezési
munkák során jelentős részét elhordták, elplanírozták. Csak egy része maradt meg

¹⁰⁸ A telep kialakítása már 1946-ban felvetődött. Ekkor ugyanis a földkérdés rendezése során azt írták, hogy a Zá-
tony-dűlőben, Bodnár János csereingatlanán fog létesülni a cigánytelep, házhelyenként 100 négyszögöllel és
utcahálozáttal. Ő ezért – ugyanebben a dűlőben – csereingatlant kap. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szat-
már-Bereg Megyei Levéltára V.193. Paszab nagyközség iratai, VII. Szociális ügyek, 1945 –1946.

¹⁰⁹ „Ugyanolyanok, mint mindenki más ember”. Válogatás a Szabolcs-Szatmár megyei cigányság történetének for-
rásaiból. (1951–1961) Szerkesztette, válogatta és a bevezetést írta Nagy Pál. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei
Levéltár Kiadványai II. Közlemények 40. Nyíregyháza-Gödöllő, 2010. Kiadja a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei
levéltár. 65. [NAGY, 2010.]

¹¹⁰ NAGY, 2010. 182.

¹¹¹ NAGY, 2010. 409.

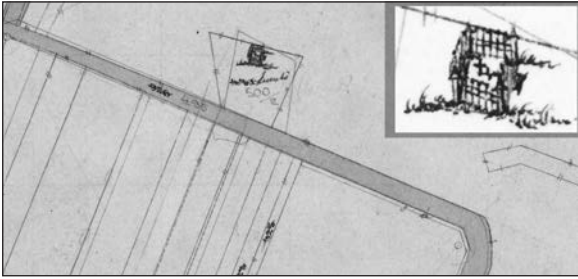
¹¹² A térképmásolatot Czomba Zoltán helytörténész (Paszab) bocsátotta a rendelkezésemre; a kutatásban nélkülözhe-
tetlen segítségét ezúton is köszönöm.

¹¹³ Az 1976-ban készült megosztási vázrajzot Czomba Zoltán juttatta el hozzám.

¹¹⁴ Ez a terület tehát már jóval kisebb volt, mint az, amelyet Bessenyei László a tagosítás során magának kiméretett.

¹¹⁵ A területet sem jelenleg, sem korábban nem tartották nyilván műemlékként az Örökségvédelmi Hatósági Főosz-
tály Örökségvédelmi Nyilvántartási Irodája (Budapest) szerint. Ezúton is köszönöm Jancsó Lídia osztályvezető
szíves tájékoztatását. Azt, hogy mikor jelölik ki a területet mint „műemléket”, nem sikerült kiderítenem, de a
megosztási vázrajz alapján 1976-ban már így tartották számon.

¹¹⁶ Arra vonatkozólag nem találtam adatot, hogy a terület pontosan mikor és hogyan került ki az egyház kezeléséből.
A felméréseket Czomba Zoltán juttatta el hozzám.

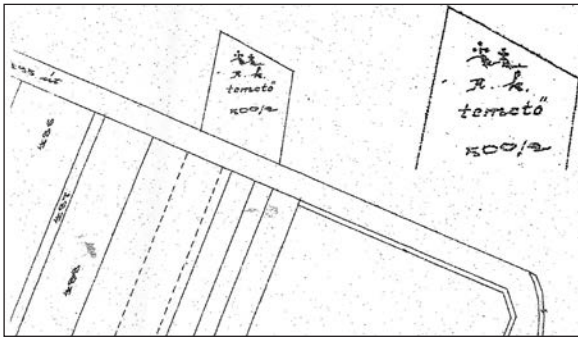
9. kép – A terület az 1870-ben felvett kataszteri térképen

dombot – csakúgy, mint húsz évvel ezelőtt – nem művelték: elhanyagolt, gazos terület. Az egykori domb tetejéről Czomba Zoltán elmondása szerint a tereprendezések során mintegy 1–1,5 méter vastag földréteget vittek el.

Ábrázolások a sírhelyről

A sírhelyről kétféle ábrázolásmód ismert: kataszteri térképek és ábrázolások.

A kataszteri térképek ugyan kevésbé részletesek, ennek ellenére tartalmaznak hasznos adatokat. Így az 1870-ben felvett, majd 1902-ben és 1906-ban revideált kataszteri térképet kell elsőként megemlítenem. Ezen egyrészt jól követhető az ekkoriban 500/2 helyrajzi számon szereplő terület változása. Kontúrja az első felméréshez képest néhány évtizeddel később már némileg változott. Északi harmadában egy rácsos

10. kép – Az 1906-os évszámú kataszteri térkép részlete a sírhellyel

többszörösebbé eredeti formájában. A 1980-as évek végén készített fotók már ezt az állapotot ábrázolják.

A terület 1998-as állapotához képest¹¹⁷ a 2018 júniusában végzett helyszíni szemlélem során sok változást nem tapasztaltam. A 16., illetve a 16/A. szám alatti telkeken található

fakerítéssel körbevett, szélein oszlopokkal erősített területet láthatunk. Erős nagyítás mellett ebben egy fakereszt látható, míg ettől jobbra egy másik, bizonytalanul kivehető jelölés, melyről nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy kereszt-e.¹¹⁸ Egyértelműbb az 1906-os keltezésű kataszteri térkép, ahol a jelzett helyen két hantot, illetve azokon két keresztet tüntetnek

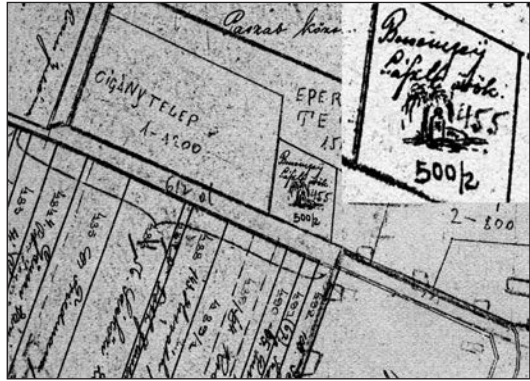
¹¹⁷ Az említett és általa készített képeket Czomba Zoltán bocsátotta rendelkezésemre.

¹¹⁸ Az eredeti térkép Budapest Főváros Kormányhivatala Földmérési, Távérzékelési és Földhivatali Főosztályán található Paszab község alatt. Az bizonytalan, hogy a térképen aprólékosan kidolgozott kerítés a valóságot ábrázolja-e vagy csak egy idealizált állapotot. Az alább említendő, 1890-ben megjelent rajz ugyanis sokkal egyszerűbb formát mutat. Annyi bizonyos, hogy – mint Gonda Balázs fentebb idézett levélrészletében olvashattuk – Bessenyei László a sírhelyet körbekerítette a tagosítást követően.

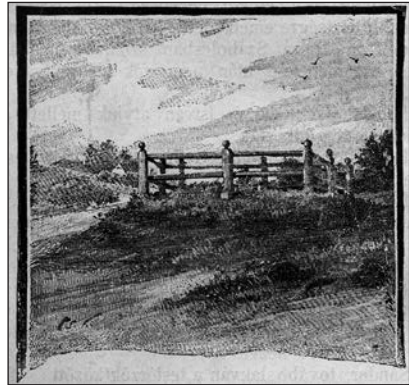
fel, kerítés nélkül, azaz egyértelműen két temetkezésről van szó.¹¹⁹ A korábban említett 1901-es feliratú térképen is kerítés nélkül ábrázolják a sírt, egy – minden bizonnyal jelképes – sírkövel és fűzfával. 9–11. kép

Másrészt ismerünk két olyan ábrázolást, melyek jellegüknél fogva a fentieknél jóval részletesebbek. Az egyik Széll Farkas 1890-ben megjelent könyvének egyik rajza, a környezetéből kissé kiemelkedő sírhelyet ábrázolja. Ezt egy egyszerű fakerítés veszi körbe, mind a négy oldalán három-három oszloppal, amiket két-két lécz köt össze.¹²⁰ 12. kép

A másik egy fotó, mely valamikor az 1926-os felújítást követően készült, de a pontos időpont nem állapítható meg.¹²¹ A fénykép – nyilván

11. kép – A sírhely az 1901-es évszámú térképen

12. kép – Az 1890-ben készült rajz

¹¹⁹ „Paszab Szabolcs vármegyei nagyközség kataszteri térképnek másolata az 1906. évi mérnöki nyilvántartás szerint.” A térkép a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Kormányhivatal Földhivatali Főosztály Földügyi Igazgatási Osztályán, a Térképtárban található. Kérdéses számomra a rajz felirata: „R. k. temető.” A rövidítés logikusan a római katolikust jelentené, ám a Bessenyeiek reformátusok voltak, és ekkoriban római katolikusok még nem is éltek Paszabon. Lásd erre: CZOMBA ZOLTÁN: Néhány gondolat a paszabi katolikusok történetéhez. Paszabi Harsona. Paszab Község Önkormányzatának lapja. 14. évf., 2. szám. 2012. december. 5. Az „R” lehetne esetleg a „régí” rövidítése, ám a „k” feloldása ekkor bizonytalan. Könnyen elképzelhető azonban az is, hogy csak tévedéséből került a rövidítés a térképre.

¹²⁰ SZÉLL, 1890. 82.

¹²¹ A fotó a Jósza András Múzeum Fotótárában található, két példányban. (Ltsz.: 672., 1785.) A két fénykép azonos, köztük a különbség annyi, hogy az egyik halványabb, elmosódottabb, míg az élesebb kép jobb alsó részén a Csépany, Nyíregyháza felirat olvasható. Az előbbi kartonján Kiss Lajos, az utóbbin Kiss Lajos és Csépany Tibor neve van feltüntetve. Ezek szerint a képet Kiss Lajos készíthette 1926-ban vagy valamikor utána. Az is elképzelhető, hogy Csépany Tibor, esetleg az apja, Jenő fényképezte le a sírhelyet Kiss Lajos kérésére, de lehet, hogy csak a kép „javítása” fűződik Csépanyékhoz. Csépany Jenő korának egyik legismertebb fényképezője volt Nyíregyházán. 1933-ban halt meg, munkásságát fia és felesége vitte tovább. Lásd SZABÓ SAROLTA: A fényképezet kezdeti Nyíregyházán. A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, XLIII. (2001.) 349–363. 359., TÓTH SÁNDOR: Nyíregyháza fotótörténete 1945-ig. 12–15. Ezúton is köszönöm Tóth Sándornak, hogy kéziratban lévő munkáját felhasználhattam és Németh Péternek, hogy felhívta erre a munkára a figyelmem. A kép – pontosabb hivatkozás nélkül – már korábban megjelent: KOMISZÁR DÉNES: A Bessenyei család képekben. In: Nemesi és Polgári Füzetek 2. Nyíregyháza, 2018. Kiadja a Bessenyei György Irodalmi és Művelődési Társaság elnöksége. 167.; Ismerjük egyébként Kiss Lajos levelét a sírhellyel kapcsolatban. Ő 1927-ben írt levelében fordult Turi Sándorhoz a paszabi helynevek kapcsán. Ebben a következőkről érdeklődik: „A Bessenyei Sándor sírját az egyház gondoztatja? Mikor csinálták az új kerítést?” Sárospataki Református Kollégium Adattára, Fsz. Kt. 3213. (Kiss Lajos levelek Turi Sándornak Paszabra. Nyíregyháza, 1927–1940. Turi választ sajnos nem ismerem. A fényképen egyébként – erős nagytás mellett – bizonytalanul ugyan, de kivehető egy fejfa(?) sziluetje. Ezt a felújítást követően állíthatták fel, ám a rajta lévő feliratra nem találtam adatot.

13. kép – Fotó a felújított sírhelyről

tudatosan – megközelítőleg ugyanabból a szögből készült, ahonnan a Széll Farkas könyvében szereplő rajzot is felvették. A szántóföldek övezte, a környezetéből enyhén kiemelkedő kis dombocskán lévő sírhelyet virágbimbós díszítéssel ellátott léckerítés veszi körbe, egyik sarkában a bejárást megkönnyítő ajtóval. Az egyszerű, de igénytelennek semmiképpen sem nevezhető fakerítés az adott körülmények kö-

zött a legjobb megoldás volt a sírok védelmére. 13. kép

Kísérlet a sírhely azonosítására

A dolgozat írása közben vetődött fel a gondolat: próbáljuk megtalálni és exhumálni az elhunyt Bessenyeieket, hogy méltó körülmények között nyugodjanak.¹²² A kutatást régészeti módszerekkel végeztük. Kiindulási alapunk az volt, hogy a korábban említett, bekerített, 10×10 m-es terület kijelölésekor még tisztában voltak a sírhely pontos helyszínével, így vizsgálatainkat elsősorban erre a helyre koncentráltuk, de sort kerítettünk további területek átnézésére is. A kutatások nem vezettek eredményre. A jelzett területen semmi nyoma nem volt a keresett síroknak.¹²³ Az eredménytelen kísérletet követően újabb forrásokat vontam be az azonosításba, segítségükkel ponto-

¹²² Az exhumálás ötletét Komiszár Dénes, a Bessenyei Kör alelnöke vetette fel. Az ötletet támogatta Bessenyei Balázs, a Bessenyeiek zempléni ágának korelnöke, valamint Tajthy Péter, Paszab Község polgármestere, akiknek a kutatás során nyújtott segítségét ezúton is köszönöm!

¹²³ A terület kutatására 2018. október 2-án és 8-án került sor. Az ehhez szükséges gépet a paszabi önkormányzat biztosította. A kutatásban részt vett Vizler Csaba (Jósa András Múzeum) és Komiszár Dénes. Az erősen szemetes, többszörösen bolygatott területen sikerült megfigyelniünk egy szinte teljesen elpusztult, csak nyomokban megfigyelhető, közelebbiről ismeretlen korú temető néhány sírját. Tájéolásuk Ny–K, de egy esetben ezzel ellentétes irányban fekvő vázmaradványt is megfigyeltünk, sírmellékletnek nyomára azonban nem bukkantunk. Előkerült továbbá néhány – a szórvány cserepek alapján – bronzkori és Árpád-kori gödörmaradvány. Ezek feltárára nem került sor. A területen egyébként korábban már Kiss Lajos is végzett kutatást: „Ugyanekkor a község fölötti Kelinc nevű dombon is végeztetett ásátás, ahol Bessenyei Sándor van eltemetve. Itt ugyanis már előbb találtak árok ásás alkalmával csontvázat több melléklettel. A félnapi ásátásnak annyi eredménye lett, 3 darab hálósúlyhoz hasonló kiégetett, lapos agyaggolyót (9–10 cm átmérőjű) hozott haza igazgatónk, azokat se teljesen ép állapotban. Sok cserépedénytöredékre bukkantak lépten-nyomon, melyek közül egy kis tál felét, 2 őskori edény szélét, hálósúly darabját, simítókövet választott ki Kiss Lajos. Mindezek azt bizonyítják, hogy a Kelinc domb településhely volt az ősidőkben.” Lásd Szabolcs vármegye közönségéhez 11000-1935. K. számú tiszteletteljes jelentése Szabolcs vármegye alispánjának Szabolcs vármegye 1934. évi közigazgatásának állapotáról. Jóba Elek Könyvnyomdája, Nyíregyháza. 76.

síthattam a sír helyét, ám ezek során sem került elő a sírokra utaló nyom.¹²⁴ A dombháton közel 150 m²-t vizsgáltunk át, eredmény nélkül. A sírok nagy valószínűséggel a domb korábbi elhordásakor, valamint a későbbi bolygatások során semmisülhettek meg, így a tervezett exhumálás nem valósulhatott meg.¹²⁵ 14–15. kép

14. kép – A sírokat rejtő domb napjainkban

Összefoglalás

Érdekes kérdés, hogy miért a Kelincen temették el Bessenyei Sándort. Érzelmi oka nyilvánvaló: a Milton-fordítás előszavában olvasható idézetből kiderül, számára igen kedves helyszínről volt szó. Azt azonban nem tudjuk megmondani, hogy miért nem a családi nyughelyre kívánt temetkezni. Vajon hogyan fogadta az egyház ezt, a korban szokatlan kérést?

Még érdekesebb, ha azt boncolgatjuk, miért temették el Zsigmondot is erre a helyre. Ő a paszabi egyház főkurátora volt, ami egyben azt is jelenti, hogy minden bizonynyal tekintélyes, rendszeresen egyházba járó ember lehetett. Az biztos, hogy mint a Milton-fordításból idézett szöveg tanúsítja, a terület Zsigmond birtokához tartozott és bizonyára számára is kedves hely lehetett. Egy ilyen ember esetében nehéz megmondani, hogy miért nem a templomba vagy mellé temetkezett? Lehetséges válasz erre a kérdésre, hogy ekkoriban nyíltak meg a községi temetők a települések hatá-

¹²⁴ Így egyrészt bevontam a korábban említett, 1870-ben felvett kataszteri ábrázolást, másrészt átnéztem a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Térképtárát, az 1950-es évektől az 1980-as évekig tartó időszak katonai légifotó anyagát Paszab vonatkozásában. A jelzett időszakban számos ilyen jellegű fotó készült a településről. A leghasznosabbnak a legkorábbi, 1952-ben készült légifelvétel bizonyult. Itt még tanulmányozható volt az 1902-ben rögzített határ. (Ezen még értelemszerűen nyoma sincs a később kialakított Bessenyei-telepnek.) Az eredeti negatívokról készült nagytárat a Honvédelmi Minisztérium Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató Közhatalmú Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság Légifotótárában végeztek el, ahol az eredeti negatívok vannak. (A kinagyított szelvény száma: M-34-140-C-b, 1952/124/171. 1952.) A fotón a számunkra érdekes terület északnyugati sarkában – pontosan ott, ahol a korábbi kataszteri térképen is ábrázolták – egy elszíneződés mutatkozott, amelyet a már pusztulóban lévő sírhellyel azonosítottunk. Míután a kivágatot Veszprémi László geodéta (JAM) georeferálta, pontos koordinátákhoz lehetett kötni a jelzett területet. Ezek alapján kiderült, hogy az ingatlannyilvántartásban szereplő – és általunk korábban vizsgált – hely nem fedt egymást. Azaz egykor rossz helyen jelölték ki a sírt védő területet. Ennek megfelelően nem is találhattuk meg azt korábban. A pontosabb lokalizálást követően 2020. október 27-én tettem egy újabb kísérletet a sírhelyek megtalálására, ám ez is eredménytelennek bizonyult.

¹²⁵ Magam csak minimális – 1%-nyi – esélyt látok arra, hogy a sírok esetleg megmaradtak olyan helyen, amelyet nem érintett a kutatás, de úgy gondolom, hogy az ismereteimhez és a lehetőségekhez képest mindent megpróbáltunk a sírok felkutatására.

rában, azaz megszűntek a templom körüli temetkezések. Így lehetőség nyílt arra, hogy egyházi szertartás mellett olyan helyen is temetkez-hessenek, mely korábban nem volt elképzelhető.

A nem templom mellé vagy temetőben történő temetkezés egyébként nem idegen a családtól, hiszen Bessenyei György is Pusztakovácsiban a kertjében temetkezett egy fa alá egyházi ceremónia nélkül. Ezt több korabeli forrás tanúsítja, ám maga a rendelkezés nem maradt fenn írásban – ha volt egyáltalán. A rendelkezés oka nem ismert, de számos feltételezés felvethető.¹²⁶

Bárhogy is legyen, a választ valószínűleg soha nem tudjuk meg. Annyi bizonyos, hogy a kutatott helyen nem sikerült megtalálnunk Bessenyei Sándort és Zsigmondot. Sírhelyük – úgy tűnik – megsemmisült. Ennek ellenére emlékük nem tűnt el, s talán ez az írás is hozzájárul ahhoz, hogy az utókor emlékezzen rájuk.¹²⁷

15. kép – Az 1952-ben készült légifotó részlete; nyíljal jelölve a sírhely területe

¹²⁶ CSORBA, 2000. 217–220.

¹²⁷ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Laskayné Szőlősi Katalinnak, Kulcsár Valériának és Istvánovits Eszternek a dolgozat átolvasása során tett hasznos megjegyzéseikért.

KÜHRNER ÉVA

A gyógyító főúr

Kállay Rudolf, az Erzsébet Közkórház első igazgatója

A honfoglaló Balog-Semjén nemzetségből eredő Kállay família jelentős szerepet töltött be nemzetünk történetében. (1. kép) A család tagjai főként helyi, megyei közigazgatási, sőt országos vezető pozíciókat töltöttek be. A családban elsőként Kállay Rudolf (1853–1920) választotta a politikai pálya helyett az orvoslást. (2. kép) Nagy szó volt ez akkortájt, hiszen a gyógyítás során elkerülhetetlen az emberi testtel és testnedvekkkel való közvetlen érintkezés, nem számított „úri” foglalkozásnak. Nem akármilyen példák álltak azonban Kállay előtt, amelyek befolyásolhatták pályaválasztását. 1864 végéig a településen élt Korányi Frigyes (1827–1913), a kállói kórház alapítója, és a nagyhírű gyógyító, Jósa András (1834–1918) is, akinek felesége mellesleg távoli Kállay-rokon volt.

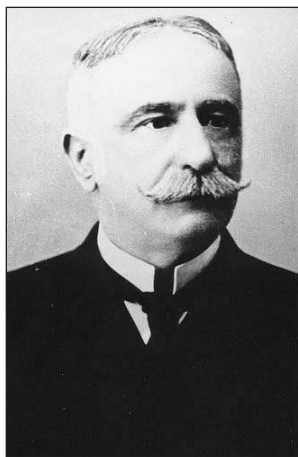

1. kép – Kállay címer

Kállay Rudolf 1853. november 13-án született a Nagykálló és Kállósemjén között fekvő kiscserei családi kúriában, melyet azóta a történelem viharai a földdel tettek egyenlővé.

Alsóbb iskoláit, mint az akkoriban a főúri családoknál szokásban volt, házitanítók révén végezte el. Egyetemi tanulmányait az 1872/73-as tanévben a Bécsi Egyetem orvosi karán kezdte, majd a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen folytatta.¹ 1877. december 10-én, a harmadik szigorlata letételét követően avatta doktorrá földije, Korányi Frigyes professzor.²

1878 elején a tartalékos orvostanulóból tartalékos segédorvos lett, és szolgálati helye a 17. sz. helyőrségi kórház helyett a 4. sz. huszárezred, ahol 1882-ben már tartalékos főorvos volt.³

2. kép – Kállay Rudolf

¹ ELTE Egyetemi Könyvtár Levéltár külföldön tanult egyetemi hallgatók adatbázisa <http://konyvtar.elte.hu/hu/kulfoldi-egyetem-jaras> (letöltve: 2021. 01. 11.)

² Semmelweis Egyetem levéltára, Protocolla examinarum rigorosum in Facultate Medica Regiae Universitatis Pestiensis; Orvostudományi Karon végzett hallgatók jegyzéke: 1.f.1. 704. old. 2995. sz.

³ Hivatalos rész. Budapesti Közlöny, 1878. április 4. 1.; Kais. Königl. Militär-Schematismus 1882. (Wien, 1881) Militär-ärztliches Officiers-Corps 775.

1879 márciusában eljegyezte, majd 1880-ban feleségül vette dubovecki Dobóczy Malvint, egy Heves megyei földbirtokos leányát.⁴ Házasságukból 5 gyermek született. Lászlót két éves korában elvesztették, Iván 1915-ben, 28 évesen, cs. és kir. főhadnagyként hősi halált halt Bukovinában. Első és negyedik fiúk jogot végzett: Tibor (1881–1964) a Bethlen-kormány pénzügyminisztere, Rudolf (1889–1958) az Általános Hitelbank ügyvezető igazgatója volt. Egyetlen leányuk Helén (1894–1945) 1914-ben az a másik Kállay ágból származó Kállay Miklós későbbi miniszterelnökhöz ment feleségül.⁵

A család eleinte Budapesten élt. Odakötötte a kezdő orvost a további szakmai ismeretek megszerzésének lehetősége. 1882–1884 között az egyetem dr. Lumnitzer Sándor (1821–1892) sebész által vezetett II. sz. sebészeti klinikáján, majd a Rókus kórház szemészeti osztályán szerezte meg a szakképesítéséhez szükséges gyakorlatot mint műtőnövendék.⁶

A XIX. század második fele a chirurgia nagy időszaka. Előtte egy műtét veszélyes beavatkozásnak számított, amit csak végszükség esetén végeztek, mert nemcsak elviselhetetlen fájdalommal járt, de sikerét bizonytalanná tette egy csillapíthatatlan vérzés és a fertőzés veszélye. Az éternarkózist 1842-től kezdték használni, Joseph Lister (1827–1912) karbolsavas antiszeptiszis módszerét pedig 1880-tól vezette be itthon Lumnitzer a 2. sz. sebészeti klinikán. Kállay Rudolf ezeket az újításokat sebészként és kórházvezetőként egyaránt alkalmazta.

Az időszak a hazai közegészségügy nagy korszaka: 1876-ban született meg a XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről, amely a kórházakra, az alkalmazottakra, a képzésre és sok egyéb dologra vonatkozó előírást tartalmazott. Kállay Rudolf tehát nemcsak a modern sebészet megszületésének, hanem a magyar egészségügy megszerződésének is szemtanúja volt.

A szabolcsi évek

1876-ban lett Nyíregyháza Szabolcs vármegye székhelye, de az 1874. június 10-én vármegyei kezelésbe került közkórház még közel negyedszázadig Kállóban maradt. (3. kép) Az igazgató főorvos mellett ekkor egy alorvost találunk, Lórencz Gyula (1846–1915) „orvos, sebésztudor, szülész és szemész” személyében, aki 1873 novemberében, friss diplomával a zsebében került a településre gyógyítani.

3. kép – Nagyállói kórház

⁴ Hibaigazítás. Fővárosi Lapok, 1879. 16. évf. 56. sz. 268.

⁵ LAKATOS SAROLTA: In memoriam Dr. Nagyállói Kállay Rudolf. Új Kórlap, 2003. november–december. 12–13. [LAKATOS, 2003.]

⁶ A Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem almanachja 1883–1884. Budapest, 1884. 42.

Az 1884–86 közötti két év igen mozgalmas volt a szabolcsi közegészségügy történetében. Nagy személyiségek mentek el – akár örökre –, és fiatalabbak váltották őket, akik mindenben méltó utódai lettek elődeiknek. Jósa András (1834–1918) a kállói kórház főorvosát 1884-ben hívták meg a vármegyei főorvosi székbe. Helyét a kórházban, (Mádi) Szabó Dávid (1808–1886) foglalta el, aki mellesleg Jósa András elődje is volt vármegyei physicusként. Ő két éven át, 1886. július 3-án bekövetkezett haláláig töltötte be a kórházigazgatói posztot.⁷

Az „orvos, sebésztudor, szülész, szemész és műtő” titulusokat megszerző Kállay Rudolfot 1886 őszén nevezte ki a főispán a 84 ágyas Szabolcs vármegyei közkórház igazgató főorvosi posztjára. A fővárosi sajtó mint ismert fővárosi műtő-orvostól búcsúzott el tőle.⁸ Ez alapján – a korábbi állításokkal ellentétben – joggal feltételezhető, hogy egyetemi tanulmányai befejezése után egy darabig még a fővárosban praktizált. Ezt erősíti meg, hogy a Pesti-féle adattárban 1886 szerepel kállói letelepedése dátumaként, valamint Budapesten született első gyermeke is.⁹

A kórházépítő

Nagy különbség lehetett a fővárosi modern, jól felszerelt klinika és a kállói kis kóróda állapota között. Kállay azonban nem hátrált meg, sőt bizonyára kihívást jelentett a fiatal ember számára, hogy Jósa példáját követve, szakmai tudással felvértezve jobbítani tud szülőmegyéje akkor még nem túl rózsás közegészségügyi helyzetén.

4. kép – Nyíregyházi kórház

A közkórház nemcsak szűkösnek bizonyult, hanem állaga is folyamatosan romlott. Napirendre került egy új kórház építésének kérdése, aminek helyszínéül már az új megyeszékhelyet jelölték ki. Kapóra jött az állam nagyszabású kórházépítési programja is; ez bizonyára katalizálta egy korszerű intézmény megépülését. 1894-ben Jósa András elnökletével létrejött a kórházat létesítő megyei bizottság, melynek tagja lett Kállay is. Mindketten szakértőként bírálták a benyújtott terveket, és az alispán és polgármester mellett jelen voltak az alapkövetélnél is.¹⁰

A kállói kórház „november 14-én mint ilyen megszűnt létezni és mint Erzsébet Közkórház folytatja működését Nyíregyházán november 20-tól a pavillon rendszer

⁷ Magyarország tisztii cím- és névtára. 1884. 4. évf. 106.; u.o. 1886. 5. évf. 135. [Tisztii cím és névtár]

⁸ Fővárosi Lapok, 1886. szeptember 20. 1901.

⁹ Magyarország orvosainak évkönyve és címtára. Szerk.: PESTI ALFRÉD. Budapest, 1895. 256.

¹⁰ BENE JÁNOS: A millennium büvöletében. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 2009. 3. sz. 352–376.

szerint épült új hajlékában.”¹¹ (4. kép) Névadója az egy évvel korábban meggyilkolt Erzsébet királynő lett. A 165 ágyas kórházat a korszak legmodernebb koncepciója szerint alakították ki, épületeit ellátták villanyvilágítással, vezetékes vízzel és fürdőszobákkal. Az „A” pavilon a belbetegeké volt, a sebészeti, szemészeti és szülészeti betegek ellátása az 55 ágyas műtőteremmel és szülőszobával is rendelkező „B” pavilonban történt. A betegellátásra berendezett épületeket lifttel szerelték fel.¹² A korabeli hazai kórházügy hatalmas fejlődését egyébként jól példázzák a számok. Míg 1898-ban hazánkban 273 gyógyintézmény létezett, számuk 1919-re 427-re gyarapodott.¹³

Első igazgatójának dr. Kállay Rudolfot, orvosának pedig Lórencz Gyulát nevezte ki a megye főispánja 26.374/900. sz. határozatával.¹⁴ Az orvosok teendőit az új kórházi szabályzat pontosan meghatározta, eszerint Kállay főorvos mint „műtő orvos” végezte a műtéteket Lórencz asszisztálásával. Az adminisztrálás és a betegek körüli napi teendők eleinte egy, majd több orvos feladatát képezte, akiknek lakhelye a sebészeti épület emeletén lévő „lakásban” volt, hogy állandóan kéznél legyenek az intézményben.¹⁵

Hamar híre ment a korszerű létesítménynek, ezért a hasonló beruházást tervező települések képviselői megtekintették a kórházat; így például Szatmár város törvényhatósági bizottsága az ottani építkezés megkezdése előtt tapasztalatgyűjtés céljából küldöttséget menesztett Nyíregyházára.¹⁶

Nemsokára Kállay doktor is a megyeszékhelyre költözött az 1903–1906 között, a Bobula János tervei szerint épült villaszerű házba, mely ma a Kállay Gyűjtemény otthona. Érdekes, hogy az épületről leírást és képeket közölt a *Magyar Építész Szemle*, melyből kitűnik, hogy az eredetileg szecessziós díszítéssel tervezett épület klasszicizáló külsővel valósult meg.¹⁷ (5. és 6. kép)

5. kép – A Kállay ház eredeti terve

6. kép – A Kállay ház

¹¹ A Szabolcsvármegyei Nyíregyházi „Erzsébet” Nyilvános Közkórház 1899. évi betegforgalmának kimutatásai. Nyíregyháza, 1900. 5. [Betegforgalmi kimutatás]

¹² A nyíregyházi vármegyei közkórház. Nyírvidék, 1899. november 26. 3.

¹³ A Népegészségügyi Országos Gyűlés munkálatai. Bp. 1917. október 25–28. Bp. 1918. 324–25.

¹⁴ Orvosi kinevezések. Belügyi Közlöny, 1900. 6. sz. 160.

¹⁵ Adalékok a százéves nyíregyházi kórház történetéhez. Összeállította: BENE JÁNOS – MARGÓCSY JÓZSEF. Nyíregyháza, 1999. 132. [BENE–MARGÓCSY, 1999.]

¹⁶ A kórházi bizottság Nyíregyházán. Szatmár-németi, 1907. február 21. 2.

¹⁷ Lakóház Nyíregyházán. Építészeti Szemle, 1904. 4. sz. 52–54.

Küzdelem a szakemberekért

A több épületben nagy alapterületen fekvő intézmény megnövekedett beteganyagának lelkiismeretes ellátásához nem volt elégséges a meglévő orvosi létszám. Kállay több levélben kérte a vármegyei kórházi bizottságtól második alorvosi állás létesítését, amit végül 1901. május 15-i közgyűlésükön megszavaztak.¹⁸ Az állást csak rövid időre sikerült betölteni 1902. január 1-től Spányi Géza (1869–1946) ny. ezredorvossal.¹⁹ A Nyírvidékben és az országos szaklapokban folyamatosan jelentek meg pályázati kiírások – eredménytelenül. Ennek az évekig húzódó problémának oka a sok munka és az alacsony javadalmazás volt, melyen hiába próbáltak javítani. Az alorvosi fluktuáció az Erzsébet Közkórházban hatalmas méreteket öltött. 1900 és 1912 között 27 személy cserélődött az alorvosi poszton és ritkaságnak számított, ha valaki legalább két évet töltött az intézményben.²⁰ 1904-ben a megye kórházainak dolgozói (Kisvárdán és Nyíregyházán) kérték, hogy kapjanak az állami alkalmazottakhoz hasonló fizetési besorolást. A vármegyei tisztviselők fizetésrendezéséből ugyanis kimaradtak a megyei fenntartású kórházi dolgozók. Így az orvosok bére sok helyen annyi volt, mint a vármegyei írnoké, a tisztviselőknek meg még annál is alacsonyabb. A bérkérdés szóba került a megyei és a városi kórházak orvos- és tisztviselőkarának országos kongresszusán, ahol e témában többek között Kállay is felszólalt.

Az 1909. december 3-i rendkívüli közgyűlés ismét napirendre tűzte az alorvos-ügyet; „... a most rendszeresítve lévő két alorvosi állásra a javadalmazás csekély volta miatt diplomás orvosok nem pályáznak, azok a helyüket gyakran változtató szigorló vagy kórházi gyakorlatra kötelezett orvosokkal töltenek be és így megtörténik, hogy a kórházban képzett és megbízható alorvos egyáltalán nincsen, amely körülmény az intézet vezetésére és a betegek gyógyellátására hátrányos és nagyobb sebészeti műtétek végzését csaknem lehetetlenné teszi...”²¹ A problémán akkor némi átszervezéssel enyhítettek. 1910. január 1-től az egyik alorvosi állás megszüntetése mellett egy új bentlakó osztályorvosi állást rendszeresítettek.²²

Így került az intézménybe Klekner (későbbi Korompay) Károly (1883–1972), aki a kórház sebész (műtő, operatőr) főorvosa lett, majd később Kállay utóda az igazgatói székben. Az új főorvos munkába állása után egy újabb sebészeti alorvosi állás létesítése vált szükségessé, a megnövekedett betegforgalom megfelelő ellátása érdekében.²³ És ezzel nem lett vége az újabb státuszokért folyó küzdelemnek. Néhány év múlva már egy laboratóriumi orvosi (boncoló) és egy szemészorvosi (rendelő) állás létesítésének javaslata került a közgyűlés elé.²⁴ Bár ezeket az álláshelyeket akkor, a háború derekán nem kapta meg a kórház, de a felvetésből is látszik az igazgató főorvos előrelátó tervezése.

¹⁸ Vármegyei közgyűlés. Nyírvidék, 1901. május 19. 2–3.

¹⁹ Az Erzsébet kórház új alorvosa. Nyírvidék, 1902. január 12. 4.; Lemondás. Nyírvidék, 1902. május 18. 5

²⁰ Betegforgalmi kimutatás 1900–1912.

²¹ BENE-MARGÓCSY, 1999. 58.

²² Jelentés Szabolcsvármegye alispánjának Szabolcs vármegye 1909. évi közigazgatásának állapotáról. Nyíregyháza. 1909. 66. [Alispáni jelentés]

²³ Betegforgalmi kimutatás 1912. 42.

²⁴ Alispáni jelentés, 1916. 63.

Bővítési kísérletek

Az Erzsébet Közkórház megnyitása után alig telt el egy évtized, és az máris szűknek bizonyult. A megyei közgyűlés február 15-én tárgyalta a kórház módosított alapszabályát, amelyben törvényesítették a bővítést és az új osztálybeosztást. Az alapításkori 165 ágyszám ekkorra nőtt hivatalosan 222-re, de ez még mindig kevésnek bizonyult. A sajtó minden alkalmat megragadott, hogy szájára vegye a kórházat. Az 1910. március 27-i ököritói tragédia 20 sérültjének kezeléséről szóló híradás mellett nem mulasztották megjegyezni a nyíregyházi kórházban uralkodó „cifra” állapotokat.²⁵ Egy másik lap a betegekkel szembeni bánásmódot kifogásolta.²⁶ 1913-ban arról írtak, hogy a kórházban egy ágyon két beteg fekszik.²⁷ Kállay visszaverte a rágalmakat, megtiltotta, hogy az újságírók betegyék a lábukat az intézménybe, de a helyhiány tény volt.

Súlyosbította a helyzetet, hogy az orvostudomány fejlődésének köszönhetően új technikák jelentek meg, amiknek csak az eredetileg ápolási célú helyiségek rovására lehetett helyet biztosítani. Így például Kállay már 1910-ben szorgalmazta a hazánkban 1898 óta alkalmazott orvosi röntgenkészülék felállítását, ennek érdekében kérelemmel fordult a megyei közgyűléshez.²⁸ A kérés az 1911. december 29-i ülésen kedvező elbírálást kapott. Figyelemre méltó a bizottság indoklása: „egy a kor színvonalán álló körkórháznak mindazon eszközökkel, melyek a szenvedő emberi test gyógyítására szükségesek és alkalmasak, mint minő a 'Röntgen készülék' is, rendelkeznie kell”.²⁹ A röntgenlabor a sebészeti épületben került felállításra. Kezelője az éppen Nyíregyházára érkező és radiológus képzettséggel is bíró új sebész főorvos, Klekner Károly volt.

A kórházi helyhiány tovább fokozódott, aminek csökkentését a helyi sajtó ekképp sürgette:

„más megoldás el nem képzelhető, mint a kórház kibővítése, a felvevő képesség növelése és pedig nemcsak már a ma mutatkozó szükséglet szerint, hanem az előreláthatólag még növekvő igénybevételre is gondolva...”³⁰ 1912-ben már az is felmerült, hogy a földszintes pavilonokra emeletet építenek a férőhelyek bővítése érdekében.³¹

A szándék megvalósulásának azonban útját állta az I. világháború. Apró modernizáló beruházások azonban mégis történtek. Az Erzsébet Közkórház a XIX. század legvégén ugyan a modern higiéniai elvek szerint épült, de a századfordulón újabb újabb berendezések születtek és váltak általánosan használttá. Kállay ezzel tisztában volt és törekedett kórháza higiéniai helyzetének javítására. 1910-ben „nagyfontosságú és eredményében messze kiható” intézkedésként lecsérték a turfa rendszerű klozeteket vízőblítéses úrszékekre, mindezt oxidálómedencék és derítőtelepek bekap-

²⁵ Ököritó. Népszava, 1910. április 7. 19.

²⁶ Dr. Kállay Rudolf. Igazság, 1910. 13. sz. 3.

²⁷ Mikor a kórház beteg. Nyírvidék, 1913. május 11. 4.

²⁸ Alispáni jelentés, 1910. 79.

²⁹ BENE–MARGÓCSY, 1999. 60.

³⁰ Mikor a kórház beteg. Nyírvidék, 1913. május 11. 4.

³¹ Alispáni jelentés, 1912. 93.

csolása mellett.³² 1911-ben a vízellátást biztosító szivattyút villamos meghajtására alakították át.³³

Kállay, az orvos

Kállay doktor nem elméleti szakember volt, nem születtek jelentős orvosi publikációi, inkább a műtőasztal mellett alkotott és irányította intézménye életét. A vármegyei kórházban pedig kemény munkát végzett sebészként is, amiről az igazgatói működésének kezdetétől évente nyomtatásban is megjelent betegforgalmi jelentések tanúskodnak. Míg az 1887–1899 közötti kállói időszak évi átlagos sebészeti betegforgalma 352 fő volt, 1900–1910 között Nyíregyházán már 847 főt tett ki. Az elvégzett műtétek száma pedig évi 260-ról 540-re emelkedett. Korompay munkába állása után 1912-ben a sebészeti esetszám 1763 fő, a műtétek száma pedig 1115 lett.³⁴

A statisztika értelmezéséhez azonban tudni kell, hogy több mint egy évszázada a műtétekhez soroltak olyan beavatkozásokat (pl. gipszelés, gyomormosás, fülzsírreltávolítás, foghúzás stb.), amiket ma már nem. Tény, hogy abban az időben a technika még nem tette lehetővé a nagyon bonyolult nagy hasi és mellkasi műtétek végzését sem. Mindezek mellett számos komolyabb beavatkozás történt. Ma már külön szakterületek foglalkoznak a traumatológiai, ortopédiai, onkológiai, nőgyógyászati, urológiai, szemészeti és fül-, orr-, gégeszeti, szájszészeti betegekkel. Akkoriban a sebésznek egyaránt kellett értenie valamennyihez. Így Kállay doktor is végzett végtagcsonkolást és kiűzésítést, ficamhelyrerakást, húgykő-eltávolítást, készített ínvarratot, ellátott nyílt végtagtörést, megoperált különböző (csont, mell, bőr, szemgolyó, here) daganatokat, végzett sérv- és strúmaműtétet, koponyalékelést, nyúlajak- és arcpasztikát, mandulakiirtást, számos szemészeti beavatkozást, de megszüntetett fitymaszűkületet is stb.

A szülések zöme akkoriban még otthon folyt, de a komplikált terhességek a kórházba kerültek, ezért a statisztikai kimutatásban rendszeresen feltűnnek a harántfekvés miatti magzatfordítások, fogós műtétek vagy az elhalt magzat miatti művi abortuszok.

Az operátor szakértelmét bizonyítja a műtéti beavatkozások utáni halálozások alacsony száma, mely az évek során arányaiban 1,2%-ról 0,7%-ra csökkent. A halálozási okok között pedig olyan végzetes szövődmények szerepelnek (pl. tetanusz, vérmérgezés, hashártyagyulladás, agykori gyengeség, sorvadás vagy tbc), melyek kivédése még ma is feladhatja a leckét.

A betegforgalmi kimutatások leírásaiból kitűnik, hogy gondot fordítottak a műtéti fertőzések kivédésére. „A sebkezelés minden esetben szorosan az antisepticus szabályok megtartása mellett sublimat-mouille-watta kötéssel történt.” „A műtéti térnek 3 vagy pedig 5%-os carbolos víz lemosása után, fertőtlenítő szernek öblöngetésül, ép

³² Alispáni jelentés, 1910. 77–80.

³³ Alispáni jelentés, 1911. 78.

³⁴ Betegforgalmi kimutatás 1887–1912.

úgy, mint kötőszereül a sublimat használtatott.”³⁵ Jól látható, hogy a Lumniczer-klinikán elsajátított antiszepepszis módszert alkalmazta itthon.

A kimutatásokból betekintést kapunk a kórházban alkalmazott modern gyógymódokról és eszközökről is. Kállóban már végeztek masszázst, használták a gyógyító elektromosságot, azaz „állandó vagy megszakított villamáram”-ot, vagy a vérzés megszüntetésére az 1876-ban Paquelin által kidolgozott thermocautert (Paquelin-féle égető).³⁶ 1910-ben Nyíregyházán már alkalmazták az egy évvel korábban felfedezett Ehrlich Hata-féle szert³⁷ a szifilisz gyógyítására.³⁸ Kállay fejlesztette a műszerparkot, így 1910-ben a legújabb vizsgálati módszerekhez szükséges eszközöket szereztetett be, melyeket a belgyógyászati osztályon berendezett külön műszertárban helyeztek el.³⁹

Mindez azt mutatja, hogy Kállay főorvos lépést tartott hivatása fejlődésével, amit akkoriban elsősorban a szakirodalom tanulmányozása révén lehetett megvalósítani. Ennek érdekében mindent megtett, hiszen ő maga szerezte be a hazai és külföldi orvosi könyvek és folyóiratok legjavát. Mindennapos munkaeszköznek tekintette a szakirodalmat. 1914-ben szóba került egy Orvosi Olvasó Kör létrehozása, mely azon felül, hogy 14-féle folyóiraatra fizetett elő, vitaesteket, betegbemutatókat, felolvasásokat és előadásokat is tervezett a szélesebb érdeklődő közönség számára.⁴⁰ Ez az elképzelés azonban a történelem vihara miatt nem tudott kibontakozni. Kállay 1915-ben nyugalomba vonult, és mivel orvos leszármazottja nem volt, könyveit a kórházra hagyta. Felajánlását a fenntartó, a vármegye törvényhatósága örömmel fogadta és az orvosi művekből álló tudományos gyűjteményt Dr. Kállay Rudolf Könyvtárnak nevezte el.

Az országos szakmai közéletben betöltött funkciói az orvostársadalom elismerését jelentették. Fővárosi tartózkodása idején 1880-ban a Budapesti Királyi Orvosegylet nagygyűlése választmányának egyik tagja lett.⁴¹ 1895-től haláláig az 1868-ban felállított és a kormányzat munkáját segítő Országos Közegészségi Tanács rendkívüli tagjaként tevékenykedett.⁴² Jelen volt 1896-ban a millenniumi közegészségügyi és orvosügyi kongresszuson, melynek egyik ülésén társelnöki tiszteletet tölthetett be.⁴³ Az országos megbecsültség mellett talán fontosabb volt számára, hogy Jósával azonos szintű gyógyítónak tartotta a vármegye népe. Ezt bizonyítja, hogy betegség esetén a megyei elit elsősorban e két doktor szolgálatát vette igénybe.⁴⁴

³⁵ Betegforgalmi kimutatás 1887. 2.

³⁶ Betegforgalmi kimutatás 1887. 16.

³⁷ Paul Ehrlich (1854–1915) orvos és Sachachiro Hata (1873–1938) vegyész által 1909-ben megalkotott Salvarsan.

³⁸ Alispáni jelentés, 1910. 77–80.

³⁹ Alispáni jelentés, 1910. 77–80.

⁴⁰ Orvosi Olvasó Kör. Nyírvidék, 1914. január 15. 2.

⁴¹ Bp. Kir. Orvosegylet nagy gyűlése f. hó 11. és 13-dikán. Orvosi Hetilap, 1880. 51. sz. 1181.

⁴² Országos Közegészségi Tanács új tagjai. Orvosi Hetilap, 1895. 43. sz. 514.

⁴³ RIEGLER GUSZTÁV: A millenniumi közegészségügyi és orvosügyi congresszus. Közegészségügy és Törvényszéki Orvostan, 1896. 4. sz. 29–39.

⁴⁴ KRASZNAY PÉTER naplójegyzetei 1861–1916. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 38. Nyíregyháza, 2010. 431. [KRASZNAY, 2010.]

Kállay és az I. világháború

1914. augusztus elején kitört az I. világháború, ami újabb kihívások elé állította az igazgatót. Városunk ugyan hátországnak számított, az események mégis jelentősen érintették. Már az első évben hatalmas tömeg áramlott ide sebesült és fertőző beteg katonákkal. A 1915 elejére felállított barakk kórház tehermentesítésére Kállay főorvos felajánlotta az Erzsébet Közkórház 120 ágát,⁴⁵ ahol a súlyos sebesülteket operálhatták és ápolták. Annak ellenére, hogy az intézményt sikerült 250 ágyásra bővíteni, tovább fokozódott a zsúfoltság. 1915-ös jelentésében már az alispán is megállapította: olyan kevés a férőhely, hogy 80–100 betegnek csak a földön, szalmazsákon jutott hely.⁴⁶ Az év folyamán már 640 sebesült katonát láttak el.⁴⁷ A súlyos sérültek gyógyítása ráadásul hosszadalmas volt; 1914-ben átlag 28 napot töltöttek a kórház falai között, és nem mindenkit sikerült meggyógyítani. A háború első évében a 450 honvéd közül 64 (14%) hunyt el.⁴⁸

A katonák ápolására a központi vöröskereszt igazgatósága felhívására önkéntes ápolónőket toboroztak, akik képzése a kórházban történt. Kállaytól nem állt messze a feladat, hiszen tanítómestere, Lumniczer Sándor 1849-ben a honvédorvos kar főnöke volt, így ismerhette és hallgatóinak továbbadhatta a harctéri egészségügy elvárásait.⁴⁹ Március, augusztus és október hónapokban hat, majd négy hetes tanfolyamokon kiképzett 97 ápolónő – miután ünnepélyesen átvette jelvényét Somogyi Gyula közjegyzőtől –,⁵⁰ Nyíregyháza és környékének vöröskereszt kórházaiban, és a vasúti mentőállomáson látta el a sebesülteket.⁵¹

Kállay Rudolf, ha nem is a harctéren – hiszen elmúlt már 60 éves –, a hátországnak nagyon fontos egészségügyi küldetést teljesített. Háborús szolgálataiért 1915. augusztus 5-én megkapta a Vöröskereszt másodosztályú díszjelvényét a hadi ékítménnyel kitüntetést.⁵²

A közszereplő

Kállay 1891-től tagja a vármegye tiszti karának mint tiszteletbeli vármegyei főorvos,⁵³ és virilisként a városi képviselőtestület tagja is volt.⁵⁴ Az üléseken, ha szükségét érezte, felszólalt közügyekben, legyen az postai téma vagy a leánygimnázium létesítésének

⁴⁵ Alispáni jelentés, 1914. 68.

⁴⁶ Alispáni jelentés, 1915. 83.

⁴⁷ Alispáni jelentés, 1915. 83.

⁴⁸ Alispáni jelentés, 1914. 69.

⁴⁹ A magyar Vöröskereszt-egyesület önkéntes betegápolónői tanfolyamainak szabályzata és tanítási programja. Orvosi Hetilap, 1914. 1. sz. 9–10.

⁵⁰ Új vörös-keresztes hölgyek. Nyírvidék, 1914. szeptember 4. 27.

⁵¹ Alispáni jelentés, 1914. 70.

⁵² Vöröskeresztes kitüntetések. Nyírvidék, 1915. szeptember 23. 4.

⁵³ JAKÓ JÁNOS – KÜHRNER ÉVA: Százhatvan éve született Lórencz Gyula, a Szabolcsvármegyei Erzsébet közkórház (ma Jósa András Kórház) első belgyógyász főorvosa. Magyar Belorvosi Archivum, 2007. 4. sz. 369–374.

⁵⁴ TAKÁCS TIBOR: Döntéshozók. Budapest, 2008. 81.

ügye.⁵⁵ 1905-ben kritikát fogalmazott meg a város gazdálkodásával kapcsolatban. Ő javasolta egy 15 tagú bizottság felállítását annak érdekében, hogy dolgozzanak ki új koncepciót a gazdálkodásra vonatkozóan.⁵⁶ Tagja volt annak a küldöttségnek, amelyet a város az önálló törvényhatósági jog megszerzésért menesztett 1907-ben a belügyminiszterhez.⁵⁷ A városi egészségügyi bizottság választott tagjaként aktívan részt vett a spanyolnátha elleni védekezésben.⁵⁸

Nemigen politizált, de részt vett, sőt elnökölt azon a bizalmas értekezleten, amely a Nemzeti Munkapárt megalakulását készítette elő 1910 márciusában.⁵⁹

Számos helyi szervezet választmányi és igazgatósági tagsága kapcsolódik nevéhez. 1895-ben a Nyírvízszabályozó Társulat,⁶⁰ 1907-ben a Nyíregyházi Általános Hitelintézet igazgatósági tagja,⁶¹ 1910-ben a debreceni kir. ítélőtábla területén működő fiatakorúak felügyelő hatóságának,⁶² halála előtti évben a Nyíregyházi Hangya Szövetkezet egyik igazgatósági tagja volt.⁶³

7. kép – Korányi emléktábla

Jelen volt az 1904. augusztus 20-án átadott Samassa templom szentelésén. Az esti fáklyásmenet élén üdvözölte a főpásport,⁶⁴ de részt vett Rákóczi hamvainak kassai újratemetésén is 1906. október 29-én.⁶⁵ Szívének talán legkedvesebb az a nagykalóli ünnepség lehetett 1914. június 14-én, amikor a Szabolcsi Orvosszövetség kezdeményezésére Korányi Frigyes szülőházának falán elhelyezett emléktábla avatásán beszédet mondott.⁶⁶ (7. kép)

Értékes és fontos dolgok mellé állt, társadalmi rangjánál és anyagi helyzeténél

fogva kötelességének tartotta a jó ügyek anyagi támogatását, legyen az templomok építése, szobor állítása, könyvek adományozása gimnáziumi könyvtáraknak, az I. világháborús katonák segítése, vagy a barakk kórház melletti hősök temetőjének bővítése, a sírok gondozása, mely érdekében az 1916-ban megalakult bizottság állandó tagja lett.

⁵⁵ A postai mizériák. Szabolcsi Hírlap, 1917. január 20. 4.; A város és a leánygimnázium. Szabolcsi Hírlap, 1917. május 5. 3.

⁵⁶ Zajos városi közgyűlés. Nyírvidek, 1905. október 22. 3.

⁵⁷ BENE JÁNOS: Az utolsó békeévek. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 2009. 4. sz. 479–509.

⁵⁸ Az újjáalakított városi bizottságok. Nyírvidek, 1918. január 5. 2.; Újdonságok, Nyírvidek, 1918. december 6. 3.

⁵⁹ A vidéki szervezkedés. Pesti Hírlap, 1910. március 1. 5.

⁶⁰ BOROVSKY SAMU: Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye. 1900. 285.

⁶¹ Központi Értesítő, 1907. 30. sz. 687.

⁶² A fiatakorúak felügyelő hatóságának tagjai és felügyelői. Igazságügyi Közlöny, 1910. 2. sz. 58.

⁶³ Központi Értesítő, 1919. 4. sz. 84.

⁶⁴ Templomszentelés Nyíregyházán. Hazánk, 1904. augusztus 24. 5.

⁶⁵ KRASZNAY, 2010. 92 o.

⁶⁶ Korányi Frigyes szülőháza. Világ, 1914. június 16. 12.

A magánember

Kállay doktor kultúraszertető volt, hiszen ott találjuk az akkoriban létrejövő művelődési társaságokban. Pesti évei alatt 1883-ban feltűnt az Országos Kaszinó alapító tagjai között.⁶⁷ 1884-ben már választmányi tagja ennek a fővárosban élő művelt réteget tömörítő politikamentes társaságnak.⁶⁸

Hazatérve támogatta a szabolcsi kulturális élet fejlődését. 1892 májusában a vármegyei múzeum létesítése mellett állt ki.⁶⁹ Ott volt a Bessenyei Kör 1898-as alapításánál. A Kör vezetőségének, majd az 1901-től felálló magyar nyelvi szakosztálynak egyik választmányi tagja volt, az 1911–20 között elnökösködő Geduly Henrik mellett alelnöki funkciót vállalt.⁷⁰ Az 1917-ben megalakult Szabolcsvármegyei Turáni kör Közművelődési Egyesület tisztikarának egyik alelnökeként dolgozott.⁷¹

Fiatalemberként nem állt távol tőle a sport sem. 1878. május 29-én a Budapesti Csónakázó Egylet kétszer 800 yardos versenyén indult a 4 evezős Egyetértés hajó egyik evezőseként.⁷² Idősödve már inkább csak egy-egy agárversenynek látogatója, a tízes években a Nyíregyházi Sóstói Vadásztársaság tagja, de 1904–1909 között lóversenyek pályaorvosi minőségében bukkan fel neve a *Vadász és Versenylap*ban.

Iván fia elvesztése után néhány hónappal, 1915. június 1-től nyugalomba vonult. A vármegyei kórházi bizottság meleg szavakkal búcsúztatta; „...a tűnő évek során, a köz-kórház életében előforduló események mind oly maradandó nyomok, amelyek a Kállay Rudolf hosszú időn át való bölcs vezetésének üdvös eredményei. Aki az emberiség jobb voltáért egészségért – életéért dolgozott – az a legnemesebb munkát végezte.”⁷³

Munkásságát a király több ízben is elismerte. 1904. március 13-án királyi tanácsosi címet kapott, a közegészségügy érdekében kifejtett tevékenységéért.⁷⁴ Nyugalomba vonulása alkalmából 1915-ben a közegészségügy terén szerzett kiváló érdemei újabb elismeréséül, a magyar királyi udvari tanácsosi címet nyerte el.⁷⁵

1920-ban születésnapján hunyt el tüdőgyulladásban. Testét a Dessewffy téri családi kúriából a kállói családi kriptába vitték, ahol végső nyugalomba helyezték. A november 15-i temetési szertartást Énekes János kanonok celebrálta, a koporsónál utóda, Klekner Károly mondott gyászbeszédet.⁷⁶

Nyughelyének szomorú sorsa lett. A nagykállói régi temetőben lévő családi kriptát földúlták, kifosztották. A maradványokat 2000. május 17-én helyezték végső nyughelyükre a nagykállói római katolikus kegyúri templom altemplomában.⁷⁷

⁶⁷ Klubélet. Az 50 éves Pesti Hírlap jubileumi albuma 1878–1928. 1057–1065.

⁶⁸ Közgyűlések. Fővárosi Lapok, 1884. 54. sz. 354.

⁶⁹ Nyíregyházi Hírlap, 1892. máj. 26. 2–3.

⁷⁰ BÁNSZKI ISTVÁN: A Bessenyei Kör története. Nyíregyháza, 1989. 185.

⁷¹ A Turáni Kör Közgyűlése. Szabolcsi Hírlap, 1917. március. 31. 2.

⁷² Vízi-sport. Vadász és Versenylap, 1878. 22. évf. május 29. 158.

⁷³ Dr. Kállay Rudolf érdemeinek elismerése. Nyírvidék, 1915. június 24. 3–4.

⁷⁴ Kitüntetések. OH, 1904. 48. évf. 17. sz. 260.

⁷⁵ Nyugalalmazás kitüntetéssel. Pesti Hírlap 1915. július 2. 13.

⁷⁶ Kállay Rudolf dr. temetése. Nyírvidék, 1920. november 16. 1.

⁷⁷ LAKATOS, 2003.

Összegzés

Kállay Rudolf a családi tradíciókkal szakítva szokatlan, de annál sikeresebb pályát választott a magyar közegészségügy és sebészet felívelő nagy korszakában. Önmagát folyton képező, az újdonságokra fogékony orvos, szolgálati helyén is igyekezett meghonosítani a gyógyítás legkorszerűbb eljárásait. Kórházat épített és szervezett, rengeteget küzdött a körülmények javításáért, a férőhelyek bővítésért, a személyi feltételek megteremtéséért. Ebben bizonyára segíthették társadalmi-szakmai kapcsolatai, vármegyei törvényhatósági és közigazgatási bizottsági tagsága, de terve megvalósítását sokszor keresztülhúzta a történelem vihara. A világégés válságos időszakában is emberséggel, legjobb tudásával vezette a megye legfontosabb egészségügyi intézményét. Ebben kitartó társa volt Lórencz Gyula, akivel harmóniában dolgozott együtt egy életen át. Kórházát jó kezekbe adta át Klekner Károlynak, az ugyancsak nagy tudású sebész főorvosnak.

SUHAJNÉ SZOKA MARGIT

A hely, ahol éltek: Újfehértó

Az újfehértói Kupferstein család története
– a *Nyírvidék* napilap tudósításai alapján

A Kupferstein család tagjai évtizedeken keresztül meghatározó szereplői Újfehértónak, mely a XIX. század elején indult el a polgárosodás útján. Ez a város ekkor még a forrásokban Rác-Fejértó vagy Fejértó néven szereplő, a fejlődés szárnyait bontogató település.

Újfehértón a zsidók jelenlétéről a negyedik zsidó összeírásból tudunk. 1746-ban mindössze két családot tartanak számon, összesen hét főt.¹ Az első teljeskörű népeségösszeírás az első magyarországi általános népességszámlálás (1784–1787) idejéből áll rendelkezésre. (Az 1720-as, az ország lakosainak általános összeírása, nem teljeskörű, nem terjed ki a nemesekre, a zsellérekre és a zsidókra). A XVIII. század végén Újfehértó népessége 2.539 fő, a zsidó lakosok száma 102.²

Az elsőként betelepült zsidók bérleti jogokat kaptak, legtöbbször italkimérésre és földbérletre. Az árendás létből csak nagyon kemény munkával lehetett kilépni és önálló tulajdonra szert tenni. A zsidó népesség számában lényeges változás egészen a XIX. század első harmadáig nem következett be. A nagyarányú létszámbeli növekedésük egyrészt a Galícia irányából történő folyamatos beáramlásuknak, másrészt az ezt az időszakot megelőző szervezett betelepítésnek köszönhető. Létszámuk 1839-re eléri a 830 főt, ezt követően folyamatosan csökken, majd növekedésnek indul, 1910-ben 1035.³ Létszámunkban a csúcst az 1941-es év jelenti, a statisztikai adatok alapján az itt élő 15.154 fős lakosság 9%-a zsidó, számuk összesen 1359.⁴

A XIX. század a helyi zsidó közösség gyarapodásának időszaka is. 1828-ra felépül a zsinagógájuk,⁵ rendelkeznek rabbival, iskolával, létrehozzák szent együletüket. Gazdasági szerepük jelentősen megnő, elsősorban a terménykereskedelemben, illetve a földbirtokbérletben. Az 1895-ös *Gazdacímár* adatai alapján az Újfehértón nyilvántartott 44 – főként földbirtokos – gazda közül 16 zsidó származású földbérelő, de akadnak közöttük földbirtokosok is.⁶ Az izraeliták jelentős számban képviseltették

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára [MNLsZSzBML] IV. A. 1. F. 47. N.o. 399. 1746.

² DANYI DEZSŐ – DÁVID ZOLTÁN (szerk.): Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). In: Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, Művelődési Minisztérium Levéltári Osztálya Budapest, 1960. 160–161.

³ Fényes Elek Magyarország, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. Kiadta Fényes Elek. Negyedik kötet Pest, 1839. 230.

⁴ A Magyar Szent korona országainak 1910. évi népszámlálása I. rész. Budapest, 1902. 306–307.

⁵ NAGY LAJOS: Magyarország és a hozzá kapcsolt részek politikai – földrajzi statisztikai ismertetése. I., Buda, 1828. közli Sipos Ferenc: Újfehértóról írták I. Újfehértó, 1988. Újfehértói Füzetek 8. 41.

⁶ A Magyar Korona országainak gazdacímára. A földművelésügyi magyar királyi miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1897. 382–385., 578–579.

magukat a kézműves szakmákban: szabók, cipészek, sőt még nádszövők is előfordultak közöttük.⁷

A XIX.–XX. század fordulóján a város képviselő testületében és a helyi hitelintézetek vezetőségében is helyet foglalnak. A jómódú zsidóság rendszeres résztvevője és támogatója nemcsak a zsidó, de a keresztény szervezésű estélyeknek, adománygyűjtő bálokknak.⁸ Az I. világháborúban az újfehértói zsidóság is kivette a részét. A 182 hősi halált halt katona közül 6 zsidó származású volt.⁹

A település centruma az itt élő zsidóság központjává vált. Itt építették fel a XIX. század második felében jelentős épületeiket: a „sorbótot” és a még ma is álló Guttman nyomda épületét. A Kossuth Lajos utcán épültek fel többszobás, középpolgári lakóházai, például dr. Grünberger Béla egykori háza, mely később a tüdőgondozónak adott helyet, dr. Göndör Lajos orvos lakóépülete, ami ma vaskereskedés helyéül szolgál, vagy a Herczeg Lajos-féle hajlék. A zsidóság formálta és tette Újfehértó arculatát polgárvá, városiassá a XIX. század végén, a XX. elején.

Kupferstein Ignác

A Kupferstein család tagjai nem vezettek naplót, nem írtak memoárt, nem maradtak fenn a leveleik. Életükre vonatkozóan nem állnak rendelkezésre ego-dokumentumok. A család történetét leginkább a fellelhető levéltári források alapján (születési, házassági, halotti anyakönyvek, testületi, Szabolcs vármegyei jegyzőkönyvek), valamint az írott orgánumból lehet feltérképezni. Levélforrás egyedül a negyedik generáció idejéből áll rendelkezésre, a beházasodott Békés család tagjaitól.

A Kupfersteinek Újfehértó város befolyásos, jómódú családjai körébe tartoztak, így gyakran szereplői az 1880 óta megjelenő *Nyírvidék* tudósításainak. A híradásokból nemcsak a magánéletükre vonatkozó adatokat tudhatunk meg, hanem a gazdaságukat érintő összes változásról is képet kaphatunk. A *Nyírvidék* mellett a *Népszavában* és a *Pesti Hírlapban* is található tudósítás a családot érintő ügyekről.

Újfehértón az első Kupferstein, akiről adatokat találunk Kupferstein¹⁰ Ignác (aról a források hallgatnak, hogy itt született-e, vagy bevándorolt a településre), aki terménykereskedelemmel foglalkozott.¹¹ Az anyakönyvi dokumentumokból kiderül, hogy elég későn alapított családot. Első házassága egy Róza (szül.: 1826) nevű hajadonnal kötött, akinek származásáról semmit nem tudunk. Három gyermekük született: 1853-ban Fini, 1856-ban Moses, 1860-ban Benjamin, ő 2 éves korában meghalt.¹² A harmadik gyermek születésekor Róza elhunyt.

⁷ BUCZKÓ JÓZSEF: Újfehértó zsidósága. Újfehértó, 1998. Városi Önkormányzat.

⁸ Nyírvidék, 1888. december 9. 9. évf. 50. sz. 5.

⁹ adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-első-vilaghaboru-vesztesegi-adatbazisa. Letöltve: 2021. március 17.

¹⁰ Nevüket ekkor még így írták!

¹¹ Újfehértón 1844-től maradtak fenn zsidó anyakönyvek.

¹² MNLSzSzBML Zsidó anyakönyvek 1844–1895.

Ignác a tragédiát követően hamarosan újránősült. Felesége Gottdiner Jozefa lett (az anyakönyvekben gyakran csak Pepi néven szerepel), aki szintén 3 gyermekkel ajándékozta meg: Jakab 1862-ben, Mitzi (Mili) 1864-ben, Nándor 1866-ban született.

Nevük is ezekben az években alakult át Kopfersteinről Kupfersteinre.

A család a Piac utcai házukban élt (a város mai főtere), Ignác itt halt meg 1877-ben, 56 éves korában, gyomorhurutban. A felesége majdnem negyven évet élt özvegyként: 1915-ben, 74 évesen szívhűlésben hunyt el.¹³ Ignác második házasságából született fiai nem helyi származású hajadonnal alapítottak családot.

Jakab Grosz Berta baktakércsi lakos személyében találta meg feleségét. Testvére, Nándor, szintén nem helyi feleséget választott magának. A földesi születésű Weinberger Ilona 4 gyermekkel ajándékozta meg: Ernő (1895), Böske és Miklós. A negyedik gyermeküket, Zoltánt, 4 éves korában, 1907-ben elveszítették. A család ezen ága 1917-ben felvette a Nándor vezetéknevet.

Ignác mindhárom gyermeke az apja nyomdokaiba lépett: a kereskedelemben helyezkedett el.

Ignác második házasságából született Jakab és Nándor terménykereskedelemmel foglalkozott. Az ebből származó jövedelmüket kezdetben földbérletre, majd birtokvásárlásra fordították, melyből jelentős vagyona tettek szert.

Az 1897-es *Gazdacímtár* adatai alapján Nándor is birtokbérletbe fektette vagyonát. Csizsák János földbirtokostól bérelt jelentős területeket: összesen 307 kataszteri hold mennyiségben (ebből szántóföld 184, rét 68, legelő 34, erdő 1, földadó alá nem eső terület 20 hold). A kimutatások alapján 6 cselédet foglalkoztatott. 1 vetőgép, 1 rosta, 4 eke, 1 borona, 4 igás szekér, 20 szarvasmarha és 6 ló képezte a gazdasága gép- és állatállományát.¹⁴

Elismertségüknek, vagyonuknak és szorgalmuknak köszönhetően a helyi közösség megbecsült tagjai lettek. Nándor helyet kapott 1901-ben a városi képviselő testületben.¹⁵ Az 1910-es *Szabolcs vármegye Almanachja* alapján az Újfehértói Népbank Részvénytársaság igazgatósági tagjai között szerepelt.¹⁶ Bevételeik lehetővé tették, hogy jótékonyági célokra áldozzanak, nagylelkűségükről a *Nyírvidék* többször beszámolt.

A testvérek részt vettek 1888-ban a tiszapolgári izraelita iskolaszék által saját javára szervezett jótékonyági táncvigadalomban.¹⁷ Rendszeresen támogatták az Újfehértói Daltársulatot. A társulat dalestélyein rendszeres felülfizetők lettek más helyi lakosokkal egyetemben. Az Újfehértói Dalárda 1899-ben zászlót szentelt, ahol az elnök, az Újfehértón élő dr. Mezőssy Béla – aki 1917–1918 között a Wekerle-kormány föld-

¹³ MNLSzSzBML Halotti anyakönyvek 1877., 1915.

¹⁴ A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági statisztikája II. köt. Gazdacímtár, A Földművelésügyi Magyar Kir. Miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1897. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság 384.

¹⁵ Képviselő testületi jegyzőkönyvek, Újfehértó, 1900–1905.

¹⁶ Szabolcs vármegye Almanachja első évfolyam, 1910 szerk. apagyí és csókakői Evva István, kiadó Klein Gyula könyvkereskedő és hírlapíró Kisvárdá 105.

¹⁷ Nyírvidék, 1888. december 9. 9. évf. 50. sz. 5.

művelésügyi minisztere volt – mondott beszédet. Ezen alkalomból megjelent a város színe-java, és a tehetősebbek felülfizettek, így tett Kupferstein Jakab is.¹⁸

A testvérek állandó pártolói a helyi izraelita nőegyletnek. Az egylet által 1900-ban rendezett batyubálon az ország minden részéből akadtak támogatók, Jakab mintegy 10 koronát áldozott a jótékonyásra. A tudósítás alapján a mulatozás reggel 7 óráig tartott.¹⁹

Kupferstein Jakab, a gazdálkodó

Jakabot a XIX. század végére elismertsége és megbecsültsége alapján több hitelügylettel foglalkozó cég igazgatósági tagjai közé is beválasztották. 1892-ben megalakult az Újfehértói Kölcsönös Segélyező Egyesület mint szövetkezet. Célja volt kisebb tőkék gyűjtése és a takarékoság előmozdítása, az egylet által adott kölcsönökkel tagjai takarékoságának előmozdítása. A szövetkezet 4 fős igazgatósága között 2 helyi izraelita vallású szerepelt. A 24 tagú igazgatóságban természetesen Kupferstein Jakab is helyet foglalt.²⁰ A szövetkezet létrejöttét követően két évre, 1894-ben alakult meg az Újfehértói Takarékpénztár Részvénytársaság. Jakabot az igazgatósági tagok közé választották, a testületbe ugyanígy bekerült Goldstein Mózes, Grünberger József és ifj. Goldstein Ignác.²¹

Az 1890-es évekre Kupferstein Jakab jövedelme lehetővé tette, hogy földbirtokot béreljen, majd később vásároljon. Birtokai magját a Zsindelyesi tanya képezte. 1905-ben testvérével, Milivel birtokokat vásároltak a Nádorkúti-, a Táláshegyi-, a Folyási-²² és az Ó-telek Pangosér-dűlőben közel 160 hold mennyiségben, ezt Jakab 1911-ben tovább gyarapította. A korábban Szepessy Gyulánétól bérelt földterületet a Balsai lapos-dűlőben megvásárolta, így több mint 500 holdnyi terület tulajdonosa lett.²³ Az 1924-es *Magyar kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági* címtár adatai alapján Jakab és felesége 501 kataszteri holdon gazdálkodott.²⁴ Ez évente jelentős jövedelmet jelentett számukra. Jakab 1906-tól rendes tagja lett a vármegyei törvényhatósági bizottság viriliseinek, egészen 1917-ig.²⁵

Nem nehéz elképzelni, milyenek lehettek a hétköznapijai. Minden bizonnyal a gazdaság irányításával volt elfoglalva.

¹⁸ Nyírvidék, 1899. december 3. 20. évf. 49. sz. 3.

¹⁹ Nyírvidék, 1900. március 25. 21. évf. 12. sz. 4.

²⁰ Központi Értesítő 1893. január 8. 18. évf. 3. sz. 3.

²¹ Nyírvidék, 1894. június 24. 15. évf. 25. sz., melléklet

²² Micske része In: Újfehértó története. Szerk. Buczkó József, Újfehértó 2000. 427.

²³ A felsorolt dűlők Újfehértó és Hajdúdorog között találhatók.

²⁴ Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára Budapest, 1924. 1463.

²⁵ A Nyírvidék rendszeresen közölte a megye legtöbb adót fizetőit. Kupferstein Jakab és Nándor a megadott időszakban rendszerint bekerültek a tagok közé.

A *Nyírvidék* tudósítása alapján a zsidelyesi tanyáján 1900 októberében és novemberében betegség tizedelte az állatállományt, pusztított a sertésvész és a rühkor, 8 sertése elhullott.²⁶ A rühkort nem jelentette be, ezért eljárást kezdeményeztek ellene.²⁷

1907-ben újabb kár érte gazdaságát: „Az Újfehértó mellett levő Kupferstein tanyán – kezdődik a korabeli tudósítás – kedden este óriási vihar vonult végig. A répszedéssel elfoglalt leányok egy csoportban haza igyekeztek, de a zivatar úton érte őket. Egy alácsapó villám a leányokat érte, két leány nyomban meghalt, három életveszélyesen megsebesült; egyikük haldoklik.”²⁸ A hírekből tudjuk, hogy 1905-ben a birtokán megengedte a lombszedést egy selyemtenyésztőnek, aki jelentős summát keresett ezzel.²⁹

A *Népszavában* is megjelentek a gazdaságára vonatkozó apróhirdetések melyek káresetről, eladó mezőgazdasági gépekről tudósítottak. 1909-ben leégett az Újzsidelyesi tanyája a szállításra kész dohánnyal együtt, valamint eladásra kínált aratógépeket.³⁰

1910-ben tenyészállat vásáron (bikák és juhok) vett részt Kisvárdán Reizman Hermán tanyáján. Itt kiállítottak még a helyi kocsi-, szíj- és kötélgyártók is.³¹ Újfehértót rajtuk kívül Stern János és Kubinyi István képviselte.

1914-ben kitört az I. világháború, ez Jakab gazdaságát is súlyosan érintette. Ezt követően a *Nyírvidék* írásai a gazdaságát ért káresetekről és munkaerőhiányról tudósítanak. 1917-ben pajtájába betörték és elloptak egy szekér simított dohányt.³² A háború végére mezőgazdasági munkások hiányával küzdött: 1918-ban gépészkovácsinast, vincellért, kommcenciós kerülőt,³³ kerékgyártót³⁴ és izraelita gazdasszonyt keresett.³⁵

1918-ban véget ért az I. világháború, Magyarország számára ez súlyos megpróbáltatásokat jelentett. A konszolidáció jegyében született meg a Nagyatádi Szabó István által életre hívott földreformtörvény. Az 1920. évi XXXVI. tc. a földbirtokok helyesebb megoszlását célozta meg. A törvény Országos Földbirtokrendező Bizottságot állított fel, ami döntött a nagybirtokok felosztásáról. A törvény végrehajtása Jakab birtokainak jelentős részét is érintette: 1922-ben és 1925-ben területei jelentős részét elvesztette.³⁶

1939-ben kitört a II. világháború és ezt követően sorra jelentek meg a zsidók jogait korlátozó törvények, rendeletek, megnehezítve ezzel mindennapjaikat. A *zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról* címet viselő második zsidótörvény megszabta, ki tekintendő zsidónak. Kimondta, hogy a zsidók sem honosíták, sem házasságkötés útján nem szerezhetnek magyar állampolgárságot. A törvény előírta azt

²⁶ Nyírvidék, 1900. október 21. 21. évf. 42. sz. Hivatalos melléklet

²⁷ Nyírvidék, 1900. november 25. 21. évf. 47. sz. 1.

²⁸ Nyírvidék, 1907. június 2. 28. évf. 22. sz. 6.

²⁹ Nyírvidék, 1905. március 19. 26. évf. 12. sz. 2.

³⁰ Népszava, 1909. december 10. 37. évf. 292. sz. 9.

³¹ Nyírvidék, 1910. március 6. 31. évf. 10. sz. 4.

³² Nyírvidék, 1917. december 7. 38. évf. 272. sz. 2.

³³ Nyírvidék, 1918. február 22. 39. évf. 44. sz. 4.

³⁴ Nyírvidék, 1919. január 18. 40. évf. 14. sz. 4.

³⁵ Nyírvidék, 1918. október 11. 39. évf. 230. sz. 4.

³⁶ Nyírvidék, 1922. február 21. 43. évf. 42. sz. 1. Jakab birtokainak jelentős része lánya, Békés Gyuláné, szül. Kupferstein Vilma tulajdonába került. Nyírvidék 1926. március. 21. 47. évf. 66. sz. 2.

is, hogy külön engedély nélkül nem vehetnek, és nem adhatnak el földet, s bármikor kényszeríthetők arra, hogy mezőgazdasági ingatlanukat eladják vagy bérbe adják. Az 1942. XV. tc. megerősítette a második zsidótörvény egyes pontjait: a zsidók árverés útján mező- vagy erdőgazdasági ingatlant kis- és nagyközségben pedig egyéb ingatlant sem szerezhetnek, a meglévő ingatlanaikat átengedési kötelezettség terheli.

A törvény előírásainak megfelelően haszonbérletre való átengedésre kötelezték Jakab és lánya földterületeit. Az egykor virágzó gazdaságot vezető birtokosokból egycsapásra bérleti díjból élő gazdákká váltak. 1944. március 30-án Jakabot megfosztották az Újfehértói Takarékpénztár igazgatói tagságától (ezt a tisztségét a Takarékpénztár 1894-es létrejötte óta töltötte be).³⁷

Kupferstein Jakab és lánya, Vilma

Fiatal feleségét Jakab Újfehértó 127-es számú családi házába hozta, ahol 1889. május 1-jén megszületett egyetlen gyermeke, Vilma.³⁸ Felesége, Berta minden bizonnyal a háztartás vezetésével volt elfoglalva, és nem kizárt, hogy a gazdaság irányításába is besegített férjének.

Jakab figyelmet fordított felesége szórakoztatására is. A *Népszava* 1906-ban arról számolt be, hogy feleségével a Király Színházba ment előadásra, de sajnos, egy hírhedt zsebtolvaj Berta táskáját ellopta.³⁹ Házáséletüknek felesége 1927-ben bekövetkezett halála vetett véget.

Jakab vagyona lehetővé tette, hogy Vilma lányát a legjobb neveltetésben részesítse. 1902-ben a *Népszavában* jelentetett meg hirdetést, melyben a lányához izraelita okleveles nevelőnőt keres. Az állás betöltésénél a hangsúlyt a zongora tanítására és a német nyelv oktatására helyezte, sőt zongora-előjátszást is megkívánta a pályázóktól.⁴⁰

Vilma a legjobb neveltetés mellett természetesen a korban hozzáillő és hasonló anyagi helyzettel rendelkező fiatalokkal találkozott. Ilyen alkalom volt az 1905-ben a nyíregyházi színházban tartott műkedvelő előadás, ahol amatőr színésznőként szerepelt.⁴¹

Műkedvelő színésznőként nem kizárt, hogy hasonló előadások alkalmával találkozhatott későbbi férjével, Békés Gyulával, a debreceni színház helyettes igazgatójával. Házasságukba csak úgy egyezett bele Jakab, ha a vőlegény lemond korábbi színházi életéről és átveszi a gazdaság irányítását. Ezt követően a híradások a Békés-Kupferstein, illetve a Békés gazdaságról szólnak.⁴²

Vilma és Gyula esküvőjüket 1909-ben Debrecenben tartották – számolt be a *Budapesti Hírlap*.⁴³ Az esküvőt megelőzően Budapesten házassági és örökösödési szerző-

³⁷ Központi Értesítő, 1944. június 1. 69. évf. 22.

³⁸ MNLSzSzBML Zsidó anyakönyvek, Újfehértó 1889.

³⁹ Népszava, 1906. szeptember 6. 34. évf. 210. sz. 9.

⁴⁰ Pesti Hírlap, 1902. augusztus 29. 24. évf. 236. sz. Apró hirdetések rovat

⁴¹ Nyírvidek, 1905. július 16. 26. évf. 29. sz. 4.

⁴² Lásd Nyírvidek, 1930. február. 23. 51. évf. 45. sz. 8. és Nyírvidek – Szabolcsi Hírlap, 1934. december 16. 2. évf. 286. sz. 14.

⁴³ Budapesti Hírlap, 1909. szeptember 9. 29. évf. 213. sz. Napi hírek rovat

dést kötöttek (ketuba), melyben meghatározták a házastársat megillető anyagi javakat halálozásuk esetén.⁴⁴

A fiatal pár Debrecen – többségében zsidók által lakott – belvárosi részének számító területén, Széchenyi utcán talált otthonra. Hamarosan megszületett első gyermekük, László (1910), majd lányuk, Klára (1917).

Vilma és férje is gazdálkodással foglalkozott, birtokokat vásárolt és bérelt Újfehértó területén. Vilma idősebb édesapja gazdaságának irányítását is átvette. 1933-ban elvesztette férjét, és ezt követően özvegyként, egyedül nevelte gyermekeit és irányította a gazdaságot. Egyetlen támasza idős édesapja volt és fia, László, aki fokozatosan átvette a gazdaság feletti felügyeletet.

A II. világháború kitörését követően napról napra nehezedett a zsidóság helyzete. Az Országos Földosztó Bizottság döntése, az 1939-es második zsidótörvény, majd az 1942-es negyedik zsidótörvény Vilma gazdaságát is érintette. Földterületei egy részét már 1926-ban elvesztette, majd a zsidóellenes törvények értelmében a megmaradtakon kishaszonbérleti szerződéseket hoztak létre egykori gazdasági cselédek számára. Birtokainak egy része az Országos Földhitelintézethez került, melyből 138 katasztrális holdat gyümölcsössel, szőlővel egy magánszemélynek engedtek át.⁴⁵

Az ország német megszállását követően sorra születtek a zsidók jogait korlátozó rendeletek, többek között az 1944. április 26-án a végső megoldás programját kidolgozó is.

A debreceni zsidóságot június 25-étől kezdődően öt transzportban deportálták.⁴⁶ Békés László a Mauthausen felé tartó erőltetett menetben lelte halálát. Klárát, Vilrát és az idős Jakabot Ausztriába deportálták, ahonnan 1945 februárjában átszállították őket Theresienstadtba.⁴⁷ A családból Klára, Vilma és idős édesapja, Jakab élte túl a megpróbáltatásokat. Jakab betegen, a flekktífuszból alig felgyógyulva tért vissza Debrecenbe. A családnak mindene odaveszett. Jakab 1949-ben július 17-én 87 éves korában hunyt el, Vilma mintegy húsz évvel élte túl édesapját, 1968-ban halt meg. Utódaik története már a Békés és Erdős családok története.

⁴⁴ Hu BFL VII. 176. a-1909 – 3047 közjegyzői iratok

⁴⁵ SÁRKÖZI ZOLTÁN: Debreceni hitelinformációk a Magyar Nemzeti Bank levéltárában (1936–1944) In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve 4. 1977. Debrecen, 1977. 117.

⁴⁶ RANDOLH L. BRAHAM: A Magyar Holocaust II. kötet. Gondolat Kiadó, Budapest, 58–61.

⁴⁷ Erdős Róbert Zebulon 2017. április 3-án megtartott előadásának írott változata. In: „Voltak Viederek és Katzok” Újfehértó, 2019. Újfehértó Zsidó Múltjáért Kulturális Egyesület, 18–24.

RATKÓ LUJZA

„Az a híres kállai kettős”

Egy lokális reliktumtánc kultúrtörténete

2. rész

Kérdések és válaszok a kállai kettősről

IV. A kállai kettős tánca

A fentiekben már szó esett a kállai kettős régi formájának néhány valószínűsíthető jellemzőjéről. Nézzük most részletesebben, mi az, ami a források alapján kimondható vagy kikövetkeztethető a táncról és a zenéjéről!

1. Szabad vagy kötött tánc?

A kállai kettős névadásával kapcsolatban már említettük, hogy miért valószínűbb a tánc eredeti kötött jellege. Most közelítsük meg más oldalról ezt a kérdést, ugyanis az ismertetett forrásaink Nyárády írásának kivételével mind a tánc valamikori kötetlen jellege mellett érvelnek. Különösen érdekes számunkra Farkas Lajos elképzelése, aki megpróbálja ötvözni a keretek közt történő kötött táncolást a szabad táncolással. E sikertelen kísérlet fő érdekessége az, hogy Farkas *egyáltalán* megpróbálkozott ezzel – ez ugyanis közvetve azt bizonyítja, hogy a hagyomány a cikk megjelenésének idején *kötött táncként* tartotta számon a kállai kettőt, ezért volt fontos a szerző számára e kérdés tisztázása. Az általa látott táncfolyamatok alapján írja a következőket mintegy válaszként vagy vitaképpen a ki nem mondott, de szavai mögött érezhető állításra, miszerint a kállai kettős kötött tánc lenne: „Én legalább abból a pár példából kiindulva, miket előttem a kállai kettős gyanánt itt-ott mutogattak, arra a meggyőződésre jutottam, hogy az eredeti kállai kettőt ma már senki sem tudja teljesen; egyik egy, másik más mozzanatát sajátította el valamelyik ősétől s azt produkálja mint kállai kettőt. De e példák egyszersmind arra is engednek következtetni, hogy e táncnak nem is volt valamely határozott formák közé szorított, megkövült alakja, (mint p. u. az ugy neve-

zett francia négyesnek) hanem az sok tekintetben szabad volt...⁹⁰ Pedig abból, hogy a kállai kettősnek csak esetleges részleteit őrizte meg az emlékezet, egyáltalán nem következik az, hogy korábban ne létezett volna egy hosszabb, kötött folyamata. Farkas megfogalmazása („ma már senki sem tudja *teljesen*”) éppen arra utal, hogy kellett lennie egy teljes, állandósult szerkezetnek, ugyanis improvizatív táncsal kapcsolatban nem értelmezhető ez a kifejezés („teljesen tudni”).

Hasonló a helyzet Réthei Prikkel Mariánnal, aki Farkas Lajos tanulmányát használta fel a könyvéhez, és ebben a kérdésben is az ő szavait írja át. Ebből következően ő szintén ellentmondásokba keveredik, amikor megpróbál úgy fogalmazni, hogy a kecske is jól lakjon és a káposzta is megmaradjon, miközben a magyar néptánc improvizatív jellegére hivatkozva a kállai kettőst szabad táncnak véli. Figyelmen kívül hagyja azt a lehetőséget, hogy a kállai kettős *nem néptánc eredetű*, hanem a XVII. századi kontratáncok leszármazottja. Mindenesetre az a határozottság, amellyel Réthei nemcsak ebben, hanem több más kérdésben is kinyilvánítja a véleményét, gyakran minden alapot nélkülöz, így aztán ítéletei inkább minősíthetők spekulációnak, mintsem érvekkel alátámasztott feltételezésnek vagy állásfoglalásnak.

Szabó Antal ugyancsak ellentmondásokba keveredik a tánc szabad vagy kötött szerkezetével kapcsolatban. Egyfelől megfogalmazza, hogy a tánc mennyire szorosan kapcsolódik a kísérődallam szövegéhez, és a koreográfiáját is e szabály alkalmazásával állítja össze; ugyanakkor mégis hitet tesz a tánc eredeti improvizatív volta mellett.

De most tegyük félre a fentiekben megfogalmazott ellenmondásokat, és tételezzük fel, hogy a kállai kettős eredetileg improvizatív lett volna. Akkor felmerül a kérdés: mi lett volna az a sajátossága, amely alapján a többi, ugyancsak szabadon járt mulatsági páros táncoktól elkülönítette volna? Ami indokolta volna, hogy külön nevet kapjon? Ha önálló nevet kapott, és évszázadokon keresztül öröklődött nemzedékről nemzedékre, akkor kellett lennie benne valami *állandónak* – ez pedig azt feltételezi, hogy kötött szerkezetűnek kellett lennie. Ezt támasztja alá a szólásban fennmaradt „elől járod” kifejezés is, aminek jelentése a fentiek fényében nagy valószínűséggel eldönthető: arra utal, hogy a régi kállai kettősnek lehetett egy táncvezetője, aki a sorban táncolók számára megszabta a figurák egymásutániságát, vagy legalábbis hozzá mint legjobb, legtekintélyesebb táncoshoz igazodtak. A tánc XIX. század végi rekonstruált formája sem elsősorban a színpadi bemutatás, illetve az „áttekinthetőség” miatt lett kötött szerkezetű, mint ahogy Szabó Antal írta,⁹¹ hanem egyfelől azért, mert a táncnak szorosan a dal szövegéhez kellett igazodnia a szerelmi történet megjelenítése érdekében, végső soron pedig azért, mert a kállai kettős *eredendően is* kötött tánc lehetett.

Farkas Lajos, noha ír az első két dallam szerelmi tematikájáról, és részletesen leírja a figurák egymásutánját, köztük a csalogatós motívumokat, mégsem kapcsolja össze a táncfigurákat a szövegben kibontakozó dramaturgiával; mindössze annyit jegyez meg, hogy a motívumok háromszor ismétlődnek. Elgondolkodtató, hogy nem veszi észre, vagy legalábbis nem utal a tánc és dallama közti szoros párhuzamra, amit Szabó Antal több írásában is világosan megfogalmaz. Egyik újságcikkében Szabó például ezt írja:

⁹⁰ Farkas 1895a: 83.

⁹¹ Lásd Szabó 1924d.

„...a Kállai kettős táncfiguráit s ahhoz 17 verset gyűjtöttem össze s ezekből mint khaoszból sorrendbe szedtem a tánc figuráit s azokat összhangba állítottam a versekkel: így, ezek szerint táncolják 1895. évtől a Kállai kettőst. Két táncfigurához verset nem tudtam kikutatni, ezekhez megfelelőket irtam, melyek szakértők véleménye szerint érthetőbbé, s kerek egészzé teszik a Kállai kettőst.”⁹² Mindebből egyértelműen kitűnik, hogy Szabó Antal volt az, aki a kísérődal szövegéhez igazítva sorrendbe rakta a motívumokat. Viszont az is nyilvánvaló, hogy ez nem az ő koreográfusi leleménye volt: neki tulajdonképpen csak össze kellett illesztenie az értelemszerűen összetartozó részeket, hiszen a dalszöveg párbeszédeiben kibontakozó szerelmi összezördülésnek, a számonkérés, kiengesztelés majd kibékülés mozzanatainak megvoltak a táncbeli megfelelői a közeledés-távolodás-csalogatás motívumaiban. Az első dallam párbeszédes formája tehát ismét csak a tánc kötöttségét igazolja, hiszen egy sajátos szerepjátszó, a szöveget a tánc nyelvén megfogalmazó előadásmódot igényelt, amely eleve nagymértékben megszabta a motívumok sorrendiségét.

A kötött szerkezet bizonyítékként érdemes megemlítenünk a Farkas Lajosnál még kétsoronként, Szabó Antalnál már csak négysoronként ismétlődő „pityegtetést”, amelyre a táncosok helyben megállva „höcögötetést” és – nyilván a férfiak – bokázót jártak; ez a refrénszerűen visszatérő zenei és táncmotívum ugyanis már önmagában is keretek közé zárta, meghatározta a tánc struktúráját.

Végül utalnunk kell a kállai kettős térformájára, a férfiak és nők egymással szemben kialakított sorára mint a táncot erőteljesen meghatározó tényezőre: a sorban táncolásból ugyanis *eleve* következik az egymáshoz igazodás, hiszen éppen azért rendeződnek a táncosok sorba, hogy az egyéni improvizáció lehetőségét visszafogva egységessé váljon a tánc. Érdekes módon a sorban táncolást egyik leírás sem említi, noha egy ilyen párban járt, helycserekkal tarkított, kontratánc jellegű táncnak ez a legkézenfekvőbb térformája. Farkas Lajos esetében, aki gyűjtései során valószínűleg csak egy-egy párt láthatott szólóban táncolni, érthető ennek az elmaradása. Viszont Szabó Antalnál, aki elég pontosan leírta koreográfiája folyamatát, már kifogásolható, hogy csupán mellékesen, a vármegyei urakat idézve utal a tánc térformájára („kolón szerűen”, azaz sorban). Ez esetleg azzal magyarázható, hogy ezt annyira magától értetődőnek vette, hogy nem tartotta szükségesnek külön megemlíteni.

A kállai kettős kötött volta egyúttal azt is kizárja, hogy nagy ügyességet és erőt igényelt volna – ebben az esetben ugyanis csak nagyon kevesen tudták volna eljáráni. A recens magyar táncagyomány kötött szerkezetű csoportos táncai – mint például a karikázók, körverbunkok – mindig jóval egyszerűbbek az improvizatív és individuális táncoknál, hiszen lényegük nem az egyéni ügyesség, virtuozitás fitogtatása, hanem a csoportnak való alárendelődés, méghozzá az egységes előadás, az egyöntetűség, végső soron pedig az adott szokáshoz kapcsolódó aktuális rituális, szertartásos vagy egyéb funkciójuk betöltése érdekében.⁹³

⁹² Ez azt jelenti, hogy a korábbi kilenc versszakot tizenegyre egészítette ki. Szabó 1934: 2. Ebből az írásból az is kiderül, hogy Szabó Antal a kállai kettős kapcsán szerzői jogra is igényt tartott.

⁹³ Ratkó 2007: 47–48.

2. A kállai kettős táncresei

A kállai kettős táncreseinek kérdése már Farkas Lajosnál felmerül, aki az általa gyűjtött öt dallamból többféle érv alapján hármat eleve kizár a lehetséges kísérődallamok közül. Szerinte tehát kétrészes a tánc: a hosszabb, sok versszakon keresztül járt lassú egy rövidebb friss követte. Leírása szerint a frissben olyan figurákat jártak, mint a lassúban, csak élénkebb tempóban, vidám hangulatban. Réthei – Farkas Lajos tanulmánya alapján – szintén a tánc kétrészsége mellett foglal állást, és a Jósa Jolán által írottak is ezt támasztják alá. Szabó Antal, aki saját elmondása szerint maga is végzett gyűjtéseket, gyakorlatilag a Farkas által leírtaknak megfelelően állította össze 1895-ben kétrészes táncrekonstrukcióját, egyértelműen kijelentve, hogy a friss részben a lassú figurái ismétlődnek. A lassú rész kísérődala – mai szövegváltozatában – a *Felülről fúj az őszi szél* kezdetű dallam, a frissé pedig a *Kincsem, komámasszony* (lásd a Mellékletben). A dallamokat illető egyöntetűség oka az, hogy mind Réthei, mind Szabó Antal Farkas Lajos leírását vette át. Nem szabad azonban elsiklanunk a fölött a tény fölött, hogy noha a táncresek meghatározása alapvetően a dallamok „kiválogatása” alapján történt, a Farkas Lajos és „ügybuzgó” társai által összegyűjtött szegényes motívumanyag gyakorlatilag két dallamra, egy lassú és egy frissre „volt elég”. (A lassú tétel alapmotívuma a kettes csárdás a höcöggetés bokázójával és helyben járt cifrájával, míg a friss rész a cifrára épül, kiegészülve a férfiak csizmaszárcsapójával.) Több táncrest ez a motívumanyag már nem bírt volna el.

A tánc mostani formájának ezzel szemben mégiscsak van egy harmadik része, amely adataink szerint 1922-ben, a táncot akkor betanító Toka Károly városi tanácsos, törvénybíró révén került bele a kállai kettősbe.⁹⁴ Az ő neve már Szabó Antal cikkeiben is feltűnik, mint a kállai kettős legkiválóbb előadója, aki „legszebb délceg magatartással, igazi meleg hangulattal, s csaknem utánozhatatlan lebegő rezgéssel és dallal párhuzamosan” járta a táncot.⁹⁵ Ő volt az, aki egy harmadik résszel toldotta meg a korábban kétrészes táncot: a *Nem vagyok én senkinek se adósa* kezdetű dallamra (lásd a Mellékletben) a táncosok oldalt váll-derékfogással összekapaszkodva nagy félkört alakítanak, és kisharangot, lengetőt, hegyezőt járnak a dallam végéig. Ennek a helyi csárdás motívumaiból építkező, betoldott résznek egyértelmű a *finálé szerepe*, hiszen azzal, hogy a táncosok félkörbe rendeződve többé nem egymásnak, hanem a bemutató közönségének táncolnak, megszűnik a tánc szerelmi kettős jellege. A kísérődál is a maga 14–26 szótagos, pergő ritmusú soraival a tánc végének felgyorsítását, csattanós, hatásos befejezését szolgálta. A kállai kettős háromrészsége tehát új, XX. század eleji fejlemény, amelynek háttérben egyértelműen közönségsikert célzó „színpadi” szempontok keresendők. Hogy ez az újítás mennyire sikeres volt, az bizonyítja, hogy a tánc későbbi felújításaikor (1923–1924) már ezt az új formát tanították, amely aztán

⁹⁴ Nyárády 1969: 30., 35. A tánc – 1895-ös felújítását követően – egy sértődés következtében 27 évre újból eltűnik a színről, és csak 1922-ben bukkan fel újra. A sértődés abból fakadt, hogy a bemutatón a Néprajzi Társaság és a Néprajzi Múzeum képviselőiben résztvevő budapesti szakemberek csak Szabó Antal tanítónak fejezték ki elismerésüket, a betanításban segédkező Toka Károlynak nem; ennek következményeként a nagy felbuzdulást követően csaknem három évtizeden keresztül sem ő, sem a vele szolidaritást vállaló kállai fiatalok nem táncolta a kállai kettőt.

⁹⁵ Szabó 1924b: 3.

a gyöngyösbokrétás együttes megalakulásával és a kállai kettős színpadra kerülésével nyert véglegesen polgárjogot (1931). Ennek ismeretében revideálnunk kell azt a szakirodalomban elterjedt nézetet, mely szerint a kállai kettős a csárdás archaikus hármas tagolódásának példája lenne.⁹⁶

Az eddig leírtak fényében tehát bizonyosnak tűnik, hogy a kállai kettős eredetileg kétrészes tánc lehetett. Alaposabban megfigyelve azonban a táncról szóló leírásokat, ezt a kijelentést mindenképpen árnyalnunk kell: valószínűbbnek tartjuk, hogy a táncnak volt egy lassú tempójú, mindig ugyanarra a dallamra járt, kötött szerkezetű állandó eleme,⁹⁷ és volt egy ráadásként, függetlekként hozzá kapcsolódó gyorsabb tempójú része, amelyet gyakran improvizálva is jártak, s amelynek a dallama is változhatott. Ez megmagyarázhatja a Farkas Lajos által közölt öt dallamot éppúgy, mint a fejre tett pohárral járt mutatványos táncról szóló adatokat. A kötött és improvizatív tánc együttes megjelenését igazolja a következő részlet Szabó Antaltól: a lassú rész befejeztével „Az öröm magával ragadja ugy a férfit, mint a nőt, s kezdik járni gyors ütemben a táncfigurákat a *fenti sorrendben*. A férfi így aztán közbe-közbe, mikor egymástól eltávolodva táncolnak, ahol *öszöne diktálja*, be-be mutat virtuosus táncfigurái közül egyet-egyet [kiemelések tőlem].”⁹⁸ Hasonló értelmű Farkas Lajos leírása is, amely már azt sugallja, hogy a friss rész nemcsak részlegesen, hanem *teljes egészében* improvizatív jellegű volt: „A második dallam egy alapon nyugszik az elsővel, de rithmusa gyorsabb, apróbb, mely bő alkalmat nyújt a tánczóknak a magyar táncrithmus sok féle aprózásában és figuráiban való ügyességök bemutatására.”⁹⁹ Úgy véljük, a tánc friss részének ez a (részlegesen) improvizatív jellege magyarázatot ad azokra a korábban taglalt ellentmondásokra is, amelyek abból fakadtak, hogy a szerzők a kállai kettőt „bizonyos keretek” közé zárt, ugyanakkor mégis szabadon variálható táncként próbálták leírni.

Végezetül érdemes kitérnünk a kállai kettős és a csárdás viszonyára; úgy véljük, az a szemlélet, amely a néptáncagyomány szemszögéből értelmezi a kállai kettőt, mindenképpen revízióra szorul. Ugyanis még ha a kállai kettős egyes motívumai hasonlóak is a helyi páros tánc motívumaihoz (kettes csárdás, bokázó, cifra), visszafogott előadásmódjával, a néptánctól eltérő stílusával mégis alapvetően különbözik a csárdástól. (Kivételt képez ez alól a tánc harmadik, finálészerű része; lásd fentebb.) Ugyanígy a kállai kettős direkt módon megnyilvánuló, hangsúlyos csalogató mozzanatai (a pár egymáshoz való közeledése és távolodása, a nőnek a férfi karja alatti kibújása, a kísérődallam szövegében és a bekiabálásokban kifejezett, kargesztusokkal és mimikával felerősített érzelmi hullámmás) idegenek a csárdástól, amelyben a csalogatás sokkal indirektebb módon, csupán táncal kifejezve jelenik meg.

A kállóiak maguk is határozott különbséget tesznek a két tánc között. Vass József egykori táncos így nyilatkozott erről: „Egyáltalán nem hasonlított! Hát úgyi ennek más

⁹⁶ Pesovár 1979: 726.

⁹⁷ Ezt igazolja Görömbei Péter is, aki kifejezetten lassú táncként említi a kállai kettőt, friss részről egyáltalán nem tesz említést.

⁹⁸ Szabó 1924c: 4.

⁹⁹ Farkas 1895a: 82.

vót a tánca meg a nótája, az meg ugyi egy régi szép csárdás vót.”¹⁰⁰ A csárdásnál sokkal indokoltabb a kállai kettőst a hasonló előadásmódú reformkori népies műtáncokkal (pl. körmagyar, palotás) párhuzamba állítani, melyek tánciskolai közvetítéssel ismertek lehetek Nagyállóban is, és esetleg hatással lehetek a kállai kettős XIX. század végén rekonstruált formájára. Például a kállai kettős egyik karakterisztikus mozzanata, a nők szoknyamozgatása a néptáncrea nem, de nemzeti műtáncainkra nagyon is jellemző – bár a kállai kettősben előforduló széles szoknyafordítgatás egyedinek mondható. Nem tudhatjuk, hogy e műtáncok hatottak-e, és ha igen, milyen mértékben a kállóiak híres táncára, mindenesetre a századokon át fennmaradó kállai kettős megőrizte azt a historikus jellegét, amely egyfelől elkülönítette a néptánctól, másfelől rokonította a hasonló, „fentebb stílt” képviselő magyaros tánckompozíciókkal.

V. A kállai kettős dallamai

A kállai kettős zenéjét már a tánc első krónikása, Görömbei Péter is „sajátosnak” minősítette, ami minden bizonnyal arra utal, hogy a többi táncétől különböző, egyedi zenéje lehetett, mint ahogy fennmaradt formáját is ez jellemzi. A tánc kísérődalainak zenei szempontú vizsgálatával már Farkas Lajos is megpróbálkozott, amikor – szövegük mellett – zenei jellegzetességeik alapján választotta ki a szerinte a kállai kettőshöz szorosan kapcsolható két dalt. A dallamok tudományos vizsgálatát azonban Paksa Katalin végezte el,¹⁰¹ aki nemcsak a Farkas által közzétett öt dallamot, hanem a tánchoz később hozzákapcsolt hatodikot is elemzés tárgyává tette. Tanulmányának eredményei fontos tanulságot szolgálnak számunkra a tánc történetének felvázolásában.

1. A lassú rész dallama

Mindjárt a különleges szépségű, a tánc egész jellegét, hangulatát meghatározó kezdő dalról (*Felülről fúj az őszi szél*; lásd a Mellékletben) több érdekes adalékot tudhatunk meg. Az egyik az, hogy ennek a dallamnak mindössze tizenhárom változatát találták meg a gyűjtők: hatot Nagyállóban, a többit pedig néhány környékbeli faluban.¹⁰² Figyelemreméltó, hogy ez utóbbi variánsok többségét kifejezetten a kállai kettős dalalaként, és nem énekes, hanem hangszeres változatban ismerték¹⁰³ – nevezetesen

¹⁰⁰ Saját gyűjtés, 1990. február. Ne felejtjük el, hogy a *Felülről fúj* kizárólag a kállai kettős dallamaként ismert, csárdáshoz nem húzták.

¹⁰¹ Paksa 2011a.

¹⁰² Itt érdemes megjegyeznünk, hogy a kállai kettős első dallamán kívül létezik még egy hasonlóan különleges szépségű, Nagyállóhoz köthető dallam: a *Szól a kakas már*. A dalt a legenda szerint a kállai csodarabbi, Taub Eizik Izsák (1751–1821) egy pásztorfiútól hallotta, és annyira megtetszett neki, hogy megvásárolta tőle. A szép szerelmes szövegű dallam héber sorokkal kiegészülve így vált a chaszid zsidóság legkedveltebb énekévé.

¹⁰³ Paksa 2011a: 304. A gyűjtött változatokat lásd a *Magyar Népzene Tára* XII. kötetében: Paksa 2011b: 505–516. no. 510–519. A változatok nem a dallam hangjainak variálódását, hanem csupán a zenei refrének eltérő számú alkalmazását jelentik. Egyetértünk Paksa Katalinnal abban, hogy a dallamnak ez a kötöttsége a tánc kötöttségéből fakadhat. Vö. Paksa 2011a: 305.

a Nagykállóhoz közeli geszterédi és érpataki banda,¹⁰⁴ valamint a távolabb eső szatmárköri és tiszakóródi zenekar (Szatmár). A zenészek megjegyzései szerint noha igen régi dallam, mégsem ismerték sehol: „Egy faluban se kérte senki... Pedig én tágas tereket jártam össze-vissza, de azok se kérték sose. Nem is tudták...”¹⁰⁵ A tiszakóródi primás szerint körülbelül ötven éve, vagyis – a gyűjtés évétől (1990) visszszámítva – az 1930–1940-es évek óta nem húzták. A dal szövegét maguk a zenészek sem tudták.¹⁰⁶

A gyűjtött variánsokból mindössze kettő van (Szamosszeg, Nyírábrány), amelyet az adatközlők nem hoztak összefüggésbe Nagykállóval és a kállai kettőssel, épp ezért ezeket a változatokat talán a dallam elterjedésének és új funkcióban való alkalmazásának első, folytatás nélkül maradt jeleként kell értelmeznünk. Az 1970(?)-ben gyűjtött szamosszegi variáns részint jelentősen eltérő ritmikájával, részint pedig pikáns szövegével meglehetősen távol esik az eredetitől. Azonban éppen eltérő ritmusa teszi nyilvánvalóvá, hogy az eredeti dal szépségét csak részben adja a melódia: legalább annyit tesz hozzá sajátos „andalgó” lassúsága, a nyújtott és éles ritmusokkal súlyozott dallam fenséges „hömpölygése”. A nyírábrányi, szöveg nélküli változatot az idős énekes szerint már 1910 előtt is ismerték menyasszonybúcsúztatóként; erre a lassú dallamra fordult a vőlegény a menyasszonnyal.¹⁰⁷

Paksa Katalin megállapítása szerint a *Felülről fúj* dallama sem a XIX. századi gyűjteményekben, sem a kor divatos műfajában, a népszínművekben nem bukkan fel. Szűk földrajzi elterjedése és nagyfokú egyöntetűsége alapján úgy véli, hogy a dal helyi kialakítású lehet, és a kállai kettős XIX. századi történetével függ össze.¹⁰⁸ A dallamnak ez a csaknem kizárólagos kötődése Nagykállóhoz, illetve a kállai kettőshöz magyarázza azt, hogy a tánc három kísérődallama közül ezt azonosították magával a táncsal. Szűk körű elterjedésének talán éppen ez az oka: hogy csak a kállai kettőshöz énekeltek, más alkalommal nem,¹⁰⁹ a táncot viszont – még 1895-ös felújítása után is – ritkán adták elő. A kállai kettős Gyöngyösbokrétával összefüggő későbbi színpadra kerülése (1931) már túl késői lehetett ahhoz, hogy szélesebb körben elterjedjen. A tánc bemutató szerepkörével, kötött táncfolyamatával és erősen helyi jellegével magyarázható tehát, hogy a kállai kettős e fő kísérődala nem került be a folklorizáció természetes vérkeringésébe, s ebből fakadóan sem dallamának, sem szövegének nem képződtek variánsai, sőt – a tánc kötött karakterével, a tánclépések ritmusával szoros párhuzamban – még a

¹⁰⁴ A kállai kettős még a Nagykállóhoz közeli Geszterédre, Bökönybe és Érpatakra sem került el hagyományos úton; az idősebb generációk inkább csak hírből, illetve az „Eljáratom veled...” szólásból ismerték a táncot. Az 1930-as évektől aztán olykor-olykor a nagykállói együttes vendégszereplése kapcsán, esetenként pedig egy-egy Kállóból érkező násznap révén láthatták a kállai kettőst. A tánc presztízsét jelzi viszont, hogy az 1930–1950-es években a falubeli gyerekeknek, illetve fiataloknak iskolai-tánciskolai keretek között, valamint a helyi táncsportokban tanították a kállai kettőst. Lásd Ratkó 1996: 266–268.

¹⁰⁵ Paksa 2011b: 1044. 515Cj.

¹⁰⁶ Paksa 2011b: 1044. 515Aj.

¹⁰⁷ Paksa 2011b: 1046. 519j. a–b. A nyírségi lakodalmi szokások ismeretében valószínűsíthető, hogy az énekesnek ez a megjegyzése téves, ugyanis a menyasszony búcsúztatásakor a vőlegény nem volt jelen; szerepe szerint a vőfély volt az, aki egy-egy búcsúztató vers után a zenekar által húzott lassú „vigtus” (víg tus) dallamára fordult egyet a menyasszonnyal. Lásd Ratkó 1996: 138–139.

¹⁰⁸ Paksa 2011a: 304.

¹⁰⁹ Harsányiné 2007a: 84.

ritmusa is állandó (lásd fent), és nem alkalmazkodó ritmus, mint az új stílusú dalokra általában jellemző.

A dallamot zenei vonásai több oldalról is a XIX. századhoz kötik: egyrészt az e századi népies divat egyik igen népszerű eleme, a nyújtott és éles ritmus váltakozásából kialakuló choriambus, amelyet a korban „a magyaros ritmus megtestesítőjének” tartottak, másrészt pedig egy szintén XIX. századi, a táncagyományban lejátszódó stílusváltással párhuzamos zenei jelenség, az augmentáció.¹¹⁰ Paksa Katalin ugyanis a dal sajátos ütembeosztása alapján feltételezi, hogy ritmusa egy korábbi, dudánóta ritmusú dallam augmentációjával, vagyis nyolcadoló alaplüktetésének negyedesre bővülésével jött létre.¹¹¹ Fennmaradt formájában tehát a *Felülről fúj* XIX. századi fejleménynek mondható, sirató stílushoz tartozó alapidallamának gyökerei viszont sokkal korábbra nyúlnak vissza: Vargyas Lajos és Dobszay László szerint a dudánóták és a sirató stílusú dalok egyaránt népzeneink keleti örökségéhez tartoznak, és „egy ősi stílus újabb alakváltozásának eredményei”.¹¹²

A *Felülről fúj* dallamának van még egy különlegessége, nevezetesen a hangszeres zenében refrénszerűen visszatérő „pizzicato-manír” vokális kísérete: a táncosok staccato dúdolása, ami kiemeli „a dal játékos, évődő karakterét”¹¹³ (s amelynek táncbéli megfelelője a höcögtető, bokázó, illetve a pityegtetés). A Farkas Lajos által 1895-ben lejegyzett dallamban ez a „hümmögés” hat hangból áll és kétszer szerepel egy strófán belül (a 2. és 4. sor után), míg Szabó Antal 1924-es közleményében már csak öt hangból áll a refrén, és csak egyszer, a strófa végén fordul elő. Ez azt jelenti, hogy a két publikáció – és egyben a tánc két felújítása – között eltelt 29 évben módosult a dallam: az egyik refrén eltűnt, illetve a hat „hümmögésből” öt lett.¹¹⁴ Nem tűnik valószínűnek, hogy a XIX. század végéig megőrzött változat röpké 30 év alatt egy természetes felejtési folyamat révén változzon meg; sokkal inkább elképzelhető, hogy a dallam a koreográfiát összeállító és betanító Szabó Antal tudatos beavatkozása nyomán nyerte el mai formáját. Ez annál is valószínűbb, mivel ő egyébként is meglehetősen szabadon bánt a tánc kíséredalával, hiszen egyfelől két, általa írt versszakot is betoldott a szövegbe, másfelől megváltoztatta a kezdősor szövegét: a korábbi két variáns (*Mikor felülről fúj* és *Hidegen fújdogál a szél*) a dallamhoz jobban igazodó, kedvezőbb prozodiájú szövegre cserélte (*Felülről fúj az őszi szél*). A 2. sor utáni refrén elhagyásával feltehetően az lehetett a szándéka, hogy a tánc folyamatát megakasztó höcögtetők egyikének elhagyásával gördülékenyebbé tegye a táncot. Ez különösen indokolt lehetett, ha a refrén tempója lassabb volt a dalénál, mint a *Magyar Népzene Tár*ában közölt énekes és hangszeres változatok egy részében látjuk.¹¹⁵ Az egyik 1971-ben gyűjtött énekes vál-

¹¹⁰ Paksa 2011a: 305–306. A régi stílusú táncoknak és kísérőzenéjüknek ez az átalakulása az új stílusú táncok, a negyedes lüktetési verbunk és a csárdás kialakulását jelentette.

¹¹¹ Paksa 2011a: 306.

¹¹² Paksa Katalin idézi: Paksa 2011a: 310.

¹¹³ Paksa 2011a: 304–305. A pizzicato betoldáshoz lásd még Tari 1982: 575–577.

¹¹⁴ A refrén hat hangból álló formája a később gyűjtött változatok némelyikében még felbukkan. Ezen kívül az 1960-as és 1971-es gyűjtésekben a refrén eredeti változata („hm-hm-hm-hm-hm”) mellett feltűnik a „ja-ti-ta-ti-tom”, illetve „ra-ti-ta-ti-tom” forma is, mindkét esetben férfi énekestől; a párhuzamosan éneklő női adatközlő a „hümmögést” dúdolja. Vö. Paksa 2011b: 519. no. 513.; 517–519. no. 512. és 1042–1043. 511j.

¹¹⁵ Paksa 2011b: 506–507. no. 511., 1044. 513j., 1042–1043. 511j.

tozatról például azt olvashatjuk, hogy az adatközlő a refrént „lassabban, szélesebben és feszes ritmussal” énekelte, és a következőket fűzte hozzá: „Így szépen ki lehet taktusra verni. De én még nem láttam azt a rendes taktust... Fodor [prímás] is ezt mondta, hogy ezt nem tudják megcsinálni. Ezt nem is tudták, talán [csak] eén [sic!] tudtam, meg nekem van egy unokatesvérem...”¹¹⁶ Ebből a megjegyzésből úgy tűnik, mintha a refrén lelassulása hozzátartozott volna a tánchoz, amit viszont csak a legkiválóbb táncosok tudtak mozgással követni. A rendelkezésre álló kevés adatból nem dönthető el, hogy ez a lassulás állandó vagy esetleg alkalmi része lehetett a kállai kettősnek, mindenestre önmagában is különleges és ismereteink szerint példa nélkül álló jelenség a magyar néptáncagyományban, hogy egy táncot – egyfajta sajátos intermezzóként – egy közbetoldott, refrénszerűen ismétlődő zenei és táncmotívum szakítson meg.

Ugyancsak „valóságos, nagy múltú tradíció áll” a dal másik egyedi vonása, a szerepjátszó, párbeszédes éneklési mód mögött is, amely példa nélkül áll a magyar néphagyományban.¹¹⁷ A nő és a férfi felelgetős éneklése a népszínművek világát idéző, műköltői eredetű szöveggel, és a táncban is megjelenő évődéssel, csalogatással függ össze. Az első két versszaknak még vannak folklórban gyökerező párhuzamai,¹¹⁸ de a szöveg többi részének terjengős, olykor mesterkéltné és művi megfogalmazása teljesen idegen a népdalok stílusától, képi nyelvezetétől. Ebbe a romantikus-népszínműves előadásmódba illeszkednek a szerelmi civódást közvetlenül kifejező közbekiáltások is („Hogy szerettem, mégis megcsalt!”; „Ha te úgy, én is úgy!”), amelyek éppen „veszekedős” tartalmuk révén különülnek el a formailag hasonló táncszóktól. Mindenesetre érdekes kontrasztot alkot egymással az új stílus jegyeit hordozó, de gyökereivel a régmúltba visszanyúló népdal feltűnő szépségű dallama és színvonalában messze elmaradó, „fűz-fapoétára” valló szövege.

2. A friss rész dallamai

A kállai kettős friss részének kísérődallamai a tánc 1895-ös felújítása óta a Farkas Lajos által kiválasztott *Kincsem, komámasszony*, valamint 1922-től a betanító Toka Károly által hozzácsatolt *Nem vagyok én* kezdetű dal (lásd mindkettőt a Mellékletben). Mindkét dallam közismert más tájakon is, nem kötődik kizárólagosan Nagykovácsóhoz, mint az első dallam.

A *Kincsem, komámasszony* legkorábbi előfordulásai a XVIII. századból valók; ezekből kiderül, hogy a dallam a korabeli színjátszáshoz (iskoladramához) kapcsolódott dalbetétként. A XIX. században a nemzeti romantika tovább emelte a dal népszerűségét, amiről számos adalék tanúskodik: népszínműbe éppúgy bekerült, mint kéziratok, népdalgyűjtemények és hangszeres kiadványok egész sorába. A népzenei hagyományban húsz változatát gyűjtötték fel a Dunántúlon, a Felföldön és az Alföld északkeleti felén. Figyelemre méltó a dallam rokonsága a tánc első dallamával: „A kállai kettős

¹¹⁶ Paksa 2011b: 1042–1043. 511j.

¹¹⁷ Paksa 2011a: 307. Vö. még Paksa 2011b: 1042–1043. 511j.

¹¹⁸ A két versszak szövegének 19. századi párhuzamait lásd Paksa 2011a: 306–307.

dalainak belső összetartozását erősíti, illetőleg kölcsönhatását mutatja” a két dal első sorainak, valamint a strófák formai felépítésének hasonlósága.¹¹⁹

Még nagyobb fokú a hasonlóság a két friss dallam között, amennyiben a *Nem vagyok én* közeli rokona, sőt feltehetően leszármazottja a *Kincsem, komámasszony*nak: dallamuk a második sor közepétől megegyezik, sőt a szövegük közt is „átjárás mutatkozik”. A *Nem vagyok én* újabb kialakulású dallam, a XIX. század közepétől bukkan fel nagy számban. Népszerűségét jellemzi, hogy három népszínműben szerepelt ebben az időszakban, valamint hogy Liszt is feldolgozta egy máig kiadatlan művében. A népzenei gyűjtők harminc változatát találták meg a Dunántúlon, a Felföldön és az Alföldön, viszont a régisebb hagyományú Erdélyben és Moldvában nem ismerték, ami újabb bizonyíték késői kialakulására.¹²⁰

A Farkas Lajos által közölt 3–4. dallam (*Ha úgy tudnál szitalni; Azt mondják*), melyet ő „szláv” melódiájuk és a tánc szerelmi témájához nem illeszkedő szövegük miatt elutasított, jellegzetes XVII. századi, a Tyukodi- és Rákóczi-dallamcsaládhoz tartozó dalok, s mint ilyenek, mégiscsak jól illenek „a kállai kettős régebbi zenei világába”.¹²¹ Végül az ötödik dallam (*Jó bort árul*) széles körben elterjedt dudánóta; mintegy száz, zömében felvidéki és alföldi változata ismert.¹²² Gunyoros szövegével a 3–4. dallamhoz, és nem a kállai kettős két fő dallamához kapcsolódik. Ezekből a dalokból hiányzik az a szoros zenei rokonság, amely a két első kísérodalt összeköti, és szövegükben sem kapcsolódnak a tánc szerelmi tematikájához – ebből következően talán joggal feltételezhetjük, hogy csak alkalmilag húzhatta egyiket-másikat a zenekar a kötött részt követő, szabadon is járt frisshez, vagy még inkább a kállai kettőst követően. A különleges eseménynek számító, nagy elismeréssel övezett tánc nimbuszához ugyanis sehogy sem illenek ezek az – *expressis verbis* – „illetlen” szövegek, legfeljebb egy-egy lakodalom „borgőzös” hangulatában kapcsolódhattak a kállai kettőshöz úgy, hogy a bemutatót követő felszabadult táncmulatságban hangozhattak el. Ezt az elképzelést támasztja alá Volly István adaléka is, aki a „csalogatós játék” részeként, a „reneszánsz szabadszájúság” továbbéléseként magyarázta az időnként elhangzó illetlen szövegeket: „A bokrétás bemutatókon mindig volt valami huncutság, új ötlet, a »haragszom rád«-ban vagy az összebéküléskor. Néha odasúgott valamit a táncos a párjának, az visszavágott. Kodály Zoltán feljegyzésében van egy bemondás, mely ritkán ugyan, de elhangozhatott, kivált lakodalmakon, szeszes hangulatban: »Sem kötője, sem szoknyája, csak a szőrös valagája« ... súgta a legény, míg a többi dalolta: Csak a sápadt két orcája... Belepirult a lány és jól odavágott a legény oldalába.”¹²³ Úgy véljük, hogy az ilyen fajta szabadszájú „évodés”, amely egyébként a lakodalmaknak természetes velejárója volt, a kállai kettős színpadra kerülésével, és ezzel összefüggésben fiatal táncosok bekapcsolódásával jelenhetett meg a táncban.

¹¹⁹ Paksa 2011a: 308–309.

¹²⁰ Paksa 2011a: 309.

¹²¹ Paksa 2011a: 304. E dalok zenei gyökerei ugyan a 18. századhoz nyúlnak vissza, szövegük viszont éppolyan műköltői jelleget mutat, mint a *Felülről fúj* szövege.

¹²² Paksa 2011a: 307.

¹²³ Volly 1986: 204.

VI. A kállai kettős előadásmódja

A kállai kettőst a legkorábbi adatok szerint is mindig bemutató táncként járták el (elképzeltető, hogy a tánc nevéhez kizárólagosan kapcsolódó „eljárni” kifejezés is erre a mutatványos jellegére utal). Első, lassú tétele nem is volt alkalmas arra, hogy mulatsági tánc legyen: nemcsak lassúsága, illetve hosszúsága miatt, hanem a kíséredal szövegével való párhuzama (kötöttsége) miatt sem. A tánchoz – mind az írott források, mind a Nagykovácsiban végzett recens gyűjtések alapján¹²⁴ – nagyon karakteres előadásmódbeli sajátosságok kapcsolódtak.

Már Görömbei Péter is a tánc fontos tényezőjeként említi „a test délceg, sőt büszke állását”, amely végigkíséri a tánc előadását elejétől a végéig. Farkas Lajos szintén kiemeli, hogy a tánc milyenségét nem a tánclépések ismerete, hanem „az illetőnek testalkata, vérmérséklete s mindenek felett a magyartáncz rithmikája iránti fogékony-sága” határozta meg. A forma „művészi betöltése (tehát a kállai kettős lényege) mindig a tánczó egyéniségétől függött.” Romantikus túlzásokat sem nélkülöző leírásában a kállai kettőst valódi művészetként említi, „melyben komoly méltóság és rithmikus fűrgesség, tudomány és ösztönszerűség, gondolat és érzelem, gyöngéd finomság és heroicus szenvedély lappangottak érdekes hármóniában összeolvadva”.¹²⁵ Kevésbé részletezően, de hasonló sajátosságokat fogalmaz meg a tánccal kapcsolatban Szabó Antal is. Mindkettejük írásából kiderül, hogy szerelmi témája ellenére a tánc nem fiataloknak való, hanem csak érett férfiak és nők tudták igazán jól eltáncolni.

E régi leírásokat teljes mértékben alátámasztják a Nagykovácsiban végzett recens néprajzi gyűjtések. Ezek szerint általános az a vélekedés, hogy a kállai kettőst igazán jól csak kállaiak tudják előadni, mert aki nem volt helybeli, annak „nem állt a vérébe a kállai kettős, mert ő nem idevaló születésű vót. Mert erre külön születni kellett.”¹²⁶ Ezt a kijelentést nemcsak az egészséges lokálpatriotizmus és a tánccal szemben érzett büszkeség megnyilvánulásaként kell felfognunk, hiszen a tánc előadásának másik fontos tényezőjét – nevezetesen hogy nem pusztán eljárták, hanem „megjátszották” a kállai kettőst – valóban elsősorban a nemzedékeken keresztül történő közvetlen átadás révén lehetett a leginkább elsajátítani. „Érzis kell ahhoz! ...mutatni kellett, ahogy a nótában benne volt! ... Tiszta játék az egész tánc”¹²⁷ – fogalmazta meg a korábban már idézett Vass József, aki az 1930-as évek elején, 23–24 éves korában került be az akkor Szabó Antal által vezetett táncgyűjtésbe, és hosszú élete során számtalanszor előadta, illetve maga is tanította a táncot. A játék, a „megjátszás” része volt mind a lassú, mind a friss részben a közeledés-távolodás, a kar alatti átbújás, az egymástól való elfordulások révén megvalósuló *csalogatás*. (4–5. kép) Mint ahogy Vass József megfogalmazta a frissel kapcsolatban: „Mindig ez vót a legfontosabb benne, hogy mindig átbújt! Úgy megcsalta, na!”¹²⁸ A tánc nehézségét éppen ez adta: az egyszerű és kevés motívumból

¹²⁴ Az 1990-es évek elején végzett saját gyűjtéseimen kívül Szilágyi Zsolt szakdolgozatára támaszkodom, lásd Szilágyi 1990.

¹²⁵ Farkas 1895a: 92–93.

¹²⁶ Szilágyi 1990: 29.

¹²⁷ Saját gyűjtés, 1990. február, adatközlő Vass József (szül. 1908).

¹²⁸ Saját gyűjtés, 1990. február, adatközlő Vass József (szül. 1908).

felépülő, ismétlésen alapuló egyszerű koreográfiát meg kellett tölteni „azzal a belső mondanivalóval, amit az első dal lírai szövege sugall”.¹²⁹

4. A kállai kettős beállított, csalogatós táncjelenete. Nagykálló, 1924.
Magántulajdonban. Gönyey Sándor felvétele.

5. A kállai kettős ujjon forgató táncjelenete. Nagykálló, 1924.
Magántulajdonban. Gönyey Sándor felvétele.

¹²⁹ Szilágyi 1990: 30.

A kállai kettős bemutatásának másik fontos, az adatközlők által említett előírása volt, hogy feszesen, „karakánul” kellett előadni. Vass József szerint „szépen ki kell kopogni a taktust”.¹³⁰ Ugyancsak ő a tánc simaságát is kiemelte, leszólva azokat, akik csak „lötyögtek” vagy „ugráltak”: „Én olyan rettentő szípen, simán tudtam táncolni, nem vertem én magamat ide-oda! ...ennek csak e vót a módja.”¹³¹ A „sima” tánc alatt feltehetően a visszafogott, fegyelmezett előadásmódot érthette.

Az előadásmódra, a tánc esztétikájára vonatkozó szabályok azonban nemcsak közvetlenül, hanem írásban is terjedtek kézről kézre annak a pár gépelt lapnak köszönhetően, amely „A Kállói-kettős nótái, a tánchoz utasítások” címen versszakról versszakra leírja a tánc menetét, és mellette azokat a magatartásra vonatkozó utasításokat, amelyeket a táncosoknak meg kell „játszaniuk”. A táncnak ez a lejegyzése az emlékezet szerint Toka Károlyra megy vissza, akinek a lánya még arra is jól emlékezett, hogy az apja, aki egy füzetből tanította őket, a betanítás során mindig nagy hangsúlyt fektetett a megfelelő viselkedés elsajátítására:¹³² az érzelmeket kifejező közbekiáltásokra és az ezeket kísérő gesztusokra (ujjal fenyegetés, legyintés, szívre tett kéz, ölelő mozdulatok), valamint a szemrehányás, a harag, a dac, majd a hízelgés, csalogatás, kiengesztelés és kibékülés széles érzelmi skálájának „megjátszására”. A kállai kettős előadásának a különlegességét és egyben nehézségét éppen ez az oldala, az első dallam szövegéből kibontakozó szerelmi történet eljátszása adja, ami komolyabb előadói képességeket igényel. Szilágyi Zsolt frappáns megfogalmazásában: „A tánc szegényes motívumkészletétől sokkal fontosabb a dalok szövegében testet öltő történet »megjátszása«, ami a hűtlenséget feltételező nő és a hűséget igazolni akaró férfi konfliktusán alapul, s amit a megbocsátást követő felhőtlen táncöröm koronáz.”¹³³

A kállai kettős XIX. század végi felújítása óta eltelt több mint egy évszázad alatt a tánc előadásmódja sokat változhatott: a táncos kinézetére és táncbeli viselkedésére vonatkozó, Farkas Lajos által akkor megfogalmazott elvárásoknak bizonyára megfeleltek a Szabó Antal által 29 évvel később kiváló táncosként felsorolt tekintélyes kállai polgárok. Ezeket a kvalitásokat viszont igen kevésbé lehet felfedezni a táncról készült három filmen: ezeken a férfiak délceg, büszke tartása és feszessége helyett inkább me-revségnek ható visszafogott előadásmódot, míg a nőknél kissé tenyeres-talpas, olykor esetlen, nem igazán nőies mozgást látunk. Mindössze az 1955-ös filmen¹³⁴ szereplő egyik középkorú házaspár az, akiknek előadásmódja közel áll a hagyomány szerint előírtakhoz; ők csalogatásra épülő, szép improvizatív formáját is eljárák a kállai kettősnek – nem véletlenül, hiszen a forrásokban többször emlegetett kiváló táncos, Toka Károly fiáról, Toka Menyhértről és feleségéről van szó.¹³⁵

¹³⁰ Szilágyi 1990: 30.

¹³¹ Saját gyűjtés, 1990. február, adatközlő Vass József (szül. 1908).

¹³² Szilágyi 1990: 29.

¹³³ Szilágyi 1990: 32.

¹³⁴ BTK Zenetudományi Intézetének filmtára, Ft.260.

¹³⁵ Az 1990-es évek első felében az egyik Kállai Kettős Népránfesztyál estí mulatságában volt szerencsém egy nagyon szépen, gazdagon variált kállai kettős improvizációt látni az akkori hagyományörző együttes két tagjától, Szilvási Árpádtól és feleségétől. Csalogatásra épülő, játékos táncukat a kállai kettős friss dallamaira járták. Valószínű, hogy a múltban hasonló módon, a kötött részhez kapcsolódhattak a tánc szabadon szerkesztett változatai.

A későbbi, együttesekben felnövő idősebb és fiatalabb táncos generációktól már egyre kevésbé lehet számon kérni a régi emelkedett, méltóságteljes, és mégis játékos csalogatással oldott táncolási módot, noha a törekvés megvan ennek megőrzésére. Mint ahogy Szilágyi Zsolt megfogalmazta, az újabb és újabb betanítások során „a fessséget elhagyva egyre több gesztikuláció és mimikai elem került be a táncba”, némi népszínműves jelleget adva ezzel az előadásnak,¹³⁶ – és tegyük hozzá, talán ezekkel kiegészítve a mai változatos, virtuóz színpadi néptáncához képest igen szegényes táncanyagot, megpróbálván fokozni ezáltal az előadás színpadi hatását.

VII. A kállai kettős hatása

A tánc előadásmódja kapcsán érdemes külön kitérnünk a kállai kettős nézőkre gyakorolt hatására, hiszen a kettő szoros összefüggésben van egymással.

Mindenekelőtt – mint egyedi és különleges jelenséget – meg kell említenünk Jósa András elítélő véleményét, amely egyedül áll a táncról szóló irodalomban. Csak találgatni lehet, hogy miért nem kedvelte a kállai kettőt; képmutatónak esetleg éppen a szerelmi civakodás eljátszását, a csalogatás mozzanatait nevezhette, míg a „frivol” kánkánt a nők széles szoknyamozgató mozdulata juttathatta eszébe, amely illetlen módon alighanem látni engedte a táncoló nők bokáját és alsó lábszárát. Szerencsére véleménye nem akadályozta meg abban, hogy részt vállaljon az akkoriban már feledésbe merülő tánc újraélesztésében.

Fentebb már tisztáztuk, hogy önmagában a kállai kettős elnevezése és nagy híre azt jelzi, hogy valamilyen különleges, nem megszokott táncról lehetett szó, amely erősen hatott a nézőire. Megszületésekor különlegességét kontratánc mivoltában, kötött szerkezetében, bemutató jellegében, és nem utolsósorban sajátos, a mulatsági táncoktól nagyon eltérő emelkedett előadásmódjában határozhatjuk meg. Ehhez hozzájön még a mai napig fennmaradt változat különlegesen szép lassú dallama és szerelmi témája, amelyet nemcsak énekkel, hanem táncal is megjelenítenek. Érdemes felidézni a kállai kettős 1924-es felújításáról szóló tudósítást, amely némi romantikus túlzással, de mégis jól érzékelteti azt az óriási sikert, amelyet a tánc bemutatása aratott: „Amint felhangzott a zene és megkezdődött az utánózhatatlan lebegő rengéssel, graciosus mozdulatokkal, nemes méltósággal, majd büszke daccal, mindvégig délcegen, magyar lelket sugározhatón ható, megkapó varázsu tánc, amint felcsendült a leányok ajakán a táncal együtt hangzó ősi szöveg, megindultan éreztük a kuruc kor daliás világának megelevenedését. ... a táncosok mindegyike tűzzel, csínnal, lelket kivetítően táncolt. A Kállai kettősnek rendkívüli hatása volt azokra, akik még soha nem látták. Ujjongó lelkesedés tapsa viharzott fel, a táncot meg kellett ujrázni...”¹³⁷ Ha leszámítjuk a Trianont követő évek közhangulatából fakadó hazafias újságírói túlzásokat, akkor is

¹³⁶ Szilágyi 1990: 30.

¹³⁷ „A Kállai kettőt nagy sikerrel mutatták be Nagykállóban” 1924: 4. „A néprajzi szempontból is érdekes és jelentős eseményről” az *Ethnographiában* is megjelent ugyanennek a név nélküli tudósításnak egy rövidebb változata, lásd „A kállai kettős felújítása Nagykállóban” 1923/24: 117–118.

érezhető – nemcsak a hatás nagysága, hanem az is, hogy mi váltotta ki: az a „nemes méltóság”, az az emelkedett előadásmód, amely „ódon zamatu” kísérfődalával,¹³⁸ veretességével egy rég letűnt kor történelmi levegőjét árasztotta. A megszokott, mulatsági funkciójú táncokhoz képest különleges és egyedi volt a dalban elmesélt szerelmi konfliktus táncbeli megjelenítése is.

Ez a nézőkre gyakorolt hatás azonban, amely végső soron évszázadokon keresztül fenntartotta és megőrizte a kállai kettőst, nem maradhatott meg örökké. Nem a tánc változott, hanem a kor, s az új elvárások aztán visszahatottak a tánc megítélésére és magára a táncra is. Ékes példa erre egy 1934-ből származó, vagyis mindössze 10 évvel a fenti esemény után megjelent hír a *Nyírvidékből*: a gyöngyösbokrétás együttes mellett létrejött, fiatalokból álló „rivális” táncsoport „...több városban való szereplése alkalmával a cigándi csoporttól annak tüzesebb táncából már is sokat vett át, miáltal a különben is öregebb házaspárok által táncolni szokott és így emiatt lassú és sokszor unalmas tempójú »Kállai kettősbe« több pezsgést, nagyobb tüzet vitt be, aminek következménye, hogy az általuk bemutatott »Kállai kettős« a közönségnek jobban tetszett.”¹³⁹

Lényeges mozzanat a tánc történetében, hogy a Gyöngyösbokrétá időszakában (1931–1944) felkerült a színpadra korábbi természetes közegeből, ami kizárólag a nagykállói lakodalmakat, bálokat, később műsoros rendezvényeket jelentette. Ezzel óhatatlanul is összevetésre került más együttesek táncaival, amelyek mindig az adott település hagyományos néptáncai voltak, míg a kállai kettős egyedüli képviselője volt a maga sajátos historikus műfajának. A saját táncára büszke nagykállói környezetből kikerülve a kállai kettős így olyan közönség elé került, amely a néptáncok harsányabb, változatosabb világához volt szokva. Ennek az lett a következménye, hogy a szokatlanul hosszú lassú részt le kellett rövidíteni: „...valamikor 22 percig táncoltuk, én valamikor úgy tanultam, csak Pesten eztet megfelezték, hosszú vót nekik, úgyhogy minden figurát csak egyszer kellett csinálni.”¹⁴⁰ A tánc különlegessége azonban még így is nagy hatást gyakorolhatott a nézőkre.¹⁴¹

A kállai kettős történetében kiemelkedő jelentőségű volt Kodály Zoltán kórusművének, majd Rábai Miklós koreográfiájának megszületése és bemutatása (1951), ami világhírnevet hozott a táncnak. A két alkotó személyében a kor legkiválóbbjai öntötték művészi formába Nagykálló történelmi múltú táncát. Paksa Katalin megfogalmazását átvéve a kállai kettős e két alkotásban kapott „időtálló, nemesveretű keretet”, és vált a magyar zene- és táncművészet egyik legnépszerűbb, klasszikus darabjaként a „nemzeti kánon” részévé.¹⁴² Nem lehet azonban nem észrevennünk, hogy a táncműben nem sok minden van, ami hasonlítana a Kállóban megőrzött, filmen megörökített táncokhoz! Erről már Nyárady is ír tanulmányában, megemlítve, hogy a nagykállóiak

¹³⁸ *Pallas* 1896: 185.

¹³⁹ [Árendáczy] 1934: 4.

¹⁴⁰ Saját gyűjtés, 1990. február, adatközlő Vass József (szül. 1908).

¹⁴¹ Ezt a közönségre tett hatást e sorok írója maga is megtapasztalta az 1990-es évek elején egy debreceni néptáncfesztiválon, amikor az archív filmek alapján készített kállai kettős koreográfiája kirobbanó sikert aratott a nagykállói táncegyüttes előadásában.

¹⁴² Vö. Paksa 2011a: 310.

„pesti kállai kettős” néven különítik el a saját táncuktól a hírneves színpadi művet.¹⁴³ Volly István egyenesen „kiáltványt” írt a kállai kettős eredeti formájának visszaállítására érdekében: elismeri, hogy az alkotás „remek színpadi kompozíció”, de egyben felhívja a figyelmet arra, hogy „a három dallam, egyszólamú párbeszédese énekkel, néhány zenész kíséretével, már-már félezer éves hagyományelemeivel éppen olyan műemléki érték, mint a túristvándi vízimalom...”¹⁴⁴ Ne legyünk azonban igazságtalanok: vegyük figyelembe, hogy a színpadi kállai kettős megszületésének korszakában még nem a néprajzi hitelesség, a táncok autentikus megjelenítése volt az elsődleges szempont, hanem a művészi megformálás, s ennek érdekében az alkotók szabadon variálták a rendelkezésükre álló zenei és táncanyagot. Kodály például négy versszakra rövidítette a *Felülről fúj* szövegét, és a három kísérődalhoz hozzátoldotta a *Jó bort árul* kezdetűt is, ami nem tartozott a tánchoz már első, 1895-ös felújításakor sem. Rábai Miklós, aki Volly István szerint nem látta eredetiben a kállai kettőt, némafilmről válogatta ki a koreográfiáihoz a lépéseket – ha pedig nem állt rendelkezésére film, akkor kitalálta a táncfolyamatot.¹⁴⁵ Nem véletlen tehát, hogy a színpadi mű motívumanyaga és térformái jelentősen eltérnek az eredeti táncétól. Ebből a szempontból akár kortörténeti dokumentumnak is tekinthetnénk a műalkotást. Azt azonban látnunk kell, hogy az alkotói szabadság jegyében elkövetett formai átalakítások a tánc eredeti mondanivalójának eltűnéséhez vezettek, s éppen a kállai kettős *lényege* veszett el: az első dallamban megfogalmazott szerelmi civódás majd kibékülés tánccal való megjelenítése. A táncballadából csupán a *tánc* maradt meg, s ez már joggal kérhető számon a neves alkotóktól.

A későbbi időszakban, az 1950–1970-es években a korszak néptáncszínpadjait jellemző sematikus, stilizált koreográfiák közé jól belesimult a kállai kettős,¹⁴⁶ viszont az 1980-as évek második felében a táncművészet hatására megindult változások már jobban érintették a megítélését. Ebben a napjainkig tartó időszakban a néptáncművészet teljes átalakuláson esett át, melynek lényege egyre inkább az autentikus, néprajzi hitelességű tánc, zene és viselet színpadra állítása volt. Az utóbbi évtizedek nem igazán pozitív hozadéka volt a modern, felgyorsult életmód lecsapódása a néptánc-koreográfiákban, ami főként a táncok dinamikájának és tempójának felerősödésében nyilvánult meg. Ebben a megváltozott közegben a kállai kettős 9, sőt leghosszabb változatában 11 versszakos lassú része unalmassá vált a gyors tempókhoz, erőteljes hatásokhoz szokott közönség számára; nem véletlen, hogy kállai kettős újabb színpadi feldolgozásaiban a versszakok száma a felére csökkent.¹⁴⁷ A tánc líraisága, finomságai már nem igazán tudtak érvényesülni, hiszen a jelenkor átlagnézőjének már nincs szeme és füle az ilyen nüanszokra. A felvázolt több mint félévszázados folyamat oda vezetett, hogy a kállai kettős általunk ismert, a XIX. század végéig visszanyúló formája a maga szegényes motívumvilágával, mesterkéltnek tűnő előadásmódjával,

¹⁴³ Nyárády 1969: 44.

¹⁴⁴ Volly 1986: 205.

¹⁴⁵ Volly 1986: 204–205.

¹⁴⁶ Kodály–Rábai ikonikus alkotása után az ötvenes-hatvanas években olyan nagynevű koreográfusok dolgozták fel a kállai kettős témáját, mint Molnár István, Szigeti Károly vagy Galambos Tibor; lásd erről Maác 1970: 60–64.

¹⁴⁷ Kevéssé közismert, hogy a kállai kettőt az 1990-es évektől napjainkig még jó néhányan színpadra alkalmazták.

avítt szerkezetével a néptáncszínpad mai világában meglehetősen anakronisztikussá vált. A szépséges dallamra járt nyugodt tánc „monumentális monotóniáját” (Hamvas Béla) „terjengősnek” ítélte az utókor.

Összegzés

A kállai kettős eredete és fennmaradásának több évszázados története a múlt homályába vész. A meglevő források, adatok, visszaemlékezések alapján elsősorban a logika eszköztét segítségével hívva próbáltuk a felmerülő kérdésekre megadni a legvalószínűbbnek tűnő válaszokat. Történeti nyomozásunk eredményei a következőképpen foglalhatók össze.

A kállai kettős, nevének egy ismeretlen erdélyi szerző általi első említésekor (1674) már olyannyira közismert lehetett, hogy akkorra már Erdélybe is eljutott a híre. Ez alapján feltételezhető, hogy a tánc eredete a XVII. század első felére-közepére nyúlik vissza. A ma ismert kállai kettős ősenek tekinthető tánc a nyugati fejedelmi udvarokból kiinduló új kontratáncdivat révén kerülhetett Kállóba. „Kállai kettős”-ként való megszületése és hírének elterjedése minden bizonnyal Kálló földrajzi helyzetével, illetve a településnek a vár felépülése következtében kialakuló fontos geostratégiai-katonai szerepével, élénk nyugat-európai és erdélyi kapcsolataival függött össze. A tánc sorsa nem értelmezhető a város történelme nélkül.

A kötött szerkezetű, a „pórnép” és a közkatonák korabeli improvizatív mulatsági táncaitól élesen elkülönülő, feltehetően bemutatóként járt táncot a vár helyőrségének nem kállói illetőségű tagjai nevezhették el „kállai kettős”-nek. Ezt a nevet aztán gúnyból átvihették a foglyok „táncoltatására” is, aminek hírént messze földre elvitték a máshová vezényelt katonák, vagy a városban megfordult utazók. Maga a tánc és kísérődallamai nem terjedtek el, ugyanis ez a koreográfia ismeretét, és ezzel összefüggésben alkalmanként külön betanítást igényelt volna. A tánc neve azonban szólásokba kristályosodott formában évszázadokig fennmaradt.

A kállai kettős nimbusza már a kezdeti időkben kialakulhatott, hiszen Kálló többféle nációt és társadalmi réteget képviselő, sokféle helyről érkező, kevert lakossága számára kuriózumot jelenthetett az alapvetően a nemességhez, felsőbb rétegekhez tartozó tánc a maga eltérő jellegével, sajátos előadói stílusával. Elképzelhető, hogy már akkor is egyfajta csalogató karakter, szerelmi tematika jellemezte, vagy kísérődallának szépsége, esetleg már szintén létező párbeszédés-felelgetős szövege tette emlékezetessé. A tánc nevének híressé válása még inkább megerősíthette egyébként is meglévő presztízsét, és jelentősen hozzájárulhatott megőrzéséhez, akár visszacsatolás révén is; idegenek számára ugyanis Nagykovács nevezetessége a kállai kettős volt, erről vált ismertté a város neve messze földön, s ez a helybeliekben úgyszintén kialakíthatta a tánc értékességének, különlegességének tudatát. Ez lehet az oka annak, hogy a tánc „túlélte önmagát”, vagyis a kontratáncok divatjának elmúlásával is fennmaradt, és bemutató táncként növelte a tekintélyesebb, módosabb családok nagyobb ünnepeinek, lako-

dalmainak a fényét. Kötött tánc lévén az elsajátításához a tánctanulás hagyományos ellesős-utánzós módja mellett feltehetően szükség volt valamiféle tudatos – például a kállai kettőst „elöl járó” táncvezető általi – tanításra, valamint közös gyakorlásra. Ez lehetett fennmaradásának kulcsa, még ha a XIX. század végére csaknem teljesen el is felejtődött. Farkas Lajos és társai, valamint Szabó Antal gyűjtései a végső feledéstől mentették meg a táncot.

A kállai kettős XVII. századi formája a kor kontratánctáncjátékának felelhetett meg, s ennek nyomai, valamint feltehetően a XIX. századi reformkori nemzeti műtáncok vonásai fedezhetők fel ma is kötött szerkezetében, kétsoros térformájában, a nők szoknyafordítgató mozdulatában, és mindenekelőtt a néptánctól alapvetően eltérő előadói stílusában. Eredendően két kötött szerkezetű, állandó dallamkíséretű részből állhatott (a harmadik, finálészerű rész csak a XX. század elején került a táncba), de a lassú tételt követő gyorsabb rész nagy valószínűség szerint szabad improvizációval folytatható, melynek zenei kísérete újabb dallamokkal is kiegészülhetett. A XIX. század végén, majd a XX. század elején gyűjtések alapján rekonstruált, máig fennmaradt formájában a technikailag igen egyszerű tánc nehézségét az első kíséredalban megénekelte szerelmi történet „megjátásása”, a szerelmi civódás és kibékülés táncsaló megjelenítése adja. Mindent összevéve tehát a kállai kettős értéke nem motívumgazdagságában vagy virtuozitásában rejlik, hanem historikus jellegében, melyet – táncagyományunkban egyedülálló módon – csaknem négy évszázadon keresztül megőrzött egykor dicső napokat látott szülővárosa, Nagykálló.

Irodalom

„A kállai kettős felújítása Nagykállóban”

1923/24 *Ethnographia* XXXIV–XXXV. 4–6. 117–118.

„A Kállai kettőst nagy sikerrel mutatták be Nagykállóban”

1924 *Nyírvidék* XLV. 82. (1924. április 8.) 3–4.

[ÁRENDÁCZKY Gyula]

1934 Mi az igazság a „Kállai kettős” körül? *Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap* II. 198. (szeptember 1.) 4.

BAKSAY Sándor

1891 Magyar népszokások. In Jókai Mór (főszerk.): *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen VII. Magyarország II. A Nagy Magyar Alföld.* 73–148. Budapest: Magyar Királyi Államnyomda.

BARÓTI Szabó Dávid

1786 *Vers-koszorú...* Kassán, Fűskuti Landerer Mihály betűivel.

1792 *Kisded szó-tár.* Kassán, Ellinger János betűivel. 2., bővített kiadás.

BOROVSKY Samu (szerk.)

1900 *Szabolcs vármegye. Magyarország vármegyéi és városai.* Budapest: „Apoló” Irodalmi Társaság „Magyarország vármegyéi és városai” Szerkesztősége és Kiadóhivatala.

- CZUCZOR Gergely – FOGARASI János
1865 *A magyar nyelv szótára* III. Pest: Athenaeum.
- ERDÉLYI János
1851 *Magyar közmondások könyve*. Pest.
- ÉRTSZ.
1986 *A magyar nyelv értelmező szótára* III. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- FARKAS Lajos
1895a A „kállai kettős”. *Nyírvidék* XVI. 10–11. (márczius 10., 17.) 82–83., 92–93.
1895b A „kállai kettős”. *Nyírvidék* XVI. 13. (márczius 31.) 128., 133.
1895c A „kállai kettős”. *Ethnographia* VI. 4. 288–297.
- GÖRÖG Demeter – KERÉKES Sámuel (szerk.)
1791 *Hadi és más nevezetes történetek*. 4. szakasz. Bétsben: k. n.
- GÖRÖMBEI Péter
1882 *A nagy-kállói ev. ref. egyház története*. Sárospatak: Nyomtatta Steinfeld Béla, a ref. főiskola betűivel.
- GULÁCSY Irén
1933 *A kállói kapitány*. Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet R.-t.
- GVADÁNYI József
1790 *Egy falusi nótáriusnak budai útazása...* Pozsonban és Komáromban Wéber Simon Péter költségével és betűivel.
- GYALÓKAY Jenő
[1941] Végvár és csatatér. In Lukinich Imre (szerk.): *Magyar művelődéstörténet III. A kereszténység védőbástyája*. 217–254. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.
- HARSÁNYI Gézáné
2007a Nagykálló muzsikája. *Honismeret*. V. 4. 81–89.
2007b Nagykálló kodályi öröksége. *Tariménes. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei társadalomtudományi, kulturális és honismereti folyóirat* III. 1. 53–66.
- FEJŐS Pál
1932 *Ítélt a Balaton*. Írta és rendezte Fejős Pál. Magyar Filmadatbázis: <https://www.mafab.hu/movies/itel-a-balaton-264556.html>.
Elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=OsGUq1LwL6c&t=80s>.
(Letöltés: 2019. december 18.)
- JÓKAI Mór
1871 Felix és Lexi vagy impressario el capitano. Kállai kettős. *Üstökös* XXIII. 50. 592–593.
1927a *Egy magyar nábob* I–II. Budapest: Franklin Társulat – Révai Testvérek. /Jókai Mór művei. Centenárium kiadás/ IV–V. kötet.
1927b *Rab Ráby*. Budapest: Franklin Társulat – Révai Testvérek. /Jókai Mór művei. Centenárium kiadás/ XXXIII. kötet.
1927c *Fráter György* I–II. Budapest: Franklin Társulat – Révai Testvérek. /Jókai Mór művei. Centenárium kiadás/ XLVI–XLVII. kötet.

JÓSA András

1906 *Barangolás Németországba és visszaemlékezések.* Nyíregyháza: Nyomatott Jóba Elek könyvnyomdájában.

JÓSA Jolán

1934 *Dr. Jósa András (1834–1918) és elődei.* h. n. [Nyíregyháza]: Szabolcs-vármegye Törvényhatósága.

KÁLNAY László

1900 Szabolcs vármegye népe. In Dr. Borovszky Samu (szerk.): *Szabolcs vármegye.* 160–182. Budapest: „Apollo” Irodalmi Társaság. /Magyarország vármegyéi és városai/

KERESKÉNYI Miklós

1989 Nagykálló demográfiai viszonyai a XVIII. században. In Dr. Gyarmathy Zsigmond (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai I. Helytörténeti Tanulmányok VII.* 237–328. Nyíregyháza.

KOPÁTSY Sándor

2005 *Kállai kettős. Magyarország 1945–1990.* Budapest: C.E.T. Belvárosi Könyvkiadó.

KOROKNAY Gyula

1961 A kállói vár. In *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* II. 1959. 73–89.

1986a Őfelsége kállói végháza, 1570–1610. *Szabolcs-Szatmári Szemle* XXI. 2. 168–178.

1986b Őfelsége kállói végháza, 1570–1610. [2. rész] *Szabolcs-Szatmári Szemle* XXI. 3. 294–306.

KRÚDY Gyula

1961 *Andráscsik örököse.* In Barta András (szerk.): *Mákvirágok kertje. Öt kisregény.* 6–154. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

1961 *Valakit elvisz az ördög.* In Barta András (szerk.): *Mákvirágok kertje. Öt kisregény.* 589–717. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

1971 Egy új cigánybáró. In Krúdy Zsuzsa (szerk.): *Pesten lakott egy fuvolás.* 99–112. Budapest: Zeneműkiadó.

1977 A megye özvegye. In Barta András (szerk.): *Pókhálós palackok. Válogatott elbeszélések 1894–1908.* 277–281. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. /Krúdy Gyula művei/

1982 Aranykeblű Kecseginé kállai kettőse. In Barta András (szerk.): *Váci utcai hölgytisztelet. Válogatott elbeszélések 1931–1933.* 178–181. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. /Krúdy Gyula művei/

MAÁCSZ László

1970 Új alkotók, új jelenségek a néptáncművészetben. *Tánc tudományi Tanulmányok 1969–1970.* 55–77.

MARGALITS Ede, Dr.

1896 *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások.* Budapest: Kókai Lajos.

- MARTIN György
 1979 „Hajdútánc” szócikk. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. 398–400. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1984 Tánc és társadalom: a történeti táncnévadás típusai itthon és Európában. In Hofer Tamás (szerk.): *Történeti antropológia*. 152–164. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport.
- MIKSZÁTH Kálmán
 1958 A lutri. In Bisztray Gyula – Király István (szerk.): *Regények és nagyobb elbeszélések I. 1871–1877*. 71–115. Budapest: Akadémiai Kiadó. /Mikszáth Kálmán összes művei/
- MÓRICZ Zsigmond
 1979 *Kivilágos kivríradtig*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. /Olcsó könyvtár/ 2. kiadás.
- MUNKÁCSI Bernát
 1881 Magyar elemek a déli szláv nyelvekben. *Nyelvtudományi Közlemények* 17. kötet, 1. füzet, 66–126.
- NAGY Zoltán, dr. – LAKAT Erika (szerk.)
 2002 *Három a tánc! Magyarországi táncbrázolások 1686–1940. Three is the dance! Hungarian Dance Representations in 1686–1940*. Székesfehérvár: Városi Képtár – Deák Gyűjtemény.
- NYÁRÁDY Mihály
 1969 A nagykállóiak „kállai kettős” tánca. *Szabolcs-Szatmári Szemle* IV. 3. 23–56.
- PAKSA Katalin
 2011a A „Kállai kettős” dallamai a néphagyományban és a színpadon. *Zene-tudományi Dolgozatok 2010*. 299–323.
- PAKSA Katalin (szerk.)
 2011b *Népdaltípusok 7*. Budapest: Balassi Kiadó. /Magyar Népzene Tára XII./ Pallas
- 1896 *A Pallas Nagy Lexikona* XII. Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság.
- PÁLFI Csaba
 1970 A Gyöngyösbokréta története. *Táncstudományi Tanulmányok 1969–1970*. 115–161.
- PESOVÁR Ernő
 1979 „Kállai kettős” szócikk. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. 726. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 2003a *Táncagyományunk történeti rétegei. A magyar néptánc története*. Szombathely: Berzsenyi Dániel Főiskola.
- 2003b *A magyar tánc történet évszázadai. Írott és képi források*. Budapest: Hagyományok Háza.

PESOVÁR Ferenc

- 1980 „Kontratánc” szócikk. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 3. 256. Budapest: Akadémiai Kiadó.

PINTÉR Jenő

- 1931 *Magyar irodalomtörténet IV. A magyar irodalom a XVIII. században.* Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság.

PR. J. [Prém József]

- 1870 Pesti levél. *Székely Hírlap. Politikai s vegyestartalmu közlöny.* II. 13. 49–50. [Maros-Vásárhely]

RATKÓ Lujza

- 1996 „*Nem úgy van most, mint vót régen...*” *A tánc mint tradíció a nyírségi paraszti kultúrában.* Nyíregyháza–Sóstófürdő: Sóstói Múzeumfalú Baráti Köre.

- 2007 „Azért jöttem ide karikázni...” A nagyböjti karikázó tartalmi elemzése. In Barna Gábor – Csonka-Takács Eszter – Varga Sándor (szerk.): *Tánc-hagyomány: átadás és átvétel. Tanulmányok Felföldi László köszöntésére. Dance: Tradition and Transmission. Festschrift for László Felföldi.* 43–52. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.

RÉTHEI Prikkel Marián

- 1906 A magyar táncnyelv. *Magyar Nyelv* II. 3–16., 59–69.

- 1924 *A magyarság táncai.* Budapest: Studium (reprint). /A Magyar Néprajzi Társaság könyvtára 1./

Révai

- 1914 *Révai Nagy Lexikona* XI. Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság.

SZABÓ Antal

- 1924a Harminc év előtti felvilágosítások a „Kállai hóhér”-ről, „Kállai egyes”-ről és „Kállai kettős”-ről. (1.) *Nyírvidék* XLV. 23. (január 27.) 3.

- 1924b Harminc év előtti felvilágosítások a „Kállai hóhér”-ről, „Kállai egyes”-ről és „Kállai kettős”-ről. (2.) *Nyírvidék* XLV. 25. (január 30.) 3.

- 1924c Harminc év előtti felvilágosítások a „Kállai hóhér”-ről, „Kállai egyes”-ről és „Kállai kettős”-ről. (3.) *Nyírvidék* XLV. 28. (február 2.) 3–4.

- 1924d Harminc év előtti felvilágosítások a „Kállai hóhér”-ről, „Kállai egyes”-ről és „Kállai kettős”-ről. (4.) *Nyírvidék* XLV. 32. (február 8.) 3.

- 1934 A Kállai Kettős koreográfiai életrekeltoje: Szabó Antal. *Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap* II. 214. (szeptember 21.) 2.

SZÉKELY György (főszerk.)

- 1994 „Mazzantini Lajos” szócikk. In *Magyar Színházművészeti Lexikon.* 498. Budapest: Akadémiai Kiadó.

SZILÁGYI Zsolt

- 1990 *Nagykálló táncéletről – a Kállai Kettős.* Szakdolgozat. Középfokú néptáncoktatói tanfolyam, Budapest. Gépirat.

TARI Lujza

1982 Hangszeres népzene kutatásunk első szakasza. *Ethnographia* XCIII. 4. 573–585.

VÁMSZER Géza – BÁNDY Mária

1937 *Székelly táncok*. Kolozsvár: Szerzői kiadás.

VOLLY István

1957 *Szól a figemadár. 150 népdal Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből és 3 nemzeti dal*. Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya. /Szabolcsi nevelők könyvtára 3. füzet/

1986 Kiáltás a kállói kállai kettősért. *Szabolcs-Szatmári Szemle* XXI. 2. 201–206.

Melléklet

I. Felülről fúj az őszi szél

Tempo giusto moderato. *Lassú tánc.*

Nagykálló, 1934. Volly I.

$\text{♩} = 116-120$

Nő: Fe - lül-ről fúj az ő - szi szél,

Zö - rög a fán a fa - le - vél...

U - gyan ba-bám, ho - vá let - tél?

Már két es - te el nem jöt - tél!

Nő: Hm, hm, hm, hm, hm!
Férfi: (Ja - ti - ta - ti - tom!

Hm, hm, hm, hm, hm!
Ja - ti - ta - ti - tom!)

(Férfi közbekiált: Ha te úgy, én is úgy!)

2.

Nő: Már két este el nem jöttél,
Talán a verembe estél?

Férfi: Nem estem én a verembe,
Véled estem szerelembé!

Hm, hm, hm, hm, hm! Hm, hm, hm, hm, hm!

3.

Férfi: Véled estem szerelembé,
Tudod, kedves vagy szívembé!

Nő: De te engem nem szeretted,
(Férfi közbekiált: Dehogynem, nagyon is!)

Éppen csak hogy kecsegtetted!
Hm, hm, hm, hm, hm! Hm, hm, hm, hm, hm!

4.

Nő: Ugyan mondd meg, mit gondoltál,
Mikor vélem elindultál?

Férfi: Nem gondoltam én egyebet,
Kapok csókot, nem csak egyet!

Hm, hm, hm, hm, hm! Hm, hm, hm, hm, hm!

5.

Nő: Tegnap este mentem lesbe,
Valaki ült az öledbe'!

Férfi: Akárki ült az ölembé',
(*Nő* közbekiált: Hogy szerettem, mégis
megcsalt!)

Csak te voltál az eszembe'!

Hm, hm, hm, hm, hm! Hm, hm, hm, hm, hm!

6.

Nő: Csalfa voltál, az is maradsz,
Csak magadra haragítasz!
Pedig könnyen vigasztalhatsz,
Ha megölelsz, megcsókolgatsz!

Hm, hm, hm, hm, hm! Hm, hm, hm, hm, hm!

7.

Férfi: Még fittyet hány nékem lelkem,
Amióta üres zsebem!
Még elfordul tőlem, kincsem,
Pedig ő tart a bilincsen!

Hm, hm, hm, hm, hm! Hm, hm, hm, hm, hm!

8.

Férfi: Sem kötője, sem szoknyája,
Csak a sápadt két orcája,
Mégis csak azt mondogatja,
Szeret is, nem is, ihajla!

Hm, hm, hm, hm, hm! Hm, hm, hm, hm, hm!

9.

Nő: Ne gúnyolódj olyan hetykén,
Szeret nálad különb legény!

Férfi: Harag szülte, nem a szívem,
Bocsással meg, kedves kincsem!

Hm, hm, hm, hm, hm! Hm, hm, hm, hm, hm!

10.

Nő: Megbocsátok, kedves rózsám,
Ha hű maradsz mindig hozzám!

Férfi: A templomban szent esküvel
Kötnek össze életemmel!

Hm, hm, hm, hm, hm! Hm, hm, hm, hm, hm!

11.

Nő: Addig innen, rózsám, nem még,
Míg ez a gyertya el nem ég!

Férfi: A másik is mindjárt elég,
A szerelem mégsem elég!

Hm, hm, hm, hm, hm! Hm, hm, hm, hm, hm!

A 9–10. versszakot Szabó Antal nagykallói tanító írta. Volly 1957: 28–31. nyomán.
A kottákat Bíró István Ferenc készítette, akinek szívességét ezúton is köszönöm.

II. Kincsem, komámasszony

Tempo giusto. *Fris.*

Nagykálló, 1934. Volly I.

$\text{♩} = 132$

Kin - csem, ko - mám - asz - szo - sza - ro - sza - rossz - asz - szony,

Adj egy ma - rék len - cse - csé - re - csé - re - csen - csét,

Me - lyért ci - gány - asz - szo - sza - ro - sza - rossz - asz - szony

Mond - jon jó sze - ren - cse - csé - re - csé - re - csen - csét!

= 15"

2.

Ki sem merek menni-ni-ni-ni-ni-ni,
Kapum elébe kiállani-ni-ni-ni,
Mert még azt mondják, gya-gyá-ra-gyá-ra-gya-gyák,
Hogy a szerelem rabá-rabá-raba-bánt!

3.

Beteg vagyok én szö-szö-rö-szö-rö-szörnyen,
Meg is halok én kö-kö-nyö-kö-nyö-könnyen!
Érted, kedves rózsá-zsá-ra-zsá-ra-zsa-zsám
Elhervad az or-ca-cá-ra-cá-ra-ca-cám!

Volly 1957: 32–33. nyomán.

III. Nem vagyok én

Tempo giusto. *Friss.*

♩ = 126-138

Nagykálló, 1934. Volly I.

Nem va-gyok én sen-ki-nek sem a - dó - sa, a - dó - sa,

Él még az én fe - le - sé-gem é - des-any - ja,

é - des-ap - ja, meg an-nak az a - pó - sa, a - nyó - sa!

Eb fél, ku - tya fél, míg az i - pam, na - pam él!

Eb fél, ku - tya fél, míg az i - pam, na - pam él!

Volly 1957: 34. nyomán.

HAMAR PÉTER
 „Debrecenbe kéne menni...”

Magoss Olga felbukkanása Móricz Zsigmond életében

A szabad-függő beszédet látta alkalmasnak arra Móricz Zsigmond a *Míg új a szerelem* című regényében, hogy szembesítse az olvasót szobrász-főhőse életfilozófiájával, pontosabban szólva annak egyik fontos elemével. Ez így szól: „S ő egy nagyon különös lény: neki egy nő a világa. Az ő lelki élete egy nő határáig terjed ki. Sohase volt több nőbe szerelemes, csak egybe, s ebben az egyben meg akarta találni minden vágyát! Sőt több: attól az egy nőtől várta a művészi kiteljesedést.”¹ Ez a stíluseszköz a maga kétfelé irányultságával nemcsak Dús Péternek a nőkhöz való viszonyát fejezi ki, hanem egyúttal Móriczét is, és az azonosítást azért tételezhetjük biztonsággal, mert kulcsregényről van szó, amelyben a főhős alakjának megformálásához önmagát tekintette modellnek az író.

A kinyilvánított életem azonban működésében korlátozottá válik, amikor – megszűnően a szerelem – a „minden vágy” teljesülése ellehetetlenül, s a művészi kiteljesedés biztosítékául már csak egy másik nő, egy újabb szerelem ígérhet garanciát. Ilyen lépésváltásra Móricz először akkor kényszerült, amikor a Jankával kötött szövetsége felbomlott.

Húsz éves házassági évfordulójukhoz közeledve, 1924 végére a foszladozó érzelmi szálak pattanásig feszültek az író és felesége között. Egy indulatos vitát követően Móricz december 5-én elutazik Debrecenbe. Szándéka szerint egy hétre, amiből végül több mint egy hónap lesz. Innen írja meg december 8-án Udránszky Sándor ügyvédnek válási szándékával kapcsolatos levelét, benne azzal a sok igazságot tartalmazó, ugyanakkor a vádat erősen eltúlzó mondattal: „Én az írói foglalkozásomban sohase kaptam a feleségemben más segítséget, mint hogy úgy féken tartott, hogy ellene szegültem s az ellene való dühömet írtam meg.”² Megérett benne jócskán a szakítási szándék. A nyakán érezte Janka egyre szorosabbra fogott gyeplőjét, amit már túrni nem tudott, és a Simonyi Máriával felemásan alakuló kapcsolata is nyugtalanítóan hatott rá.

A cívis városba kizárólagos munkaeszköze, az írógépe nélkül érkezik, mert Janka nem engedte, hogy magával vigye. A Bikában szobát foglal magának. A tényeket jól ismerjük. Rendkívül gazdag, néha az aprólékosságig menő a háttér-irodalom, és er-

¹ MÓRICZ ZSIGMOND: *Míg új a szerelem*. Budapest, 1963. Magyar Helikon, 458.

² MÓRICZ ZSIGMOND: *Naplók 1924–1925*, Budapest, 2010. Nórán Kiadó, 209. [MÓRICZ, 2010.]

ról a korszakról rendelkezésünkre állnak az író naplójegyzetei, kiegészülve az ismert levelekkel. A különböző forrásokból származó mozaikkockákat szinte hézagmentesen össze lehet illeszteni, ám azt a lelkiállapotot, amely Móriczban kialakult, csak sejteni tudjuk. A magával cipelt sokféle érzelmi impulzus beláthatatlan intrapszichikus örvénylést indukálhatott benne. Sejtéseinkből kellene levezetnünk további cselekedeteinek motívumait, bár ez egy pszichológus számára is nehéz leckének bizonyulna.

Az utókort nem is annyira a tények, mint inkább a velük összefüggő morális kérdések foglalkoztatják. Ezekre a dolgok természetéből következően sokféle válasz adható, szigorúbb vagy felmentőbb, az ítéletmondó erkölcsi megfontolásai szerint. Nem elhanyagolható szerepet játszik az állásfoglalásokban, hogy a véleményt formálókat közvetlen vagy közvetett viszony fűzte-e Móriczhoz. Virág lányától, aki 15 évesen volt tanúja szülei ádáz vitáinak, nyilván nem várható elfogulatlan vélemény, ráadásul neki a szüleiéről szóló könyveiben „taktikai” szempontokhoz is igazodnia kellett. Igyekszük több ponton tompítani apja morális vétkeinek súlyát, s ennek érdekében akár a tényeket is néha el-elhallgatja.

Nem céлом itt számba venni, pláne ütköztetni a különböző véleményeket, az pedig végképp nem, hogy az igazságosztó szerepében lépjek fel. A továbbgondolás számára azonban egy szempontot mindenképp szükségesnek tartok megemlíteni, mert a korábbi megnyilatkozások ezt nélkülözték, holott a következtetések levonása szempontjából relevanciája tagadhatatlan. Úgy gondolom, hogy Móricz magatartásának, cselekedeteinek megítélésében, sőt írásai bizonyos hangsúlyainak mérlegelése során is nagyobb szerepet kell tulajdonítanunk az átlagosnál magasabb libidósintjének, felfokozott szexuális késztetésének. Erről a *Naplók* csak később megismerhető eseteírásai miatt sokáig keveset tudtunk, továbbá a kényes témával kapcsolatos szemérmesség és visszafogottság miatt sem esett elég szó erről a motivikus tényezőről. (Holott például a *Csipkés Komárominét* olvasván sejtettük, hogy az írónak az erotikával kapcsolatosan gazdag tapasztalatai vannak.)

Ha az ember jelentős személyiség naplóját olvassa, nem tudja függetleníteni magát attól a kérdéstől, hogy a szöveg írója szigorúan magánhasználatra vetette-e papírra emlékeit, vagy félszemmel már a nyilvánosság felé pillantott. Explicit választ természetesen hiába várunk. Ám a kérdés bizonyosan előtolakszik, ha elolvassuk Móricz *Naplójának* 1925. február 13-án írt szövegét, amelyben visszaemlékezik a már említett decemberi napra, Debrecenbe érkezésére. Mit gondoljunk róla, nem az íróról, hanem a lelkileg feldúlt emberről, ha *objektív morális mérce* alapján (jelentse ez itt mindenki számára önmaga mércéjét) meg akarjuk érteni, önmagunk számára fel akarjuk dolgozni azokat a reakciókat (érzelmiakat és cselekvésben megnyilvánulóakat), amelyeket a naplóíró köntörfalazás nélkül bevall önmagáról?

Az alább következő naplórészlet az író Budapestre visszatérése után, egy viszonylagosan nyugodt pillanatban született, az indulatos távozás és Janka öngyilkossága között félúton:

„No és most, hogy vagyunk a házassági dolgokkal?

Ha a feleségem ezt látná, megőrülne. Örökre vége volna, öngyilkos lenne?

Én olyan jól megkönnyebbültem a Böskénél.

Reggel Jankát, este Böskét.³ S közben x kilométer távolság.

S közben egy telefon Máriával, amely, úgy látszik, kettészakított valami fátyolt.”⁴

Ki is volt az a bizonyos Böske, teljes nevén Kegyes Böske? Ugyanonnan idézem: „...kis szállodai cseléd, akit kedvessége, titkos bájjossága, rekedt hangjának gyöngédsége miatt december 9-én, az első kritikus kedden megkívántam, s aki szó nélkül lefeküdt azonnal...” Miként utána többször is megtette ezt, ahogy erre a további szövegrészek félreérthetetlenül utalnak, valamint arra is, hogy Móricz fizetett ezekért az alkalmakért. Az íróban felgyülemlett lelki feszültség a testiségbe csatornázódott át, és – ha átmenetileg is – „megkönnyebbült” általa. A helyzet erkölcsi megítélhetősége szempontjából nem szabad elhallgatnunk azt a tényt sem, hogy Böskének „[m]ár nagy a hasa”, a terhesség nyomai jól látszanak rajta.

Az első írás róla – merthogy Móricz folyamatosan érvényesülő szokása volt közvetlen élményeit szinte azonnal témává tenni – a *Pancsi* című tárcanovella. A *Magyarország* közölte,⁵ és a címszereplő alakjában a suszter-férjét elhagyó Böskére ismerhetünk, aki egy mozi előtti beszélgetés során mondja el régi barátnőjének: „Hát... hathónapos vagyok.”

A *Pancsi* jelentéktelen írás. A párhuzamos szerkezet egyik szála a két nő párbeszéde, amelyet meg-megszakít az általuk nézett film cselekményének – nyilván a terjedelem növelése érdekében részletezett – ismertetése. Maga az író sem lehetett elégedett kényszer szülte írásával. Erre utal egy mondata Elek Artúrnak írt levelében: „Egy kis parasztrehányt írok most s közben sok szemetet, mert iszonyú pénztelen vagyok...”⁶ Móricz Virág az *Apám regényében* – szinte elterelő hadmozdulatként – azt írja, „[n]em szállodában lakott akkor”,⁷ és a név említése nélkül szót ejt a „kis sommáslányról”, de csak egy többféleképp értelmezhető mondatba burkolva. Az *Anyám regényében* már valamivel bőbeszédűbb. Itt azt közli, hogy „kerített magának egy Pancsit, és (ágyban) tanulmányozta, hogy modellül használhassa a *Pillangó* Zsuzsikájához.”⁸ A zárójeles megjegyzésben érdemes a tájékoztatás enigma-jellegére felfigyelnünk. Ám Móricz Virág visszafogottsága mégiscsak érthető. Az apjáról van szó, akinek kétségtelenül az erkölcsi hitelét rontaná a helyzet teljes feltárásával, a kontrollvesztettség ecsetelésével. A mérleg egyik serpenyőjében ott van tehát egy viszony, s ha ezt bárki elítéli, nem fogja a prudéria vádját a fejére vonni, a másikban viszont ott a *Pillangó*, Móricz legfontosabb műveinek egyike, ami aligha született volna meg eme morálisan alig tolerálható kapcsolat nélkül.

Kétségünk nem lehet, hogy Hitves Zsuzsika regénybeli alakjában döntően Kegyes Böske figurája jelenik meg, bár nem egyedüli modellként. „Hogy ki ez a kis nő, a

³ Ez a mondat erős túlzás. Móricz Budapestről 5-én utazott el, a Böske-epizód pedig 9-én kezdődött, ahogy az a Napló további részében olvasható.

⁴ Uo. 25. II. 13., 283.

⁵ MÓRICZ ZSIGMOND: *Pancsi*. Magyarország, 1924, 276. sz.

⁶ Móricz Zsigmond levele Elek Artúrnak, 1924. december 23. In: MÓRICZ, 2010. 683.

⁷ MÓRICZ VIRÁG: *Apám regénye*. Budapest, 1979. Szépirodalmi Könyvkiadó, 276.

⁸ MÓRICZ VIRÁG: *Anyám regénye*. Budapest, 1988. Szépirodalmi Könyvkiadó, 340.

Pillangó örökre megőrzi, igyekeztem – írja Móricz a *Naplójában* – oly híven adni szerelmének vonalát, ahogy az élete kitermelte. Fölgazdagítva Mária rabló-egyéniségével, szilaj energiájával s Janka családtermelő nyugalmának nemességével.⁹

A Debrecenben írásba menekülő Móricz számára a Kegyes Böske-kapcsolat fizikai és szellemi értelemben is szelepként működött belső feszültségeinek levezetésében, de intrapszichikus konfliktushalmaz, a tudatos és tudattalan motívumok harca újratermelik benne a feszültséget, folyamatosan fönntartva a stresszállapotot.

Az én-tartalmak kiéleződésének nemcsak a Jankától való elidegenedés tudata és a Simonyi Máriához fűződő vonzás-taszítás különös kettőssége volt a forrása, hanem gyermekeinek helyzete is komoly lelkiismeret-furdalással tetézte ezt. Tudta, hogy a karácsonyra küldött három ajándék-ködmönnel a megromlott viszony nem orvosolható, ugyanakkor a szülői szeretet a fizikai távolság ellenére elevenen élt benne. S mivel ennek csak korlátozott jelét adhatta, például Virágnak december közepe táján küldött levelében,¹⁰ aggodalmi újabb feszültségforrásként működtek a jelentősen összekuszálódott érzelmhalmazban. Lányának válaszlevele, amit a gyerek anyja tudta nélkül írt,¹¹ csak növelte fájdalmát.

Karácsony előtt így foglalja össze állapotát barátjának, Elek Artúrnak írt levelében: „Iszonyú gyötrelmek között vagyok egyszerre két máglyán égni...”¹²

Mind ezek közepette valószínűleg eszébe jutott, hogy nem bízhatja az időre a megoldást, magának kell megteremtenie azt a nyugalmat, amely az íráshoz szükséges számára, de ehhez lelkijére kevésnek bizonyult. Azt azonban világosan látta, hogy olyan kollíziós pont keletkezett az életében, amilyent még sohasem élt át, ám azt a veszélyt nem érzékelte, vagy nem vette eléggé komolyan, hogy a tragédia árnya rávetült életére. Néhány nap múlva, december 13-án a véletlen elébe sodor egy asszonyt, akin megakad a szeme. A találkozáskor Ady Endre testvéröccsének, Ady Lajos tankerületi főigazgatónak a lakásán kerül sor, ahová mindketten vacsoravendégként érkeznek. A komor hangulatú Móriczot a társaságban kevesen ismerték, annál inkább a hölgyet, akinek a visszafogott, tartózkodó magatartása nem lepett meg senkit. Ady Lajosné ötlete volt, hogy a tánc idejére leülteti őket egy kis beszélgetésre. „– Mulattasd egy kicsit ezt az öreg Zsigát!” – hangzott a kérés Kardos Gézáné Magoss Olgához, aki katonatiszt férjét az I. világháború második esztendejében veszítette el.

Az özvegy visszaemlékezésében¹³ részletes leírását kapjuk ennek a 32 éves asszonynak és a 45 éves „öreg” író közötti társalgásnak. A mindig témára éhes Móriczot leginkább a férj halálának körülményei érdekelték, és főleg az, miként élte meg beszélgetőpartnere személyes tapasztalatként a holttest exhumálását és hazaszállítását Galíciából. A *Napló*ban az előző napi vendégeskedésre vonatkozóan csak szűkszavú bejegyzés olvasható:

⁹ MÓRICZ, 2010. 282.

¹⁰ Móricz Zsigmond levelei. I. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta F. Csanak Dóra. Budapest, 1963. Akadémiai Kiadó, 166–167., [MÓRICZ, 1963.] (továbbiakban: Levelei)

¹¹ Móricz Virág levele Móricz Zsigmondhoz, 1924. december 25. In: MÓRICZ, 2010. 690–692.

¹² Lásd: 5. jegyzet, 682.

¹³ Részleteit közli F. Csanak Dóra a Móricz Zsigmond Levelei I. kötetének jegyzetei között, 387–388.

„Debrecenbe kéne menni...”

„Az este ezt kérdezte egy asszony a társaságban:

– Miért ír mindig parasztokról?

– Őszinte érzésekkel élnek. Mint a tiszta fém, nincsenek ötvözve úgy, kulturális anyagokkal.”¹⁴

Cséve Anna, a *Naplók* mindenese a lábjegyzetben megjegyzi: „Az író valószínűleg Magoss Olga kérdését idézi.”¹⁵

A beszélgetőtársak másnapra közös programot terveznek, ami megvalósul: megnézik a debreceni festőművészek kiállítását. Olga nem egyedül jön a találkozóra, elkíséri Margit nővére is.

Arról, hogy milyen gondolatok foglalkoztatták Móriczot a két találkozás során, csak egy későbbi naplóbejegyzésből szerezhetünk tudomást:

„Olgának azt mondhattam volna:

– Maga az első nő, akivel ily intimus hangon beszélek, és mégse vagyok szerelmes. De olyan jól érzem maga mellett [!], mintha az lettem volna magába. Mintha haza jöttem volna.

Nem mondtam, mert csak ma jutott eszembe, de valahogy így van.”¹⁶

A „ma” nem melleleg április 2-át, Janka halálának napját jelenti. Ám az író és Olga újabb személyes találkozására csak jóval később kerül sor.

Janka 1925. március 30-án megírja harmadik búcsúlevelét és veronállal megmérgezi magát. (Az első öngyilkossági kísérletére 1924. augusztus 14-én, a másodikra 1925. január 11-én került sor.) Elhatározásához, a végzetes döntéshez Móricz *Gaea* című írása adta a végső impulzust. Március 27-én olvasta el, és elementáris indulatot váltott ki belőle. Drasztikus megjegyzését férje jegyezte be a *Naplójába*: „Addig nem tudott megírni ilyen baszást, míg a kurvával nem volt.”¹⁷ (Megjegyzése Simonyi Máriára vonatkozik.)

Janka április 2-án, élet-halál között lebegve, eszméletlen állapotban fekszik otthon, férje mellette van, és időnként megjegyzéseket ír a *Naplójába*. Az elsőt hajnali fél 6-kor, ezt további tíz követi, az utolsó pedig, amely a halál tényét nyugtázza, háromnegyed 4-kor kerül papírra.

A mindennapok embere számára nehezen felfogható, hogyan képes valaki ilyen kritikus pillanatban, a háttérben fenyegető halál biztos tudatában, pattanásig feszült idegállapotban időről időre elvonatkoztatni a helyzettől, és meditatív, fegyelmezett mondatokat gépbe írni, mérlegre téve a múltját. Az állandó íráskényszerben élő Móricz ugyanis ezt teszi. Rapszodikus szöveg kerül a papírlapokra, de ez inkább csak megszerkesztettségében, kevésbé a gondolatok kifejtettségében érhető tetten. Olyan érzelmi skálán játszik itt, amely az olvasóban a sajnálattól a megvetésig terjedően moz-

¹⁴ MÓRICZ, 2010. 226.

¹⁵ Móricz Virág az Apám regényében ugyancsak idézi ezt a bejegyzést, de minden kommentár nélkül. 276.

¹⁶ MÓRICZ, 2010. 370.

¹⁷ MÓRICZ, 2010. 356.

gósítja az érzelmeket. Az utolsó bejegyzés tragikusan gyönyörű, katartikusan felemelő, megrendítő hatása alól nem lehet kivonni magunkat.

Eddigi életét összegző számvetése – ezt még a délelőtt folyamán írta – úgyszólván tűpontos:

„A boldogságra vivő szerelem tüzét kiéltem 20 év alatt, és boldogtalanság lett az ára.

A kárhozatra vivő szerelem tűzvéstét kiégtem tavaly óta, és kínlódás volt a díja.

Nyugodt, megértő életben még nem volt részem.”¹⁸

Az első mondat Jankára utal, a második Simonyi Máriára. A kérdés az, hogy a harmadik pusztán összegzés-e, vagy benne van már az előre pillantó ember tekintete. S ha igen, Magoss Olgára vonatkozik-e. Abból, hogy a reggeli órákban írt szövegben részletesen kitér a debreceni asszonyra, bizvást gondolhatjuk, hogy igen:

„De van, akit feleségül lehetne venni. Magoss Olga, a debreceni polgármester lánya. Özvegy asszony, 32 éves. [...]

Barna, erősen kreol, barna szemű. Komoly, együgyű ízlésű, rendes ember. Vagyontalan, nem költekező. Jó családanyának alkalmas, de van benne némi művészi érzék, passzióból iparművészi iskolát végzett, s talán írófeleségnek is beválik.

A gyerekeknek lenne jó ő. Családi, társadalmi helyzete, nemes, komoly egyénisége – póztalan, tiszta erkölcsi felfogása. Szép, egészséges életet és harmonikus békét ígér.

Remélem, olyan viharokat nem, mint a másik két nő, bár isten tudja. Skroflis. Az álla alatt súlyos sebhelyek. Ki tudja, milyen idegéllete van titokban, válságok közt.

Bár nagyon szép kórképet mondott el magáról. Kicsit sokat foglalkozik magával.

Hogy szerelmes leszek-e bele? oly lázas, mint ez a kettő volt, soha. De nyugalmas, jó érzést érzek mellette, s ő is helyes és meleg vonzódást jelez.

A cukrot nagyon szereti. A feleségem életében nem evett még annyi cukrot, mint ő a két találkozásunk alatt.”¹⁹

Ahogy Bánk bán nem tudta elszakítani a Melindához kötődő „tündéri láncokat”, Móricz sem a Jankához fűződő érzelmi kötelékeket. Ugyanakkor az Olga-jellemzés szentvtelen hangja is a feleségétől való érzelmi eltávolodást igazolja, s nyomában a minden mindegy fásultsága sejlik fel. Nem a debreceni asszonyhoz fűződő érzelmeit hangsúlyozza itt, hanem a nyugalomra áhító, jövőt tervező férfi, a gyermekeire is

¹⁸ MÓRICZ, 2010. 370.

¹⁹ MÓRICZ, 2010. 368–369.

„Debrecenbe kéne menni...”

tekintettel levő apa belátását. Olgát megütné a guta, ha olvashatná ezt a róla szóló portrét az „együgyű ízlésű” minősítéssel, ami ráadásul igazságtalannak is bizonyul a későbbiek tükrében.

Janka halála után a rokonság Lilit, a legkisebb lányt magával vitte, Móricz pedig Gyöngyivel és Virággal, vigasztalódni és felejteni, Olaszországba utazott. Rövid ideig tartózkodtak itt, közben egy magyar család vendégei is voltak Velencében. Az író a jövő foglalkoztatja változatlanul, és a kiutat keresvén az Arno partjáról levelet küld Máriának:

„Mária, Mária, Máriácska, Majácska, Májuska

Kedves,

Itt ülök Firenzében az Uffizi árkádjai alatt, ma egyedül, árván, szomorúan, élő test még a hideg kőpadon. Egyedül, hogy végiggondoljam szomorú életemet s Magát...”²⁰

A levél azt bizonyítja, hogy Móricz tervei közt első helyen a Simonyi Máriával való kapcsolat szorosabbra fűzése áll, de nem feledi Olgát sem, akit – biztos, ami biztos – az „egy nő” programban reális opciónak tart. Képeslapot küld neki Firenzéből, amelynek a hátoldalán az április 20-iki dátum alatt mindössze ennyi áll: „Kézcsókkal Móricz Zs.”²¹

Emlékeztető? Életjel? Szándéknyilatkozat?

Valószínűleg Móricz maga is bizonytalan volt a választ illetően. Várakozó álláspontra helyezkedett, remélve, hogy az idő majd megoldja a helyzetet.

²⁰ MÓRICZ LILI: Kedves Mária! Móricz Zsigmond levelei Simonyi Máriához. Budapest, 1979. Magvető Könyvkiadó, 131.

²¹ MÓRICZ, 1963. 175.

KOVÁTS DÁNIEL

„A jóra való igyekezetben megszűnni alacsonyság volna”

Dr. Bánszki István emlékezete

I.

Kilenc évtized adatott meg legközelebbi barátomnak, dr. Bánszki Istvánnak (Nyíregyháza, 1929. december 3. – Nyíregyháza, 2021. április 13.), igazán szép idő. Miért van az, hogy mégis veszteségnek érzem végső távozását? Szerepet játszik ebben az önzés: hiányozni fog a beszélgetés, az üzenetváltás lehetősége, kitartásra intő, bátorító szava. Alig három héttel vagyok fiatalabb nála, jól tudom, napjaink meg vannak számlálva, az életfonal nem végtelen, s hálásak lehetünk a Teremtőnek, hogy eddig megtartott bennünket. Azzal vigasztalom magam, hogy a sajtó, amit a gyászír okoz, enyhül, ha a megtett életútra, a megteremtett életműre gondolok. Hiszen a pálya, amely végpontjához ért, akadályokat győzött le és tisztas teljesítményeket idéz föl.

Magam 73 éven át tekinthettem küzdőtársamnak őt, s igazolni tudom – bizonyára Bessenyei Györgytől tanult – jellegjének igazát: „Az élet – amíg tart – csupa kezdet”. És a feladat: élni az új kezdetek által kínált lehetőséggel. Erre biztat a címül választott Bessenyei-mondat is, amely vezérfonallal szolgált egy hosszú életút szolgálataihoz.

1948 őszén a budapesti bölcsészkar Múzeum körüti főépületének folyosóján találkoztunk először. Ő a nyíregyházi evangélikus gimnázium eminens tanulójaként érkezett, magam a miskolci református fiúgimnázium végzőseként kerültem oda. Ő volt a jobb kettőnk közül a maga kitűnő érettségijével, s méltán kapott lehetőséget, hogy egykori osztályfőnökét, Margócsy Józsefet követve az Eötvös Collegiumba kerüljön. De a fordulat éve után az a kollégium nem az a Collegium volt, s már a felvételi beszélgetés során meggyőződhetett róla, hogy azok között a falak között nem az a szellemiség várja, mint amelyben felnőtt, s inkább vállalta, hogy rokonoknál vagy albérletben húzódjon meg. Kispolgári környezetből indult, apja városi tisztviselő volt, aki – akárcsak az édesanyja – a kötelességtudásra, becsületre, vallási lelkiületre muta-

tott számára példát. A Rózsa utcai szülői házhoz közel áll az evangélikusok temploma, elemi iskolája, gimnáziuma; ez a környezet adta számára az ideákat, a szellemi inspirációt, az istenhitet. A cserkészmozgalom, a város rangos középiskolájában átélt nyolc esztendő, a kitűnő tanárok példája, az önképzőköri feladatvállalás erősítette benne a tanári hivatás iránti vonzalmat: magyar-francia szakra jelentkezett s vették föl. A nyíregyházi tanulóéveknek meghatározó jelentőségét mindig hangsúlyozta, s később – iskolája igazgatójaként – halálját, megbecsülését számtalan formában kinyilvánította.

II.

Magam az angol nyelvet és irodalmat választottam második szakomnak (ugyancsak egykori osztályfőnököm példája nyomán), de a magyar irodalmi tanulókörben, a prozemináriumi órákon, a (pedagógiai és marxista) évfolyam-előadásokon együtt voltunk. Hamar kiderült, hogy vannak irodalmi próbálkozásaink, és 1949 tavaszán vele és még két barátunkkal elhatároztuk, hogy *Eszme* címen „folyóiratot” indítunk öt gépelt példányban, hogy termésünket egymásnak megmutassuk. Nem gondoltunk arra, hogy akkorra már kiépült az egyetemen a besúgó hálózat, amelynek révén az államvédelmi hatóság a legapróbb ideológiai „rendellenességre” lecsap. Noha kis lapunkat nem terjesztettük, egyik francia szakos társunk tudomást szerzett róla, általa pedig híre eljutott a Belügyminisztérium VI. osztályához, ahol 1951 februárjában felléptek ellenünk. István személyére történt először őrizetbevételi javaslat, ilyen szövegrészletekre alapozva: „... kifejtik, hogy a kommunizmus lenéz és gúnyol minden vallást, így a kereszténységet is, és ezzel a gúnyval szemben emelt fővel állnak. Gúnyosan jegyzik meg, hogy a marxizmussal hajlandók addig együttműködni, amíg az a kereszténység érdekeibe nem ütközik... A brossura egyebként telítve van úgynevezett keresztényszocialista ideológiával.”¹ István a kihallgatások során a kezdeményezést magára vállalta, igyekezett minél jobban leszűkíteni az ügyben érintettek körét, szerkesztőtársait viszont az elkobzott iratok ellenében nem tagadhatta le; júniusban harmadik barátunkkal együtt én is a Kisfogház lakója lettem.

Az augusztusban tartott bírósági tárgyaláson „politikai izgatás” vádjával ítétek el bennünket, s utána rabként az építőiparban és a bányában fizikai munkát kellett végezni. Bánszki István ezt a váratlan, új „kezdetet” helytállással vállalta. Várpalotán elvégeztettek vele egy tanfolyamot, majd rábízta a központi csillerendszer irányítását. Amikor büntetése lejártával hazatérhetett, édesapja ezzel a felejtethetlen mondattal fogadta: „Így kellett tenned, fiam, te nem változhattál meg!”² Szabadulásunk után, természetesen, nem várt bennünket tárt karokkal az egyetem.

Föl kellett idéznem ezt az életeseményt, mert innen kellett fölemelkednie. És István lelki nagyságát jelzi, hogy egyrészt barátságunkon nem ejtett foltot a büntetőeljárás, vállaltuk egymást és közös tettünket, másrészt meg hazatérve a családi otthonba derűvel és hittel nézett az új kezdet elé. Alulról, mélyről, megbélyegezetten. Tudta, hogy csak fizikai munkához juthat, traktoros lett, majd kocsikísérő. Képességeit meg-

¹ Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltáráról kapott iratokból idézek.

² BÁNSZKI ISTVÁN: Elmerengések. Nyíregyháza, 2020. 27.

ismerve cége körzeti ellenőri feladattal bízta meg, motorkerékpáron járta a vidéki telephelyeket. Közben, a Sztálin halála után bekövetkezett átmeneti enyhülés idején levelező hallgatóként befejezhette egyetemi tanulmányait. Ez utat nyitott számára az iskola felé: szakmunkásgyerekek tanítására kapott ajánlatot. Vállalkozó szelleme a magyar és a francia mellett a történelem szak elvégzésére is erőt adott neki, szakfelügyelői megbízatása azzal a reménnyel tölthette el, hogy sikerrel gyakorolhatja hivatását. Jelen lehettem esküvőjén 1954-ben; feleségével, Szabó Judittal 65 boldog évet töltöttek együtt két gyermeket nevelve föl; példás együttműködésük volt biztos alapja azután István tanári és kulturális közéleti munkálkodásának, sikereinek.

És megadatott neki egy új, kedvére való kezdet: 1968-ban Margócsy József tanszékvezető hívására a Bessenyei György Tanárképző Főiskola magyar irodalmi tanszékének oktatója lett, előbb adjunktusként, majd docensként, s közben bölcsészdoktorátust szerzett. Már csak főnöke kedvéért is a legnagyobb alapossággal végezte munkáját, akkor is, ha – szerencsére ritkán – nem épp a hozzá legközelebb álló irodalomtörténeti jelenséggel kellett foglalkoznia.³ Részt vett a főiskolai jegyzetek írásában.⁴

III.

Publikációs tevékenységének kezdetére Bánszki István így emlékezett vissza: „... középiskolai tanár és szakfelügyelő koromban – úgy 30 éves ifjúkorom idején – már elkövettem néhány pedagógiai témájú cikkecskét, az egyik címére még ma is emlékszem: »Világosan és a lényegre törve.« (Nyilván Voltaire-től kölcsönöztem.)⁵ Nem tekintette tehát alkotói kezdetnek az egyetemi évek termését, noha a Budapesti Megyei Bíróság azokért ítélte el. Az *Eszme* példányaiból az államvédelem házkutatása, lefoglalása nyomán egyetlen példány sem maradt meg. A bíróság elé csak egy-két szövegrészletnek a fénymásolata került a vallomások jegyzőkönyvei között. István hiába kérte Olti Vilmos tanácsvezető bírótól, hogy a vád alapját képező *Sugarak alatt* című regényének egésze alapján, s ne kiragadott részletekre hivatkozva ítéljenek, erre azonban nem került sor, hiszen a periratokban nem állt a bíróság rendelkezésére a teljes regény. Később a Legfelsőbb Bíróság megállapította ugyan: „Csak az egész mű ismeretében lehet látni, hogy a kérdéses részlet a mű tendenciájának, az író felfogásának megfelel-e, vagy pedig csupán az író által szükségszerűen beállított olyan elengedhetetlen megnyilvánulás, melyet a haladó nézetek legyőznek.”⁶ Mégis jóváhagyták az elsőbíróság ítéletét, *felvételezve*, hogy a kiemelt részletekhez hasonló szellemiség hatja át a teljes alkotást.

³ A szocialista realizmus fogalmának és értelmezésének mai problémái. Irodalom- és Nyelvtudomány, 1974. 9–17.

⁴ MARGÓCSY JÓZSEF (szerk.): Az irodalom története a kezdetektől 1795-ig. Budapest. 1986. Tankönyvkiadó; MARGÓCSY JÓZSEF (szerk.): Az irodalom története 1905–1919. Budapest, 1990. Tankönyvkiadó.

⁵ BÁNSZKI ISTVÁN: Az élet – amíg tart – csupa kezdet. Nyíregyháza, 2020. 3.

⁶ A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának ítélete; B. IV. 10035/1951. 8. sz.

Tanárként aztán publikált az *Irodalomtörténetben*,⁷ az *Irodalomtörténeti Közleményekben*,⁸ a főiskola tudományos kiadványsorozatában,⁹ szerzője lett a város folyóiratának, a *Szabolcs-Szatmári Szemlének*,¹⁰ a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyveinek.¹¹ Rendszeresen publikált a Bessenyei György Irodalmi Társaság évkönyveiben, kiadványsorozataiban, ahol elsősorban a Társaság névadójának életművével, jelentőségével foglalkozott,¹² ugyanakkor kedves témája volt a helyi irodalmi-művelődési értékek felmutatása.¹³ 1975 és 1990 között a *Kelet-Magyarország* című napilapban rendszeresen jelentek írásai; az újság 7. oldalán állandó rovata lett az „*Irodalmi hírlevél*”, amelyben a szellemi örökség mellett időszerű kulturális és etikai témákkal foglalkozott. Leírta gondolatait a Bessenyei-kultusz megnyilatkozásairól és emlékjeleiről, az olvasásról, a közjó szolgálatáról, az ember és a költészet kapcsolatáról, a toleranciáról. A Bessenyei Társaság ezekből az írásokból érdekes és tanulságos válogatást tett azután közzé.¹⁴

Az általa írt vagy szerkesztett kötetek közül hatot emlegetett szívesen. A Tanárképző Főiskola adta ki *Bessenyei-tükör (1772–1982)* című 136 oldalas könyvét 1982-ben, ezt követte 1986-ban az *Így él köztünk Bessenyei György* című kötet,¹⁵ majd 1988-ban a Bessenyei Társaság megalakulása alkalmából rendezett tudományos ülés szak (1987. október 16–17.) anyagát adta ki *Örökségünk Bessenyei György* címmel. Érdeklődése ennek a Társaságnak az előzményei felé fordult, s 1989-ben megjelent *A szabolcs-vármegyei Bessenyei György Művelődési Kör története 1898–1949* című monográfiája.¹⁶

⁷ ECKHARDT SÁNDOR: Balassi-tanulmányok. [Könyvismertetés.] *Irodalomtörténet*, 1974. 2. Melléklet 12–15. – Petőfi tüze. [Könyvismertetés.] *Irodalomtörténet*, 1978. 568–575. – 50 éves a Korunk. *Irodalomtörténet*, 1978. 1107–1116.

⁸ Személyesség és szellemesség az első magyar esszékötetben (Bessenyei György: A holmi). *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1980. 5–6. 656–666.

⁹ Bessenyei eredetisége az „Ágis-kérdés” tükrében. *Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis*, Tomus 8/C. *Irodalom- és Nyelvtudomány*, 1980. 27–51. – Bessenyei portré. *Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis*, Tomus 11/D, 1987. 5–25. – Bibliikus inspirációk Bessenyei műveiben. *Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis*, Tomus 12/E, 1990. 19–24. – „Az embert fedezd fel...” (Bessenyei György: A természet világa vagy a józan okosság). *Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis*, Tomus 13/E. 1992. 19–36.

¹⁰ Sok szép dologok lehetnének. [Sipkay Barna műveiről.] 1972. 1. 73–79. – Kárpáti Kalendárium. [Ismertetés.] 1973. 4. 103–105. – Napirenden: Bessenyei György Összes Művei. 15 kötetre tervezett sorozat. 1974. 1. 94–95. – Kárpáti Kalendárium. [Ismertetés.] 1974. 1. 102–104. – A Bessenyei kutatás legújabb eredményeiről. Bíró Ferenc kandidátusi disszertációja. 1974. 2. 133–135. – Bessenyei „Der Amerikaner”-jének forrásproblémái. 1976. 1. 105–111. – A „bihari remete” szellemi hagyatéka. 1982. 3. 62–64. – Juhász Mária: A realizmus változatai. [Ismertetés.] 1986. 2. 265–267.

¹¹ Az európai magyarság eszméje Bessenyei és Kazinczy életművében. Széphalom 1. 1986. 7–29. – A Bessenyei Kör alapszabálya más körök célkitűzéseinek tükrében. Széphalom 2. 1989. 421–427. – Bibliikus inspirációk Bessenyei életművében. Széphalom 4. 1992. 41–47. – „Minden nemzet a maga nyelvén...” Széphalom 5. 1993. 39–43.

¹² Bessenyei György életműve, 1747–1811. Társasági Füzetek 2. Nyíregyháza, 1988. 5–9. – Bessenyei György, a filozófus-író. Társasági Füzetek 3. 1989. 5–13. – A Bessenyei-magatartás időszerűsége. Szellemi elődeink 3. Nyíregyháza, 1991. 1–6. – Bessenyei György, a filozófus-író. Szellemi elődeink. A Bessenyei Társaság kultúra-teremtő nagyjai. Nyíregyháza, 2002. 3–7. – Bessenyei György életműve. (Az Ágis tragédiájától a Terimenes utazásáig). Szellemi elődeink. A Bessenyei Társaság kultúra-teremtő nagyjai. Nyíregyháza, 2002. 8–13.

¹³ Például: Egy tudós lelkes emlékére. Dr. Bodrog Miklós. Bessenyei Almanach. A Bessenyei Irodalmi Társaság évkönyve, 2010. 38–40. – Egy álom félúton. Nyírségi literátorok tárlata Nyíregyházán. Bessenyei Almanach. A Bessenyei Irodalmi Társaság évkönyve, 2015. 41–43.

¹⁴ Múltból jövő üzenetek. Nyíregyháza, Bessenyei György Irodalmi és Művelődési Társaság, 2001. 104 p.

¹⁵ Szabolcsi Téka 3. Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár kiadása, 158 p.

¹⁶ Kiadta a Bessenyei György Irodalmi és Művelődési Társaság. 188 p.

Saját kiadásban adta közre 1999-ben *Egy európai magyar: Bessenyei György* című 128 oldalas könyvét, 2011-ben, Bessenyei halálának 200. évfordulója alkalmára pedig *Bessenyei György emlékezete magyar költők verseiben* című válogatását. A sort kiegészíthetjük az általa 1982-ben összeállított 67 lapos *Pro memoria Bessenyei György* című kiadvánnyal.

Munkabíráására és tájékozottságára jellemző, hogy a nyíregyházi rádióstúdióban több éven át hetente felolvasott egy-egy könyvismertetést, s hogy egy időszakban – talán annak öröme, hogy a város 1981-ben újra önálló társulattal rendelkező színházat nyithatott – Bánszki István állandó nézője volt az előadásoknak, s rendre írta alapos színikritikáit a *Szabolcs-Szatmári Szemlében*.¹⁷

Könyvei kedvező visszhangot váltottak ki. Pál György a *Bessenyei-tükörről* így ítélt: „Bánszki István tanulmánya mindenképpen értékes és hasznos vállalkozás. Nemcsak gondos adatgyűjtése és rendszerezése érdemel tiszteletet, hanem problémafelvetése és útkeresése is a Bessenyei-jelenség megértéséhez. Vállalkozása nem hozott ugyan látványosan új eredményeket, de mindenképpen jó alap a továbblépéshez, Bessenyei életművének újszerű átértékeléséhez.”¹⁸ Csorba Sándor az *Így él köztünk Bessenyei György* kapcsán jegyezte meg: „Bánszki István másfél száz lapos könyve [...] megfogalmazása szerint [...] Bessenyei felvilágosodott gondolatvilága, irodalom-szervező, művelődésre ösztönző tevékenysége és nem utolsósorban az újra törekvő magatartása olyan kiváló példa, inspiratív erő és erkölcsileg is biztos alap volt, amelyre a hagyományörzés és az újat akarás egyaránt ráépülhetett.”¹⁹ Seregi István *A Bessenyei Kör története* kapcsán állapította meg: „Igen gondos kutatómunka eredménye ez a könyv. Szerzője részletesen ismerteti a Kör egy-egy évének eseményeit, rendezvényeit, azonban nemcsak tényeket közöl, hanem mögéjük is néz, összehasonlít, elemez.”²⁰

Praznovszky Mihály azt írta Bánszki Istvánról: „... érdemei a Bessenyei-kultusz ébrentartásában múlthatatlanok.”²¹ Csorba Sándor szerint „Belohorszky Ferenc és Némedi Lajos nyomdokain elindulva, elődjeinek az íróra vonatkozó bibliográfiáját folytatta, és *Bessenyei-tükör (1772–1982)* címen közzé is tette. Feltáró munkája meghaladta a korábbiak kezdeményezését, ugyanis az adatok közlésével párhuzamosan értékelte is forrásait. Filológiai ténykedése révén elérte, hogy kétszáz év legjelentősebb írásainak egybegyűjtésével és véleményezésével ráirányította a figyelmet a Bessenyei-sors és -életmű egységére. Voltaképpen az írói életmű recepció-történetét vázolta fel, miközben érzékeltette a kutatási feladatok csomópontjait. Írásaiban ezekre a megoldandó problémákra kereste a választ, és kötetbe gyűjtve ki is adta őket.”²² Futaky

¹⁷ A három testőr diadala a Három a testőr fölött. 1983. 2. 87–91. – Sarkadi Imre Oszlopos Simeonja a Móricz Zsigmond Színházban. 1984. 3. 103–107. – Shakespeare: Vízkereszt vagy amit akartok című vígjátéka a Móricz Zsigmond Színházban. 1984. 4. 91–93. – Robert Bolt: Kinek se nap, se szél című drámája a Móricz Zsigmond Színházban. 1985. 2. 118–121.

¹⁸ Szabolcs-Szatmári Szemle, 1982. 3. 131.

¹⁹ CSORBA SÁNDOR: Bessenyei szellemében. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1987. 2. 243.

²⁰ Szabolcs-Szatmári Szemle, 1989. 4. 482.

²¹ PRAZNOVSZKY MIHÁLY: A táj vonzásában. (Irodalmi örökség ápolás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.) Irodalomtörténet, 1992. 643.

²² CSORBA SÁNDOR: Egy európai magyar: Bessenyei György. Bánszki István tanulmányai. Nyíregyháza. 1999. 128 p. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 1999. 4. 507.

László Bánszki István irodalmi hírleveleiről nyilatkozott: „Időtálló tényekre alapozó, felvilágosító jellegű ismereteket közlő könyv a Bánszki Istváné.”²³ Bodnár István a *Szellemi elődeinket* mutatta be.²⁴

IV.

Pedagógiai tevékenységre három szinten nyílt lehetősége. Amikor szakmunkástanulókkal foglalkozott, megismerte az ifjúság „mélyrétegét”, hiszen sok ifjú faluról került a városba, a diákotthonban segítségükre volt az alkalmazkodásban, az új környezetbe való beilleszkedésben, a viselkedéskultúra alakításában. Komolyan vette feladatait, s tapasztalatait – mint ő maga említette – nevelési fórumokon kifejtette, szakfelügyelőként terjesztette. Ezek a tapasztalatok jól hasznosultak akkor is, amikor a főiskolán tanárjelölteket készített fel hivatásuk gyakorlására.

Főiskolai oktatóként – egyes visszaemlékezések szerint – tartotta a három lépés távolságot hallgatóival, akik azonban tudták, hogy számíthatnak rá, eligazító tanácsaira akár tanulmányaikban, akár emberi problémáikban, életvezetésükben. Illett tanulni nála, ő nem a puszta irodalomtörténeti tényeket, adatokat várta el, hanem az irodalmi élmény tükrözését is. Jórészt a felvilágosodás és a reformkor hazai alkotóival foglalkozott, de mindig a nagyvilágra való kitekintéssel. A főiskolán a hazai és a külhoni irodalmi folyamatok tárgyalása párhuzamosan történt, s István különösen otthonosan mozgott a francia szellemi élet birodalmában; nem véletlen, hogy Bessenyeivel az európai mozgalmak, hatások ismeretében foglalkozhatott. Egy viszonylag kis létszámú tanszéken azonban egy-egy oktatónak több szakterületet, korszakot is tanítania kell, s Bánszki Istvánra számítani lehetett kiváló felkészültsége, olvasottsága alapján.

Tanítványai közül Csorba Piroskára hivatkozhatom, aki így emlékezett rá: „Irodalmat tanított, nála írtam (s micsoda kedvvel) diplomamunkámat *A pokoljárás motívuma az ó- és középkor irodalmában*. Szégyen is lett volna, ha jelesnél rosszabbat írok. Igazán akkor zártam őt a szívembe, amikor egyest adott egy kollokválónak (ez ritka dolog volt nála), – s úgy indokolta: hogyan lehet Villonról úgy felelni, hogy az illető közömbös és érdektelen, hogyan lehet Villont nem szeretni?”²⁵

Az olvasásra, az alkotók és a korok ismerésére-megértésére ösztönözte hallgatóit. Úgy vélte, nem elegendő egy általános iskolai magyartanárnak a tanítandó anyagot ismerni, egyrészt be kell ágyaznia a szóba kerülő műveket a kor kulturális közegébe, másrészt éreztetnie kell, hogy az alkotók nem elszigeteltek, hanem egy folyamat pontjai. A témák és a tartalmak ismétlődhetnek, de megközelítésük és megjelenítésük változik. Másképp szól hazájáról, édesanyjáról, a szerelméről Petőfi, Ady vagy József Attila. Főként arra tanított, hogy az irodalmi alkotás – az iskolások szintjén is – élmény legyen, ne tananyag.

²³ Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2002. 1. 103–104.

²⁴ Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2002. 4. 468–470.

²⁵ Szabolcs-Szatmári Szemle, 1987. 3. 381.

És aztán pedagógusként jött számára egy harmadik, új kezdet, amikor a rendszer-változás után, 1992-ben fölkérték az evangélikus egyháznak visszaadott Kossuth Lajos Gimnázium igazgatói tiszterére. Ezt nem lehetett elhárítani. Nyolc diákéve, egykori tanárainak hatása, s az adott kor kihívása egyértelművé tette számára, hogy a legszebb ajándékot kapja pályája vége felé, s fontos küldetés vár rá. Odahagyta tehát a főiskolát, rádiós- és újságsorozatait, hogy egy új nagy feladatra összpontosíthasson. „Ma is úgy érzem, egy ilyen nagy múltú iskolát igazgatni, egykori nivójára emelni többet ér száz tanszéknél!” – vallotta meg később visszatekintve.²⁶

Elgondolható, hogy nem volt egyszerű a vállalt cél elérése. Az államosítás óta eltelt 44 esztendő teljesen átalakította az intézmény szellemiségét, tanárainak irányultságát, a szülői és tanulói hozzáállást. Ha jól tudom, az iskola pedagógus karából csak hárman voltak evangélikusok, de nem végezhetett nagytakarítást; aki a munkatársak közül a maradást választotta, annak bizalmat, biztonságot kellett nyújtania. A tanulói ifjúságtól elvárt magatartásmódot ugyancsak tapintatosan lehetett befolyásolni. Segítette őt ebben, amit Bessenyeitől tanult: „A világnak atyja minden embert békességre, szeretetre, egymás terhének elviselésére teremtett, szabad étellel áldván mindeneket.” A gimnázium névadójának, Kossuthnak szavait tekintette irányadónak: „A siker áldása Istennél van, embernél a becsületes igyekezet”.

Kilenc éven át végezte ott szívós építőmunkáját. Az iskola jeles tanárai és diákjai példájának követése, emlékjelek állítása a hagyományörzést jelentős nevelő tényezővé tette.²⁷ Amikor az iskolájához fűződő élményeit, tanulságait könyvben közreadta, recenzense így nyilatkozott róla: „Bánszki István az általa követett vezérelvek – keresztény életszemlélet, korszerű tudomány és erkölcsi tartás – jegyében adta közre mostani munkáját. Az *Iskolám, bölcs inspirátorom!* sűrű szövetű, információkban gazdag, olvasmányos kötet.”²⁸ A Kossuth Gimnáziumot a belső megújulás mellett a város egyik kulturális helyszínévé tette, havonta dísztermük adott otthont a Bessenyei Társaság sok résztvevőt vonzó előadássorozatának. Bánszki István kezdeményezte „Az Úr érkezése” elnevezésű országos ökumenikus szavalóversenyt 1994-ben, amely azóta az egyházi iskolák sok-sok tanulóját mozgatta meg, ébresztette rá a hit és a költészet együttes erejére.

V.

Bánszki István nemcsak mondogatta, hanem cselekedte is Bessenyei igazságát: „*Társaságra vagyunk teremtve*”. Tudta, hogy az értelmiségnek felelőssége van a társadalom szellemi emelésében. Tehát egy tanár nem zárkozhat be az iskola, a tantermek falai közé, ki kell lépnie onnan, mert egy vidéki városnak önbecsülése érdekében szüksége van méltó kulturális mozgásokra; intézményekre, az erők összefogására. Nyíregyháza

²⁶ Az élet – amíg tart – csupa kezdet. Nyíregyháza, 2020. 18.

²⁷ BÁNSZKI ISTVÁN (szerk.): Vallomások a gimnáziumról. Nyíregyháza, Evangélikus Kossuth Lajos Gimnázium, 1998. 83 p.

²⁸ Futaky László, Szabolcs-Szatmári-Beregi Szemle, 2017. 2. 120.

múltjában is van bőven ösztönző példa ilyen kezdeményezésekre. A kiegyezés után megindult a hírlapkiadás; a Szabolcs Megyei Régészeti Egylet vált kiindulópontjává a múzeumügynek; összefogással a XIX. század végén állandó színházépületet emeltek; és – ami témánk szempontjából a legfontosabb – 1898. január 21-én létrejött a Szabolcsvármegyei Bessenyei György Művelődési Kör, amelynek szakosztályaiban hamarosan élénk munka folyt, és amely 1949-ig, a kényszerű megszűnésig a nyíregyházi és Szabolcs megyei értelmiség kisugárzó műhelye volt. Ez a jelentős előzmény fő motívuma lehetett annak a társaságkötési szándéknak, amely 1987. október 16-án megalakította a Bessenyei György Irodalmi Társaságot. Bánszki István az alakulást előkészítő bizottság nevében küldött levelében utalt is erre: „A Társaság – a hagyományok tiszteletének szellemében – a Nyíregyházán 1898-tól működő Bessenyei Kör haladó tevékenységi formái közül mindazokat folytatni kívánja, amelyek jelen korunk igényeinek, a megyei kulturális élet szükségleteinek megfelelnek. A Társaság általános célja tehát az irodalmi-művészi érték kiválasztás és megőrzés, s ennek alapján a városhoz, a megyéhez tartozás, vagyis a hagyománytudat erősítése.”²⁹ A szervezésre azért is gondolhattak, mert az 1980-as évek közepétől újra megnyílt a lehetőség öntevékeny civil egyesületek alakítására.³⁰ Az alakuló ülésen, a Hazafias Népfront tanácsstermében magam is jelen voltam, a Társaságnak tagja lettem; elnökké Bánszki Istvánt választottuk, aki negyedszázadon át töltötte be ezt a tiszteletet s lett mozdítója a tartalmas egyesületi életnek, talán nem túlzás azt mondani: fénykorának.

2010-ben tette közzé elképzeléseit – ahogy ő mondta: álmaid – a nyírségi literátorok tárlatának megalkotására a megye irodalmi emlékhelyeinek bevonásával, amihez nagy segítséget kapott a megye könyvtárosaitól. Már korábban elkezdett sűrű levelezésével eredményt ért el, még abban az évben 60 megyei literátor tablója készült el. Ezeket a könyvtárban akkor ún. előzetes kiállításon mutatták be. Öt éves türelmes várakozás után 2015. június 5-én a Jósza András Múzeumban került sor a kiállítás ünnepélyes megnyitására, amelyen ő mondott beszédet.³¹ A tárlat végső elhelyezésére a megújuló Kállay-kúriát nézte ki, s csalódás volt számára, hogy az anyag máig nem nyert állandó elhelyezést.³² Halála előtt néhány héttel, saját költségén kiadott könyvében tett közzé széleskörű összefogással készült 52 tablót.³³

1978-tól tagja volt az Irodalomtörténeti Társaságnak, amelynek elnöksége őt tevékenysége elismeréseként 2008-ban a Toldy Ferenc-díjjal tüntette ki. Pedagógiai

²⁹ KOVÁCS TIBORNÉ: A Bessenyei Irodalmi Társaság 20 éves története (1987–2007). Nyíregyháza, 2009. 17.

³⁰ Az egyesületekről szóló 1983. évi 27. törvényerejű rendelet könnyítette a létesítés, működtetés feltételein. Nyíregyházán a Tanárképző Főiskola, valamint a Hazafias Népfront megyei bizottsága védőoszárnyat jelentett a kezdetekhez. Nem lehet véletlen, hogy 1985-ben létrejött Sátoraljaújhelyen a Kazinczy Ferenc Társaság, 1986-ban Sárospatakon a Magyar Comenius Társaság, mindkettőben voltak alapító tagok Szabolcsból; 1988-ban Fehérgyarmaton elkezdte munkáját a Kölcsey Társaság.

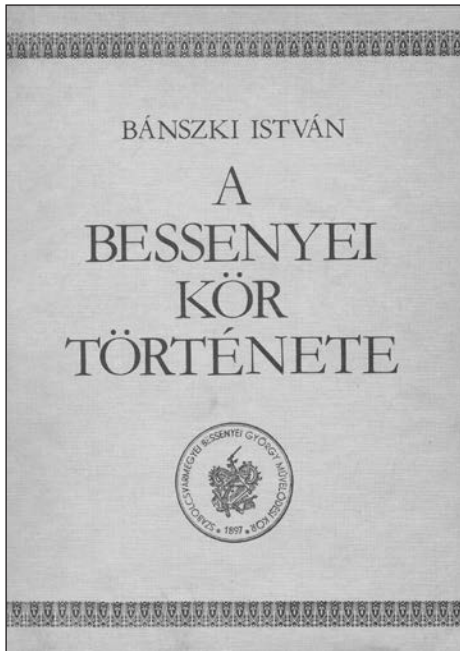
³¹ BÁNSZKI ISTVÁN: Egy álom felúton. In: Bessenyei Almanach. A Bessenyei Irodalmi Társaság évkönyve, 2015. 41–43.

³² Gondolom, ennek az az oka, hogy a tablók kivitelezése nem felel meg a mai muzeológiai igényeknek, noha tartalmukban változatosak, hasznosak. De dr. Kovács Ferenc polgármester – amikor Bánszki Istvánt 90. születésnapján köszöntötte – ígéretet tett egy olyan múzeumi állandó kiállítás megteremtésére, amely méltó módon tárja a közönség elé Szabolcs-Szatmár-Bereg megye igen gazdag irodalmi múltjának alkotóit.

³³ BÁNSZKI ISTVÁN (szerk.): Megyénk literátorainak „tárlata” Tiszaberceltől Nyíregyházán át Szatmárcsekéig. [Magánkiadás.] Nyíregyháza, 2021. 76 p.

munkásságáért a közoktatási és művelődési minisztertől 1998-ban az Apáczai Csere János-díjat vehette át; Szabolcs-Szatmár-Bereg megye közgyűlése 2008-ban a Kölcsey Ferenc-díjjal honorálta; 2012-ben Nyíregyháza város Életműdíjban részesítette; a Magyarországi Evangélikus Egyház országos presbitériuma kiváló pedagógusi és intézményvezetői munkája elismeréseként Péterfy Sándor-díjat adományozott neki. A Bessenyei-kultuszban mutatott kiemelkedő teljesítményéért Tiszabercel község díszpolgárává választotta.

Sikeres új kezdetekről szólhattam, ezek azonban nem újratekintések voltak, hanem egy tisztos életpálya lépcsőfokai. Hadd szólaltassam meg befejezésül István barátomat, aki túl a 90. születésnapján így üzent – üzen ma is – nekünk: „Kedves és még velem együtt vándorló, még »jó korban« élő embertársaim, akiknek a Teremtő ezt a csodálatosan szép, sőt különös világot »átadta« azzal a megbízással, hogy az ember *vigyázzon rá és művelje azt!* Én, aki immár 90 éves tapasztalatokat hordozok, s az igazi, átélt boldogságot, a küzdés nagyszerűségét és a mélypontokról való felállás örömét is megéltem, most – búcsúzásként – csak így köszönhetek el: Köszönöm, hogy azt a szép hivatást teljesíthettem, amire küldtettem!”³⁴ Így őrizzük meg őt emlékezetünkben!

³⁴ BÁNSZKI ISTVÁN: Elmerengések. Mesésnek tűnő emlékeim. Nyíregyháza, 2020. 47.

MARIK SÁNDOR

Üstökösként érkezett a nemzetközi operavilágba

Budai Livia: „Büszke vagyok arra, hogy magyar vagyok!”

Énekelt már a Vatikánban a pápa előtt, Tokióban a japán császári család rezidenciáján, Belgiumban a királyi palotában. Ám színpadon érzi magát igazán elemében, akár nagy koncerttermekben két-háromezer fős közönség előtt, akár otthonos, kis operaházakban. London, New York, Párizs és sok más város zeneértőinek szívesen látott vendége. Budai Livia (Livia Budai-Batky) operaénekes, magánénekes, a Pro Cultura Hungarica díj kitüntetettje. Külföldi pályafutása alatt három földrészen vált ismertté. Nyíregyházáról indult a közönség meghódítására.

– *Üstökösként érkezett a nemzetközi operavilágba 1978-ban, amikor pályája elején jelentősebb előzmények nélkül meghívták Londonba, a híres Covent Gardenbe, Verdi Trubadúrájának Azucena szerepére. Hogyan történt?*

– Többféle válasz adható: lehet szerencse, jókor voltam jó helyen, mert nem volt elérhető másik nagy sztár, vagy éppen olyan ember volt döntési helyzetben, aki már hallott énekelni. Remélem, ez utóbbi az igaz! A lényeg: a Királyi Operaházban Jelena Obrazcova és Carlo Bergonzi, az időszak két világsztárja volt a meghirdetett főszereplő, azonban néhány nappal a bemutató előtt kiderült, hogy Obrazcova nem tud fellépni. El lehet képzelni, hogy a váratlan szituációban a vezetőség milyen izgalommal kereste a megoldást, ki lehetne a „beugró”, aki ismeri a szerepet, hol van éppen, szabad-e egyáltalán. Tudtak korábbi előadásaimról, és a közelben voltam, így lettem esélyes. Friss szerződés kötött a Német Zenei Színházhoz Gelsenkirchenben, de nem gördítettek akadályt fellépésem elé. Londonban próbát énekeltem, és rögtön megszületett a döntés: szombaton én leszek Bergonzi partnere. Ilyenkor mindig felfokozott a közönség és a szakma érdeklődése, kiemelkedés vagy végzetes bukás egyaránt bekövetkezhet. Az én esetemben az előadás tapsviharral zárult. Néhány nap múlva elkezdtek érkezni a meghívások ismert, nagy operaházaktól. Akkor és ott alapozódott meg a nemzetközi karrierem.

– *Gyakori az, hogy egy világsztár szerepét másnak kell átvenni a premieren?*

– Nem gyakori, ám előfordul. A „jobb helyeken” készülnek az eshetőségre, de a legnagyobb művészek ritkán mondanak le fontos fellépést. Nagyon vigyáznak az

Budai Livia az Operaház arcképcsarnokában

erőnlétükre, a hangjukra, hiszen létkérdés, hogy megbízhatóan tudjanak eleget tenni vállalásuknak, a szerződésüknek. Ebből aztán mindenféle furcsaságok következnek. Van, aki már az előadást megelőző napon meg sem szólal, nehogy gond legyen a hangszálaival. Mások nem esznek, legfeljebb valami speciális turmixot fogyasztanak. Az ital valóban veszélyes – és itt nem az alkoholra gondolok, mert egy pohár kelletnél hidegebb víz is bajt okozhat. Az én esetemben adottság vagy szerencse, de nem vagyok érzékeny, ugyanúgy élek premier előtt, mint a hétköznapokon; a hangom még nem hagyott cserben soha. És ha már itt tartunk, szerencsés vagyok a bőrömmel is: az arcom jól bírja a sminket, pedig azzal szintén sokan bajlódnak. A sminkesek szívesen dolgoznak velem, tudnak alkotni...

– *Az énekhangja mezzoszoprán. Hálás a sorsnak ezért a hangért?*

– Ha egyetlen szóval kellene válaszolnom, azt mondanám, hogy igen. Mert mezzoszoprán operaénekesként örömmel élem meg a karrierem immár ötven éve, és ez nagy ajándék. Ha bővebben válaszolhatok, akkor is igent mondok, mert a lényeg mindig a részletekben rejtőzik.

– *Például milyen részletekről lehet szó?*

– A mezzoszoprán a szopránál mélyebb, az altnál magasabb hangterjedelmű, tehát ez a női középfang. De lényeges, hogy hangszíne a szopránál valamivel „sötétebb” is legyen, és szerencsés, ha bársonyos hangzású. Csak érzékeltetésképpen: előnyös, ha a színpadon a mezzoszoprán énekes hangja nem ugyanolyan, ha királynőt vagy koldust énekel. A szakma megkülönböztet koloratúrt, lírai és drámai mezzót, de szerintem az a legfontosabb, hogy a néző/hallgató számára kellemes és a helyzethez illő legyen. Nagy kérdés az évek múlása, hogy a fiatal hercegisasszony-, királynő-szerepek után még hány évig maradhat aktív az énekes, hogyan tud megfelelni a későbbi nagy karakterszerepekben, színvonalasan alakítja-e például Klütaimnesztra királynét az *Elektrában*, az idős grófnőt a *Pikk dámában* vagy Kabanichát, „a pokol anyósát” Janáček *Katya Kabanova* című operájában. Nekem részem lehetett ezekben.

– *Teljes repertoárja hetvenegy szerepet sorol fel. Hogyan kell ezt elképzelni, „fejben tartja” mindet?*

– Tudni kell mindet, ez kétségtelen, de a ritkábbakhoz kell egy felújító próba. A versmondáshoz lehet hasonlítani. Ha valaki szereti a verseket, netán előadóművész és abból él, akkor nem csodálkozunk, ha „fejből” tud 200–300 költeményt. Gondolom, javarészt álmá-

A Pro Cultura Hungarica kitüntetés átadása után hazánk ottawai nagykövetségén

A pokol anyósa szerepében (Janáček, *Katya Kabanova*)

ből felébresztve is tudja, de ha nem gyakran mondott versről van szó, fellépés előtt átnézi. Hasonló az operanékes helyzete, csak kissé bonyolultabb, mert általában nem egyedül van a színpadon, legtöbbször egy történet részese, sok mindenhez kell alkalmazkodni. Nehezíti a dolgot, hogy például egy két-három órás operában szélsőséges esetben a mezzónak lehet – mondjuk – kétszer, háromszor öt-tíz perce a színpadon, egyébként készenlétben vár, és még nem is énekelhet, hogy formában tartsa a hangját. Ehhez elengedhetetlen a tapasztalat, a gyakorlat. Én például képtelen lennék ülni az öltözőben vagy sétálni a kulisszák mögött. Ezért aztán kötök, horgolok. El lehet játszani a gondolattal, milyen jól mutat (az öltözőben) Amneris, Egyiptom királyának lánya, amint teljes pompájában kötöget...

– *Vannak azért hosszabb szerepek is. Az ilyeneket kedveli jobban, vagy a rövideket?*

– Számomra nem ez a kérdés, én minden szerepemet kedveltem. A lényeg az, hogy egy komoly befektetéssel megtanult hosszú szerepet hányszor játszok el. Színpadon lenni jó, még jobb, ha nem órállóként macskásodik a lábam, hanem zajlik az élet. Az az igazán kegyetlen dolog, ha egy darabot, amelyben terjedelmes szerepem van, egyszer tűznek műsorra. Volt már ilyen. Például Párizsban énekeltem Prokofjev operáját, *A tűz angyalát*. Gyönyörű, tartalmas szerep, sok befektetéssel lehetett megtanulni. Egy vagy talán két alkalommal tűzték műsorra. Ha viszont – tegyük fel – több mint kétszázszor, mint Amnerist vagy Ebolit, akkor azt lehet és érdemes javíthatni. Hozzáteszem: nekem nem unalmas a sokadik előadás, mert kidolgozom az apró részleteket. Az közismert, hogy általában nem a premier a legjobb előadás, hanem a második, harmadik, mert közben összezsírozódik a társulat. Amikor erről beszélünk, el kell mondanom, az én előbb említett „kétszázasaimat” nem egy helyen, hanem Európa és az Egyesült Államok jelentős színpadjain játszottam. Ráadásul Eboli szerepét német, olasz és francia nyelvű előadásokban egyaránt.

– *A következő kérdésem az lett volna, hogy ha már mind a 71 szerepét nem tudjuk felsorolni, válasszunk ki hármat, de erre a választ, ha nem is konkrét kérdésre, megadta: mindegyik Verdi operáihoz kötődik, Aida, Trubadúr, Don Carlos. Mondana még másik hármat, más szerzőktől?*

– Nem kell sokat gondolkodni: Ponchielli *Giocondájából* Laura, a genovai nő; Saint-Saëns *Sámson és Delilájából* a papnő Delila, Bizet *Carmenjéből* a cigánylány Carmen. Mind változatos, érdekes szerep.

– *Van-e olyan szerep, amelyet pályafutása alatt szeretett volna elénekelni, de valamiért nem sikerült?*

Amneris szerepében (Verdi, *Aida*)

Eboli szerepében
(Verdi, *Don Carlos*)

– A *Parasztbecsület*ből Santuzza szerepét, színpadon. Magyaráztaként hozzáteszem: alapvetően magánénekesként tartanak számon, de köztudott rólam, hogy színpadon szeretek játszani. Santuzza áriáját „önmagában” énekeltem már, de szerettem volna, ha az egész *Parasztbecsület* részeként, a teljes opera keretében történik. Úgy érzem, nemcsak az áriát tudom jól elénekelni, hanem a szerep is illik az alkatomhoz, temperamentumomhoz. Nagy a valószínűsége, hogy ez már csak egy be nem teljesült álom marad.

– *Előfordult, hogy valamilyen művet kedve ellenére kellett elénekelnie?*

– Mielőtt az ember igent vagy nemet mond egy felkérésre, jól meg kell fontolnia a választ, az nem lehet csupán kedv kérdése. „Jobb helyeken” egyébként nem ajánlanak alkalmatlan szerepet, az ilyesmire figyelnek. Ha egy feladat nem az én természetes hangmagasságomnak, nem az én torkomnak való, nem vállalom el, nem szabad kockáztatni.

– *Sorra vettük kedvenc szerepeit. Beszéljünk a partnereiről is!*

– Sok érdekes történetet lehetne elmondani, hiszen a sztárok körül mindig izzik a levegő, de pletykálni nem akarok. Nem tudom, hogy egyik-másik miért nem mértéktartóbb, miért kínlódik például egy híres tenor már baritonszerepeket énekelve, vagy miért hordja fenn az orrát, keresztülnézve a stábon. Holott az opera csapatmunka, kellene a többiek is egy-egy kiemelkedő sikerhez. Mindhárom nagyhírű tenor partnereként énekeltem, például José Carrerasszal a *Don Carlos*-ban Ebo-liként, Plácido Domingóval az *Aidá*-ban Amnerisként, Luciano Pavarottival a *Trubadúr*-ban Azucenaként. Még ma is felvillanyoz, ha rájuk gondolok! Van miért szeretni mindegyik nagy énekest, és van miért nem szeretni; de a világhírű művészek már csak ilyenek. Domingóra emlékszem legszívesebben. Talán azért, mert amikor egy alkalommal együtt énekel- tünk, azt mondta az előadás után: „... ha ne adj Isten, egyszer elvesztenéd ezt a gyönyörű hangod, színésznőként is megélhetnél az egész világon!” Jó régen volt, valami- kor 1981-ben Münchenben, de megjegyeztem, jóleső érzés. A hangom szerencsére nem vesztettem el; szerepelni pedig azóta is szeretek.

– *Hogyan vélekedik a hölgyekről? Kik voltak hatással az ön szakmai életére?*

– Szép emlék a drámai mezzoszoprán Jelena Obrazcova. Nemcsak azért, mert pályám egyik fontos sikerét közvetve neki köszönhetem – helyette léptem fel –, hanem azért is, mert ő szintén szerette operahőseit színészi eszközökkel megjeleníteni. Lenyűgözően énekelte Amnerist, amely nekem is kedves operaszerepem volt. Kedvelte Budapestet, előfordult, hogy kisebb honoráriumért is eljött, mint ami megillette volna, de az Opera lehetőségei akkor csak annyit engedtek meg. Tudtommal ő volt az első orosz operaénekesnő, aki Bartók Béla *A kékszakállú herceg vára* című operájában magyarul énekelte Judit szerepét 1985-ben, Budapesten. Sokra becsültem nagy munkabíráásáért. Megemlíteném a szoprán Mirella Frenit, aki Modenában született, csak-

Dedikált emlékkép Ebo-liként José Carrerassal

úgy, mint Pavarotti. Pályájuk kezdetén sokat gyakoroltak együtt. Híresen vigyázott a hangjára, sok felkínált szerepet visszautasított. Az új évezredben nem vállalt fellépéseket, fiatal énekeseket tanított mesterkurzusokon. Egész életében Modenában élt, csak programjai idejére hagyta el szülővárosát. Montserrat Caballé világhírű katalán szoprán szintén egy „beugrás” átütő sikerével szerzett világhírnevet 1965-ben, amikor a New York-i Carnegie Hallban elénekelt Donizetti *Lucrezia Borgia* című operájának főszerepét. Becsülöm, mert hírneves énekesként sok jótékonyági célú rendezvényt támogatott.

– *Ennyire szép a kép? Semmi konfliktus, kellemetlenség?*

– Probléma abból adódhat, ha az énekes – különösen, ha egyébként ismert, nagy művész – nem tudja elég jól tolerálni, hogy most nem ő a főszereplő, hanem egy kisebb szerep az övé. Nekem is volt ilyen kellemetlen esetem egy orosz művésznővel, aki korábban sokszor játszott királynőt ugyanabban a darabban, amiben most éppen rabszolgá volt és én a királynő. Csakazértis ékszerekben lépett fel, ami egy rabszolgá esetében elég furcsa. Sokszor nem követte a rendező utasításait, nagy termete révén igyekezett eltakarni engem, minduntalan elém lépett, nyilván el sem tudta képzelni, hogy nem ő van a központban. Az ilyesmit nehéz helyrehozni, de tudni kell „kezelni”. Gondolom, később nem sokszor hívták meg.

– *Minden világsztárral a színpadon találkozott, a fellépések alkalmával?*

– Javarészt igen, hiszen az általam különböző helyeken játszott több mint hetven műben több száz művész énekelt a bő négy évtized alatt, tehát sok nagy énekessel találkoztam az előadások révén. De nemcsak a „hivatalos” kőszínházakban. Lehetőséget jelentenek a találkozásokra az ismertebb operafesztiválok. Vannak alkalmi fesztiválok, mint például Japánban a cseresznyevirágzás idején. A nagy társulatok időnként vendégszereplésre utaznak távoli földrészekre, gyakran sok szereplővel, több előadással, több hétre. Említésre méltóak a különböző gálák. Előfordul, hogy városok, nagy cégek jubileumukra vagy kiemelkedő eseményükre ismert személyiségeket hívnak meg, és erre kiváló lehetőség az operaválogatás. Én néha érdeklődésből vállaltam gálát, például így jutottam el Ázsiába. Ilyenkor nap közben a szabad idejét mindenki maga osztja be. Vannak, akik napoznak, esetleg söröznek, mások várost néznek, híres helyeket keresnek fel, múzeumokba, templomokba látogatnak, amire koncertszezomban soha nincs idő. Mindig igyekeztem társakat toborozni az ilyen lehetőségekhez.

– *Nemcsak híres művészekkel állt kapcsolatban, hanem varázslatos helyszíneken is járt. Milyen benyomásai maradtak meg ezekről?*

– Ha beszélgetünk, Londonban mindenki a Covent Garden nevet jegyzi meg, holott az egy szórakoztató negyed. A számomra fontos helyszín pedig ennek egy épülete, a Royal Opera House (Királyi Operaház). Innen indult a nemzetközi pályafutásom. Az ezredfordulón átalakították, bővítették, megszépítették. Fő eladótermében valami

Fricka szerepében (Wagner, *Walkür*)

vel több mint 2200 vendég foglalhat helyet, és mindig sok közöttük a hozzáértő, művelt zenebarát. Az ilyen szép épületeket azért szeretem a színpadról is szemügyre venni, mert olyan oldalukat mutatják, amelyeket például a nézők nem látnak, mert háttal ülnek, és a világítás sem nekik kedvez. Jó lenne fényképeket készíteni ilyen perspektívából is. New York, Metropolitan (MET) a másik emblemikus helyszín. A Broadway eredeti épületét felfalta az ingatlanpiac, de mielőtt lebontották, felépítették az újat. A búcsúgála és az avatógála ugyanazon a héten volt 1966 áprilisában. A mostani csili-vili mindent tud, amit tudni kell a kor színvonalán. Egy-egy előadásra 3800 jegyet értékesítenek, szezononként általában 220 előadásra, a bevételekből és a támogatásokból lehet önfenntartó, független. A MET mérőföldkő: aki itt jelentős szerepben sikerrel mutatkozik be, karriert indíthat. Pavarottinak, Domingónak is a Metropolitan hozta meg a világhírt. Az operabarátok nyilván észreveszik, hogy a MET milyen gyorsan hasznosítja a technikai újdonságokat: már kilencven éve lehetett hallgatni élő rádióadásokat, negyven éve nézhetünk élő televízióközvetítéseket, huszonöt éve pedig műholdas adásokat, amelyekbe a világ minden tájáról élőben kapcsolódhatnak be az érdeklődők, az előfizetők. Ezek alapvetően járulhatnak hozzá az opera minőségi élményéhez, népszerűsítéséhez. Persze ma már Európában is több ilyen van.

Fenéna szerepében (Verdi, *Nabucco*)

– *Hogyan vélekedik a kisebb játszóhelyekről?*

– Imádom a kis ékszerdobozokat, elsősorban Olaszországban. Egyszer volt egy gyönyörű sorozat: Verdi *Parsifalját* adtuk elő koncertszerűen Bologna, Firenze, Modena, Torinó, Verona színházaiban – felejthetetlen élmény. Ilyen helyeken nagyon szerettem énekelni. Elsősorban a nézők közelsége, a közönség hozzáértése párosul a többnyire régi épületek hangulatával. Párizsban a Palais Garnier a szívem csücske, szeretem megfigyelni a sok érdekes részletet, a szobordíszeket. Tervezője megérdemli, hogy az épület a nevét viselje. Monte Carlo fellépőhelyei a hagyományos színházi világot ötvözik a gazdagsággal. A német operára újra érdemes figyelni, egyfajta apály után feljövőben van, ismét számottevőek az új művek. Érzékelhető, hogy igyekeznek visszaszerezni a német operák hagyományos tekintélyét. Kevesen tudják: a németeknél most csaknem annyi operaszínpad működik, mint a világ többi részén összesen, több mint száz, köztük olyanok, mint a hamburgi, a dortmundi, a müncheni, a három berlini. A *Ring* reneszánszát éli, Wagner, Weber hódít.

– *Említette, hogy német, olasz és francia nyelven is énekel. Hogyan sajátította el ezeket?*

– Ez érzékeny téma. A nemzetközi karrier feltétele, hogy az énekes több nyelven beszéljen. A különböző művek előadása ma már többnyire az eredeti nyelveken történik. Mindig szerettem tudni, mit éneklek, sőt nemcsak azt, hogy mit, hanem azt is, hogyan, milyen hangulatú környezetben. Örülök, bánkódok, repesek, gyászolok? Manapság sokszor elnézem a nálunk tanuló és magyar nyelvű darabokat éneklő fiatal

művészeket. Előfordul, hogy abszolút hibátlan a produkció, csak éppen nincs lelke. Betanulta, de nem éli meg. Ez nekem sohasem passzolt, de a hetvenes években magam is átéltem: Németországban volt az első külföldi szerződésem, és nem tudtam németül.

– *Hogyan oldotta meg? Tanárral, erőltetett menetben kezdett tanulni?*

– Egyáltalán nem. Éjszakákon át szótárastam a német nyelvű szövegeket, állandóan szólt a rádió, ha nem is értettem, mit mondanak, érezni akartam a nyelv harmóniáját. Kerestem ismerőst, aki elmondta, miről szól a darab, mit kell tudni a környezetéről, a háttéréről, a kapcsolódó történelmi tényekről. Tehát az aktuális szerepemre építkeztem. Elég hamar elkezdtem németül beszélni, akkor is, ha tudtam, hogy nyelvtani szempontból még nem tökéletes a mondandóm – gyakorlás nélkül nem megy. Bizonyos mértékig szerencsém volt a jó nyelvérzékemmel. Könnyen tanultam, megjegyeztem a már hallott dolgokat. Hasznos volt, hogy német nyelvi környezetben éltem. A televízión német nyelvű filmeket néztem, eleinte segített, ha feliratos volt, később inkább kikapcsoltam a feliratot, csak az eredeti hangra figyeltem. Ha már nem mosolyogták meg a németemet, elkezdtem a franciát fejleszteni, amihez volt egy kis alapom a középiskolából. Amikor pedig jöttek az olasz darabok, az olaszországi vendégszereplések, elkezdtem az olaszt. Ez már könnyű volt, mert járt útja volt a gyors és praktikus tanulásnak. Egyébként nem igaz, hogy a német nyelv nehéz. Nem sok szabályon alapul, és ami a legfontosabb, alig vannak kivételek. A viccek sem olyan csavarosak, mint nálunk. A magyar nyelvben is a szabály alóli eltérések, a szinonimák, a többjelentésű szavak nehezítik meg a tanulók életét. Amikor a számítógépekkel elérkezett a mindent előntő angol, azt sem lehetett kihagyni. A muzáj nagy úr! Természetesen nem mondom azt, hogy anyanyelvi, vagy a nagy írók, műfordítók szintjén kell tudni a nyelvet az énekesnek, de a darabban előforduló szavakkal, kifejezésekkel fontos tisztában lenni. Kedvenc példám francia: nem mindegy, hogy azt mondja, *poison* vagy *poisson*. Előbbi mérget, utóbbi halat jelent. Ha azt éneкли, hogy a szívét járja át a hal, nem pedig, hogy a méreg, az nagyon kínos. Pedig leírva csupán egy betű a különbség...

– *Ha az interneten beírom a nevét a keresőbe, a bön-gésző most is elég sok újságcikket, videót ajánl fel. Mit szolt a kritikákhoz? Olvassa egyáltalán?*

– Eleinte megörültem, gyűjtöttem is a cikkeket, lapkivágásokat. Később nem mindent tettem el. Itthon anyukám őrizte, ami a kezébe került, ha már egyáltalán írtak rólam a lapok. Az úgynevezett kritikákat meg kell tanulni olvasni, nem szabad mindent készpénznek venni. Talán a zenei szaklapok lehetnek mértékadók. Nem túl nagy befektetéssel meg lehet tudni, hogy melyik médium véleményére érdemes adni. És ez oda-vissza igaz. Olvastam olyan dicséretet a fellépésemről, hogy már csak a babérkoszorú hiányzott, miközben tudtam, hogy az előadás „vonal alatti” volt. Talán nem túlzás, hogy én vagyok saját magam legszigorúbb kritikusa. A jó kriti-

A hamburgi *Opernglas* Magazin címlapján

ka segít, abból lehet tanulni, sajnos az ilyen nagyon ritka. Volt még egy szempont a pályám elején: ha mértékadó helyen jó kritika jelent meg, azt későbbi referenciának érdemes volt eltenni. Ha viszont rosszindulatú, igazságtalan „kritika” jelent meg, az mindig bosszantott.

– *Miközben operaszerepeinek címei nem férnek el egy nyomtatott papírlapon, a bakelit vagy CD-lemezeinek sora rövid. Vajon miért?*

– Nem véletlen. Szeretem a szakmai életemet közönség előtt élni, színpadi ember vagyok. Egyszer próbát is tehettem: hozzájutottam egy '96-os hamburgi *Aida*-előadás élő felvételéhez. Amikor meghallgatom, érzem az átfűtöttséget, a levegő sisetegését, még most is libabőrös leszek. Aztán elindítottam a lejátszóban a „tökéletes” stúdiófelvételt, és nem jött a csoda. Éreztem, hogy minden hang a helyén van, de... Ugyanez van a felvételnél: nem mindegy, hogy csillogó szemeket látok, együtt lélegzem a közönséggel, vagy ülök/állok a négy fal között x darab mikrofonnal szemben, fülhallgatókkal a fejemen, és próbálok úgy tenni, mintha jó lenne – ez nem az én világom. Annyira kifinomultak a hangfelvételek, hogy az már egy külön szakma, ide-oda rakni a sávokat, javítani a hibákat (manipulálni a felvételeket...). Jó, tudom, így lehet a kor színvonalán álló felvételeket előállítani, de én ezt már nem szeretném, legalábbis nem nagyon kezdeményezem. Még egy koncertfelvétel hagyján...

– *Beszélgjünk a kezdetekről, a családi életéről. Esztergomban született, hogyan lett nyíregyházi?*

– Édesapám építésmérnök volt, de az ötvenes évek elején nem sok megbízás akadt, ezért átképezte magát útépítő mérnöknek, mivel arra volt igény. A család költözött a munkák közelébe. Mindössze néhány hetes voltam, amikor Esztergomban fektettek le, és Szolnokon ébredtem föl, mit sem tudva a változásról. Mire iskolába kellett mennem, már Nyíregyházán éltünk, amely tetszett. Nagyon szép helyen laktunk a belvárosban, a megyeháza mellett, az egykori halászcserda fölött. Ott járt a villamos, a kisvonat, és gyalog mehettem a szomszédos iskolába. Sóstó már akkor is gyöngyszem volt. Szerencsére nem kellett tovább költöznünk, a nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnáziumban érettségiztem. Apukám a Közúti Építő Vállalat főmérnökeként ment nyugdíjba.

– *Milyen útravalót kapott a családjától?*

– A családjunk szerény polgári életet élt. Apukám sokat dolgozott, jól keresett. Úgy vélte, jobb, ha anyukám egy ideig nem megy vissza a munkahelyére, hanem a

Budai Livia tíz ariát tartalmazó CD-lemeze

A Budai-család

két lányról gondoskodik és melegen tartja a családi tűzhelyet. Ezért otthon mindig nyugalom volt. Édesapám sokszor és szívesen hallgatott zenét. Wagnert, de leginkább Verdit – nem tudom, hogyan szerezte be akkoriban a lemezeket. Annyiszor hallottam egyes műveket, hogy megtanultam. Sok esetben a teljes szöveget, eredeti nyelven. Az eszembe sem jutott, hogy valaha énekes lehetek, inkább balett-táncos, pontosabban balett-tanár vagy színésznő szerettem volna lenni. Az egyikhez duci voltam, a másikhoz a szemem nem állt jól. Anyukám végül mégiscsak beíratott balettra Molnárné Maresh Lili nénihez. Azt mondta, ha nem is lesz belőlem táncos, jobb lesz a mozgásom, javul az egyensúlyérzésem, amivel

A *Hattyúk tava* bemutatója előtt

az egyik szemem hibája miatt állandó gondjaim voltak. Igyekeztem, a vizsgán, amit a Móricz Zsigmond Színházban tartottak, elég jól eltáncoltam *A hattyú halálát*. A sors azonban közbeszólt: kifordult a bokám, hamarabb, mint ahogy kibontakozhattam volna. Szenvedés volt begipszelt lábbal ágyban tétlenkedni. Tizenhét éves voltam!!! Gondoltam, kiadom én a felgyülemlett energiám, és rázendítettem teljes hangerővel apukám kedvenc áriáira, úgysem hallja senki. De hallotta. Este ájtott a szomszédunk, Veczán Karcsi bácsi – tekintélyes tanárember –, hogy a szüleimnek szóvá tegye, egész nap bömböltetem a lemezjátszót. Amikor megtudta, hogy be sem volt kapcsolva, én „zajongtam”, azt mondta, az egy új helyzet. Ajánlotta: amint lehet, anyukám vigyen el az akkori nyíregyházi szaktekintélyhez a zeneiskolába, Áginé Bocskai Ibolya énektanárhoz. Jó ötlet volt, jó kezekbe kerültem. Később, amikor elmondtam, hogy milyen későn, tizenhét évesen kezdtem hivatalosan éneklést tanulni, általában nem akarták elhinni. Amikor 1968-ban meghírdették a televízióban a *Ki mit tud?* kulturális tehetségkutató műsor negyedik szériáját, anyukám beíratott. Közrejátszhatott ebben, hogy az első *Ki mit tud?*-on nyíregyházi volt a közönség kedvence, „a kis bűvész”, Gloviczki Péter, ő lett az egyik győztes. A megmérettetésre az esélytelenek nyugalomával mentem, ráadásul nem énekelhettem azt, amit szerettem volna, Eboli hercegnőt a *Don Carlos*-ból. Kárpótlás, hogy aztán Eboli végigkísérte az életemet, sok szép sikert értem el vele.

– *Miért szerette volna éppen azt az áriát?*

– Mert ez egy nehéz ária, olyan hangmagasságokat kell átfogni, amit nem mindenki tud. Én pedig tudtam.

– *Hogyan zárult a Ki mit tud?*

– Az opera kategóriában Kincses Veronikával végeztünk az élen. Lehetőséget kaptunk, hogy a Zeneakadémián tanuljunk, persze „rendes” felvételi után. Megcsillant a cél, hogy operaénekes lehetek. Milyen érdekes az élet: egy bokaficam megváltoztathatja az ember életét. Az Akadémián erős évfolyamon tanultunk, többek között Pászthy Júliával, Ötvös Csillával, Lugosi Melindával, Sass Szilviával. Később mindenki sikeres lett. Én nem éreztem jól magam az Akadémián, elfogyott az önbizalmam.

Ha nem nyertem volna közben versenyeket abbahagyom, vagy elsikkadok. A külföldi versenyekre eljutni nehezebb volt, mint azokat ott megnyerni. Jellemző volt a szófiai verseny: nem engedték, hogy a legjobb számaim valamelyikével induljak. Sokáig ke-restem az okokat, míg nem rá kellett jönnöm: nem mindig csak a tiszta teljesítmény a lényeg. Voltak más szempontok is, amiről nyilvánosan nem nagyon beszéltek, de azért jó eséllyel érvényre juttatták. Rendre kijátszották egymás ellen az énekeseket. A nagyvárosban majdnem mindenkinek van egy ismerőse, akinek szintén van egy ismerőse. Nagy lobbizások történtek. Tanulságos volt az Erkel énekverseny, ami akkor a legnehezebb megmérettetésnek számított Magyarországon. Kimondottan jól szerepeltem, meg is nyertem. Utóbb tudtam meg, a hazai zsűritagok másnak szánták az első helyet, csakhogy a külföldi zsűritagok mellettem döntöttek, ráadásul az elnök azt mondta, nem hajlandó aláírni a jegyzőkönyvet, ha azon győztesként nem az én nevem szerepel. A botrányt már nem vállalták a hazai potentátok.

– *Az Akadémiáról az operaénekes szakon végzettek – így ön is – „egyenes ágon” kerültek az Operaházba. Ott milyen tapasztalatokat szerzett?*

– Négy évig voltam az Operaház művésze, de nem váltak valóra az álmaim. Az Akadémiához hasonlóan sok minden a kapcsolatokon múlt, ami nekem nem volt. Ráadásul a modorom sem mindenkinek tetszett, „ami a szívemen, az a számon” stílusban mindig őszintén megmondtam a véleményem, már pályakezdőként. Volt egy valós gond: abban az időben itthon több volt a diplomás művész – az énekes is –, mint amennyinek értelmes elfoglaltságot tudtak adni. Ezért sokan nem jutottunk ötről a hatra. Amikor bejelentettem, hogy szeretnék elmenni, nem engedtek, azt mondták, várjam ki a sorom. Akkor elkezdtem más irányban tájékozódni. Fordulópontot jelentett az életemben, hogy igen fiatalon férjhez mentem. Párom járatos volt a kulturális életben, több nyelvet beszélt, fordítóként dolgozott. Bízott bennem, közösen találtuk ki, hogy kár elpazarolni a legjobb éveket a „második vonalban”, nyugaton nagyon sokkal jobbak a lehetőségek. Kapcsolatokat kerestünk, és amikor 1976-ban a Szombathelyi Szimfonikusokkal Grazban vendégszerepeltünk – Verdi *Requiem*jét adtuk elő –, titokban elmentem meghallgatásokra Bécsbe, igyekeztem újabb referenciákat szerezni. Nem voltam teljesen ismeretlen, általában tudtak magyarországi és bulgáriai díjaimról, sőt ezek alapján kaptam meghívásokat is. Külföldön már énekelhettem Azucenát, Carment, Amnerist, ezek itthon szóba sem jöhettek. Tehát ekkor találkoztam a gelsenkircheni operatársulat egyik vezetőjével, aki éppen mezzoszoprán énekest keresett. Egy kisebb, de a szakmában elismert színházról volt szó – el tudtuk képzelni a közös munkát. Aztán amikor itthon újra keresztbe tettek, fogtam a bőröndömet és – hivatalos engedélyek nélkül – párommal nekivágtunk a nagyvilágnak. 1977-et írtunk, akkori szóhasználattal disszidáltunk.

– *Hogyan fogadta az új társulat?*

– Csodabogár voltam a „keleti blokkból”, bár konkrétan azt nem mondták, hogy a vasfüggöny mögül. Kemény alapozással kezdtem, miközben egyedül maradtam, mert házasságunk zátonyra futott. De fiatal voltam, eltökélt. Nem sokkal később jött a váratlan meghívás Londonból, amely nagyot fordított az életemen. Három év után meghívást kaptam Münchenbe, ahol már indulásként kedvenc szerepemet, Ebolit

énekelhettem, és ezzel nyert ügyem lett. Tíz évig szerveztem az életemet a bajor nagyvárosból, az első hármat a társulat tagjaként, majd a világjáró művészek életformáját, a „szabadúszást” választottam. Hétköznapi megfogalmazásban ez egyéni vállalkozó művészt jelent.

– *Ez miért jó megoldás?*

– Ha a művész szempontjából nézzük azért, mert szabad, maga dönthet arról, hogy mikor, hol, mit énekel, ha társulati tag, akkor ott és azt, amit ráosztanak. Nagy különbség. A színházi vezetésnek ez azért jó, mert szabadabban tervezhet, például olyan műveket is műsorra tűzhet, amihez nincs a társulatnak megfelelő tudású vagy kiemelkedő művésze. Meghívnak egy-két nemzetközi sztárt, húzó nevet, akikre biztosan megtelik a teátrum, garantált a siker, miközben megtakarítják a fásasztó, sokszor hosszú „aprómunkát”. A sztárok a legjobb, legismertebb darabjaikat igyekeznek tökélyre fejleszteni, ha kell, apró meglepetésekkel fűszerezni, amiről aztán hosszú ideig beszélni lehet. Például egyszer én megkértem egy ismerős orvost, magyarázza el, mutassa meg, miről lehet megállapítani, ha egy ember például szívrohamtól szenved, vagy levegőhiánytól fulladozik. Hogyan mozognak ilyenkor a végtagjai, mennyire zihál, milyen a mimikája. Ez azért fontos, hogy a színpadon kosztümös előadás közben ne olyan legyek, mint egy deszka, hanem élethű. A néző bele tudja élni magát a történetbe, el tudja hinni, hogy a színpadon „valóban” szívroham történt. Egy „sima” tördőfésnél is fontos, hogy az áldozat összeomoljék, és ne úgy dőljön el, mint egy zsák krumpli. Miközben énekelni kell... A lényeg, ennek a hivatásnak is megvannak a mesterfogásai, amivel az adottságot, tehetséget ki lehet egészíteni, fokozni.

– *Legendásak a nagy művészek naptárai. Igaz, hogy a „nagyoknak” két-három évre előre betelik?*

– A több év is igaz lehet, hiszen mielőtt felgördül a függöny, temérdek előzetes munkára van szükség. Ha egy jelentős előadást nagy sztárokkal egy évvel előbb meghirdetnek, a művésznek minimum két évvel korábban ismernie kell a szerepet, az időpontot.

– *Nem jelent ez feszültséget a művész számára? Mindig készenlétben lenni, akár esik, akár fúj, nem lehet készni, nem lehet beteg és így tovább...*

– Mindez igaz, de visszakérdezek: az nem keltene feszültséget, ha lapozgatnám az üres előjegyző naptáramat? Alighanem még nagyobb feszültség lenne. A gyakorlatias válasz pedig az, hogy egy művész éppen erre, a tele naptárra készült addigi egész életében. Ez egy életforma.

– *Amikor 1977-ben eltávozott, egy évtizedig nem jöhetett haza. Hogyan viselte ezt Ön, illetve a családja?*

– A legnehezebben. Ráadásul engem távollétemben két és fél év börtönbüntetésre ítélték. Legjobban a szüleimet viselte meg, hogy – úgymond – „börtöntöltelék” gyermekük van. Édesapán sokáig járt a Markó utcába, megtudakolni, nem hirdetnek-e amnesztiát. Szüleim 1979-ben kaptak útlevelet, meglátogathattak. Akkoriban a müncheni operaház tagja voltam, és Placido Domingo partnereként Amnerisként láthattak a színpadon. Ez öröm és elégtétel is volt. Gyönyörű helyekre tudtam elvinni őket. Anyukám egyébként sokáig egy nagy térképen gombostűkkel, kis zászlócskákkal

bejelölte, merre jártam, számolta a városokat – kétszáz fölött járt. A legszebb vagy a legszomorúbb ebben az egész történetben, hogy akadémistaként valóban álmodoztam külföldi karrierról, de elmenni soha nem akartam. Azt gondoltam, Budapestről bármit meg tudok szervezni a nagyvilágban. Nem rajtam múlt.

– *Végül mikor, milyen körülmények között léphetett újra az Operaház színpadára?*

– Ez érdekes történet. Finnországban a Savonlinna Operafesztivál nagy nemzet-

közi gála, amelynek évekig visszatérő sztárvendége voltam. Így történt 1985-ben is, amikor a fesztivál néhány programján részt vett Mikó András, az Operaház főrendezője. A fesztivál igazgatója meghívott bennünket teára. Beszélgetés közben megkérdezte: Livia mikor léphet fel Budapesten? A főrendező – mondhatom, meglepetésemre – azt válaszolta, amikor szeretne. A következő évadban műsorra tűzték a *Don Carlost* és Eboli szerepére meghívtak engem. 1986 decemberében énekeltem újra magyar közönség előtt Tokody Ilona, Ilosfalvy Róbert, Begányi Ferenc és Polgár László társaságában. Legnagyobb örömömről nagy siker volt. Lélekben akkor zárult le életem egy nagyon nehéz szakasza. Azóta is voltak jó szerepeim az Operaházban. Csak néhány példa: 2003-ban magyar-oroszkoprodukcióban mutatták be Csajkovszkij ritkán hallható dalművét, a *Pikk dámat*, amelyben a

grófnő szerepét alakítottam. Ez az előadás egyebek mellett azért is érdekes nekem, mert koreográfusa a nyíregyházi születésű Szakály György volt. 2013-ban a 200 éve született Giuseppe Verdi utolsó operáját, a *Falstaff*-ot nemzetközi szereplőgárdával mutatta be az Operaház, én az egyik kulcsszereplő, Mrs. Quickly voltam. 2014-ben Erkel remekműve, a *Bánk bán* volt az évadnyitó produkció, amelyben régi vágyam teljesült: Gertrudisként léphettem színpadra Budapesten. 2016-ban először szerepelt a Magyar Állami Operaház műsorán Francis Poulenc *A karmeliták* című darabja, amelyben az idős rendfőnöknő szerepét játszhattam, ez is régi vágyam volt. Meghalni – persze csak a színpadon – nagyon hálás szerep. Emlékezetes

Újra itthon a *Don Carlos*-ban

A grófnő szerepében (Csajkovszkij, *Pikk dáma*)

Mrs. Quickly szerepében, a képen középen (Verdi, *Falstaff*)

volt *A Hang Világnapja 2017* gálája az Erkel Színházban, ahol az együtténeklés csodájának lehettünk tanúi: az operairodalom nagy áriáit egyszerre három generáció előadásában élvezhette a közönség – és mi, énekesek is. Feltétlenül meg kell említenem, hogy még 2012-ben az Operában Osváth Júlia-díjas lettem.

– *Térjünk vissza a nemzetközi porondra! Hogyan tudta szervezni az életét? Egyik szállodából ki, a másikba be, rohanás a repülőtérré...*

– Ez kétségtelenül nehéz volt, egy évtizedig a fél életemet utazással és szállodákban töltöttem. A müncheni évek ilyen szempontból már jobbak voltak, végül Brüsszelben vettem lakást, amikor már megtehettem. Sokáig meg is tartottam, ott cseréltem az időszakos ruhatáramat és onnan szerveztem az utazásaimat, a tengerentúli repülésekhez különösen előnyös volt. Idetartozik, hogy nem volt menedzserem, személyi titkárom, mert úgy ítélt meg, hogy általában rátelepszene azokra, akiket képviselnek, ráadásul sokba kerülnek. A nagyvárosokban, ahová általában utaztam, többnyire volt megszokott szállodám, taxival közlekedtem. A fesztiválokra és egyéb rendezvényekre, amelyekre meghívtak, gondoskodtak rólam. Az utóbbi három évtizedben, amióta van internet, a férjem segít sokat a szervezésben, otthonról nyugodt körülmények között tarthatja szemmel programjaimat, és ha kellett, közbeavatkozott.

– *Második férjét említi, akiről eddig még nem beszélünk. Ez a kapcsolat sem alakulhatott ki egykönnyen, hiszen munkája három földrészhez kötötte. Mit osztana meg erről az olvasókkal?*

– Messzebből kell indítanom. Amikor édesapám 1985-ben örökre itt hagyott bennünket, legnagyobb szomorúságomra nem jöhettem el a temetésére. Sokáig úgy tudtam, a hatóságok büntetésből még ezt sem engedték meg. Jóval később bebizonyosodott, hogy a vízumot megkaptam, csak a kölni konzulátus buzgó hivatalnokai úgy érezték, a központ túl engedékeny, és félretette. Lelke rajta. Akkor azt mondtam, hogy amikor legközelebb Verdi *Requiemjére* felkérnek, azt mindenképpen elvállalom, és apukám emlékére fogom énekelni. Az lesz az én gyászmisém. Nem sokkal később Kanadából kaptam felkérést és minden úgy történt, ahogy elterveztem. A rendezők a hangverseny utáni fogadásra sok magyar embert meghívtak, és köztük volt Bátky Gyula üzletember, akivel később összekötöttük az életünket. Ez külön ajándék volt, mert édesapám mindig azt szerette volna, hogy ha már nem élek a szülőföldemen, a párom magyar legyen. A választás nem célzatosan történt, de nagyon jó, hogy így lett. Férjem 1956-ban másodéves agráregyetemista volt Mosonmagyaróváron; a legrosszabbkor volt rossz helyen, az Események sűrűjében, a sortűznél. Megsérült, de még sikerült átjutnia a határon. Dániában tudta befejezni tanulmányait. Végül Kanadában talált új hazára, ahol mikrobiológián alapuló vállalkozást vezetett. Már együtt voltunk, amikor Montrealban megvettünk egy befejezés előtt álló villát, amit aztán mi rendeztünk be. Olyan volt, amelyet elképzelttem: tó partján, távol élünk a város zajától – már amikor

Budai Lívia a férjével, Bátky Gyulával

otthon voltam. Sokszor egy hosszabb hétvégére is hazamentem, pedig az tízórás repülőút. A hosszabb nyári szünetek azonban igazi kikapcsolódást, pihenést jelentettek. Ott és akkor tanultam meg festeni, a látványnak nem lehetett ellenállni.

– *Láttam a szép képeit kiállításon; a festést is önképzés révén tanulta meg, mint a nyelveket?*

– Az indíttatás más volt, mert a nyelvek a megélhetéshez kellettek, a festés viszont a pihenéshez. Japánban kaptam kedvet hozzá, és azt gondoltam, milyen jó lesz majd idős napjaimban. Ugyanis egy hosszabb turné alkalmával Tokióban arra lettem figyelmes, hogy felszámolnak egy művészeti boltot, sok minőségi eszközhöz fillérekért lehet hozzájutni. Éppen azokban a napokban láttam egy filmet a televízióban, egy idős mester osztotta meg tudását és vezette be az érdeklődőket a festészet titkaiba. Fejben összeállt a jövő. Vettem néhány könyvet, lemezt, és elkezdtem. A pörgő énekesi napok közben megváltás volt. Az pedig, hogy „házhoz jött” az ecsetre kínálózkodó látvány és luxus műtermem volt – lakásunk erkélye –, minden képzeletet felülmúlt. A férjem volt az első kritikusom, később az új hobbim eredményét meg mertem mutatni másoknak is. Mindjárt kiállítást emlegettek és venni akartak a képeimből. Pénzért azonban soha nem adtam, legfeljebb kedves barátaimnak jeles alkalmakon ajándékba. Mostanában módosítok a stílusomon, a hűvös kanadai táj után melegebb magyar témákra váltok. Néhány éve végleg hazaköltöztünk – negyven évvel azután, hogy elmentem.

Budai Lívia festménye: Kanadai tájkép

– *Befejezésül térjünk vissza ifjúkorának színhelyére. Nyíregyházán, Sóstón mikor járt utoljára?*

– Ritkán, de a „kerek” érettségi találkozókra igyekszem elmenni a Zrínyibe. A huszonöt évesre a világ másik feléről jöttem haza, az ötvenévesre éppen Budapestről indultam. Az évtizedek ellenére úgy tűnt, mintha csak néhány hete, hónapja találkoztunk volna. Még most is majdnem teljes a létszám, és amire nem számítottam, vagy nem beszéltünk róla, a névsorolvasás során kiderült, szinte mindenki diplomás lett! Jó osztály volt a miénk! Nyíregyháza és Sóstó pedig szebb, mint valaha.

– *Említette a kerek évfordulókat. Huszonöt éves operaénekesi jubileuma alkalmából 1999-ben a Duna Televízió egyórás portréfilmet készített önről. Mivel egészen ki újabb huszonöt év után?*

– Jó, hogy ez a film látható a világhálón, tehát nem érvényes a mondás, hogy messziről jött ember azt mond, amit akar. Sok minden történt velem az életben, de az összegzés elején ma sem változtatnék egy szót sem. „*Én itt születtem, itt tanultam, és ha ritkán is tudok itthon énekelni, azért ez a hazám! Nagyon büszke vagyok arra, hogy magyar vagyok, és ezt a világ minden táján hangoztattam, és tudják rólam a mai napig is.*” A folytatást sem változtatnám meg, de módosítanék rajta. Nem alapvetően, ám mégis. „*De fáj, hogy nem igen hívnak haza szerepelni.*” Nos, azóta szerepelhettem az Opera

színpadán többek között Csajkovszkij, Verdi, Francis Poulenc darabjában. Tehát ha az ifjúkorom csinos csillagainak szerepei nem találtak meg itthon, az idősebb hölgyek jó szerepei már igen. Az hiányzik egy kicsit, hogy egy hosszú, sikeres életút tapasztalatait, egy kincsestár átadását alig igénylik. De, talán ennek is eljőn majd az ideje...

NÉVJEGY

Budai Livia (Livia Budai-Batky) mezzoszoprán operaénekes, magánénekes. Szüleivel kisgyermekként költözött Nyíregyházára. A Zrínyi Ilona Gimnáziumban érettségizett. 1968-ban a *Ki mit tud?* televíziós tehetségkutató vetélkedő második helyezettje volt az operaénekes kategóriában. 1973-ban diplomázott a budapesti Zeneakadémián, majd négy évig az Operaház magánénekeseként volt. 1974-ben a Szófiai Nemzetközi Operaverseny második helyezettje, 1976-ban Budapesten az Erkel-énekversenyt áriagyőztese. 1977-ben, mivel nem jutott jelentős szerepekhez, külföldre távozott. Hosszabb ideig az NSZK-ban élt. 1980–1990 között a Bajor Állami Operaház (Bayerische Staatsoper) szólistájaként jelentős drámai mezzoszoprán szerepeket énekelt: Eboli, Amneris, Ulrica, Delila, Laura, Preziosilla, Fenéna, Giulietta, Maddalena. Már müncheni bemutatkozásával feltűnést keltett, elnyerte a „Stern der Woche” (A hét csillaga) elismerést.

Nemzetközi karrierjének kezdete Londonhoz, a Királyi Operához köthető, ahol 1978-ban helyettesítő („beugró”) művészként énekelt Verdi *Trubadúr* című operájában Azucena szerepét, amelyben később több mint kétszázötvenszer tapsolhatta meg a közönség különböző operaszínpadokon. Pályája másik kiemelkedően sikeres szerepe Verdi *Don Carlos* című operájának Eboli hercegnője, amelyet német, olasz és francia nyelven énekel. Teljes repertoárja hetvennél több szerepet tartalmaz. Három földrész kétszáz városában énekelt, gyakran a legnagyobb operaszínházak partnereként. Külföldi fellépései mellett 1986-tól szerepel újra Budapesten is.

Hatvanadik születésnapja alkalmából a Pro Cultura Hungarica díjjal tüntették ki, amelyet akkori lakóhelyén, Kanadában, hazánk ottawai nagykövetségén adtak át.

2017-ben férjével együtt hazaköltöztek Magyarországra.

Budai Livia weboldalán (<http://liviabudai.com>) az érdeklődők részletesebben olvashatnak a művésznő életéről, szerepeiről, fényképeket, videókat láthatnak.

A diákversek elé

Szerkesztőségünk korábban is feladatának tartotta, hogy ne csak pályán lévő alkotóknak biztosítson megjelenítési lehetőséget, hanem tehetséges fiataloknak is. Jelen lapszámunkban a Nyíregyházi Művészeti Szakgimnázium három diákja mutatkozik be. Oláh Kármén és Szilágyi Erik versei már több antológiában megjelentek, Klicsu Rozinak ez az első publikációja. Ajánljuk őket olvasóink szíves figyelmébe.

Karádi Zsolt
főszerkesztő

KLICSU ROZI

Falevelek

Sötét volt már, mikor elindultam.
S ahogy az égre néztem, falevelek hullottak.
Lehullottunk mi is.
Szívünk darabokra tört.
Elvesztegettük talán, vagy csak elmúlt,
Vagy csupán másnak szántad szívedet.
Ne gyötörd magad.
A holtakhoz sem beszélnek.

OLÁH KÁRMÉN

Képet festek

Mielőtt megfestelek, gondolj egy színre, egy élénk és tiszta színre, pont olyanra, amilyennek álmaimban látlak, ezután az ereidet minden este átfestem, hogy véráramlatodban fürödjek a vásznon, könnyeidet általában meghagyom, hogy a vászon felszáradt külsejéről igyam fel könnyeid, szemeidet érintetlenül hagyom, kár lenne beleavatkozni a kedvenc tükrömbe.

A háttér teljesen igénytelen és zűrzavaros, ez kifejez engem, amikor összezavarsz, ilyenkor összekeverem a színeket és kidobom.

Majd újra

Festek neked egy képet, kéket, pont, ahogy kérted.

Festek neked egy széket.

Egy olyan képet alkotok, amely az üvegajtón túl is olyan illetlen, mint egy gyertya fénye mellett,

Amely összemossa testeinket és csak egy színes paca ábrázata látszik.

Ezek vagyunk mi.

Lépcsőház

Ahogy ebben a vakolattal omladozó épület közepén álltam, minden emléked eszembe jutott, tisztábban és élesebben, minden vér és festékfolt, amivel a falakat címeztük, megette a penész, vagy az idő martaléka lett és a modern művészeté, és milyen jó volt azt az éretlen sárga barackot egy szeles délelőtt válladról felelni, kényelmetlen volt.

De csókod megédesítette az utóízt.

És minden lenyelt hópehely a szádban köszönt vissza és lehelte belém.

Mindenre emlékszem, még erre a tetemre is, ami pontosan itt volt és érzem a vér szagát, a bomladozó rókát.

Pontosan ez a tükör az, amiben felmértük a paramétereket, amiben rúzsoltom ezerszer csókolt vissza a tükörképen keresztül, és ezerszer ríkatott meg ajtó küszöb előtt, ez itt még a te eldobott leveled, amiben megfogalmaztad, milyen is, ha hattyú szárnyakkal ébredsz és elvágják a torkod.

Marasztaltál. Néha és ez hiányzik.

Leléptem egy-két lépcsőfokot talán,

Te pedig leléptél, széliránnyal szemben.

És soha vissza nem tértél.

Még ma is a lépcsőket nézem, vacak és korhadt,

Bár végig szaladtam volna, akkor nem lennék itt.

A végén

Bőröm alá mászva és bőröm felszínére égetve itt vagy bennem.

És nem hagy nyugodni az árva perc, mikor jelen lehettél.

A könnyecseppek tajtékzó hulláma vet fátylat szempilláim tövére.

Még azóta is ugyanazt érzem, a

Feneketlen úr a korszakalkotás nagymesterétől.

Mert te, ki örök álomnak hajtottad fejed,

Neved örökké fogja zengeni hajadon s fráter.

Gyermekded kiáltások oly naggyá emeltek,

És sok lelket a mélységből ki emeltek,

Mert míg gyönyörű melódiád simította végig egész lényem,

Addig te küzdöttél a kegyetlen élet viszontagságai ellen.

Te vagy, ki megmutattad, a felszínre tükröző boldogság nem a bennünk rejlő démonok igazi alakja.

Emléked tovább él és virágzik
 A másik oldal fényeit sejtetve.
 Emlékfoszlányok játszanak dallamokat az öröklét útján,
 Mert mindvégig bennem élsz és uralkodol az utolsó pillanatig.
 S tudom, életem utolsó pillanataiban
 Ott leszel a végén.

SZILÁGYI ERIK

Lehetnék

Lehetnék fagyos estében egy lámpa alig égő fénye
 lehetnék kósza elszáradt fűszál egy réten
 lehetnék kitépott lap egy romantikus könyvből
 lehetnék virág mi két sírkő között kelt ki
 mi hiába gyönyörű ha úgylis csak könnyzáró táplálhatja
 lehetnék halott madár ki égből zuhan
 lehetnék szerető ki híven kényezteti szíve választottját
 pedig tudja hogy este úgyse mellette helyezi álmra fejét
 lehetnék családapa aki alkoholba fojtja bánatát és gyermekeibe égeti haragját
 lehetnék egy fa amire már felkerült az x hogy úgy is kivágják
 lehetnék férj ki mindent megtesz feleségéért de mégse érzi a nő a szerelmemet

Nem érzem magamat egésznek és boldognak nem érzem magamat virágnak
 sem halott madárnak nem vagyok férj bármilyenre szeretném
 mert nem tudtam boldoggá tenni ....
 Egy férfi vagyok fiatal, de mégis megfáradt

A Holló – Álmomban

Álmomban embert öltem
 embert öltem egy emberért
 egy emberért aki mindent jelent
 hogy ne bánthassa őt
 döntést kellett hoznom
 és meghúztam a ravaszt.

Összeeset az áldozatom
feküdt a földön és eltűnt az élet a szemeiből
és én csak néztem és nem éreztem semmit
csak láttam őt és lecsuktam szemeit
a pólómhoz és kezeimhez ragad a vére.

A temetésen utoljára
én dobtam rózsát a sírjára
de aztán az akiért öltem
hideg vérrel hátulról
ölt meg nem láttam az arcát.

Hallottam a sóhaj
mikor meghúzta a ravaszt
és éreztem a hideg fémet
és én is holtan estem a földre
és nem láttam gyilkosom arcát.

ő ölt meg engem akiért embert öltem
ő ölt meg engem akit mindennél jobban szerettem

A keménycserép színes világa

Páll István új könyvéről

Az elmúlt években több könyv látott napvilágot, amelyek révén a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei múzeumok gazdag tárgyi anyagához kerülhettek közelebb az érdeklődők. 2014-ben kitűnő tartalommal és gyönyörű külsővel a megye népművészeti monográfiája jelent meg Ratkó Lujza szerkesztésében, aminek gerincét a múzeumok néprajzi

kollekciói jelentették. 2018-ban az egyik legpatinásabb vidéki közgyűjtemény, a Jósa András Múzeum ünnepelte fennállásának 150. évfordulóját, s ebből az alkalomból a műtárgyak javából készült igényes album (*Bőségszaru*), majd az intézmény nagy múltú évkönyv-sorozatának önálló kötete foglalkozott a nyíregyházi múzeum (és a Sóstói Múzeumfalu) gyűjteményeinek történetével és jellemzőivel (*LXI. kötet, 2019*). Az utóbbiból tudjuk, hogy a másfélszáz éves intézmény mintegy 1 millió műtárgyat őriz, ami önmagában is dicséri az egymást váltó muzeológus generációk tevékenységét a gyarapításban, a műtárgyvédelemben, nem utolsósorban az anyag tudományos feldolgozásának és kiállításokon való közreadásának feladatában.

Ebbe a sorozatba illeszkedőnek tartom Páll István könyvét, ami a megye közgyűjteményeiben őrzött keménycserép anyagot adja közre. A reprezentatív albumot a Rétközi Múzeum és a Rétközi Múzeum Baráti Köre Egyesület jelentette meg (Kisvárdá, 2020), a jeles nyíregyházi néprajzkutató, a Sóstói Múzeumfalu egykori igazgatójának

munkájaként. A kötetben a szerző Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 16 közgyűjteményének mintegy ezer műtárgyát dolgozta fel azok részletező leírásával, elemzésével, a tárgytypus történetének bemutatásával. A tárgyak a kötetben a szerző készítette színes fotókon is megjelennek, melyek önmagukban jelentős vizuális élményt és információs bázist jelentenek.

Páll István könyve nem csupán a szép tárgyak dicsérete: a bemutatott tárgyi anyag éppúgy nyomjelzője a hagyományos népi kultúra változásának, mint annak a folyamatnak, ahogyan a néprajztudomány és a néprajzi muzeológia céljai és feladatai magával a tradícióval módosultak. Amíg az etnográfia az 1960-as évekig a zömében paraszti társadalom

hagyományait kutatta, annak egészében soha nem változatlan kultúrája az elmúlt két emberöltő alatt gyökeresen átalakult. A történeti néprajz és muzeológia felismerte, hogy az ipari forradalom hatásai a XIX. század elejétől a kárpát-medencei parasztság kultúráját átjárták a munkaeszközöktől a lakásberendezésig és a ruházkodásig. A gyáripari termelés által előállított javak fokozatosan leváltották a hagyományos tárgyi világot, messzemenően kihatva a társadalom és a szellemi műveltség állapotára is. Elegendő talán a viselet módosulására gondolni: a XIX. század derekától az olcsó és sokféle gyári kelme teszi lehetővé a népviselet táji változatainak kialakulását.

Döntő kérdéssé vált annak felderítése, hogy mikor és milyen módon jutott el az egyedi tárgyakat leváltó tömegáru az egyes vidékekre, s az eljutásuk nehézsége miként tükrözi egyes vidékek és népcsoportok periférikus helyzetét. A kiegyezést (1867) követően felszámolt belső vámhatárok lehetővé tették a külföldi tömegáruk beáramlását, ami a hazai kézműipar belső válságához vezetett. Az utóbbi jelentősége legtovább a peremterületeken maradt meg. A magyar parasztság a XIX. század derekáig a cserépedényeken kívül nem használt másfajta kerámiát. A fentiek fényében ez megváltozott: a fazekasok egyedi készítményeit a század második felében fokozatosan felváltották a sorozattermékként előállított gyáripari edények és dísz tárgyak. Páll István könyve megítélésem szerint azt a folyamatot is megmutatja, hogy az ő generációjának – kettőnk muzeológus generációjának – életében miként változott meg az etnográfiai, egészében a történeti múzeumok társadalmi reprezentációja.

A kőedény vagy keménycserép története a XIX. századra nyúlik vissza, amikor

az Európában jelentős késéssel (1709) megjelenő drága porcelán gyártásával csaknem párhuzamosan megindult – az ahhoz megjelenésében hasonló, de lényegesen olcsóbb – kerámia előállítás. Az új anyag technológiája, hogy az évezredek óta különféle korongokon formázott tárgyakat már formába öntve állították elő, magában hordta a tömegtermelés lehetőségét, vele az olcsóbb áru megjelenését. A XIX. század első harmadától Magyarországon is sorra jelentek meg a kőedényt gyártó manufaktúrák; tevékenységük nyomjelzője volt a hazai ipar születésének, de magában hordta annak minden nehézségét. (Bél)Apátfalva, Gyöngyöstarján, Hollóháza, Miskolc, Telkibánya és Városlőd üzemének története jól feldolgozott, Páll István históriájuk rövid összefoglalását adja. Beleértve a mai határon túleső, de termékeivel egykor a mai országhatárokon belül is megjelenő csehországi Altrohlau (Stara Role), Dallwitz (Dalvice), Znojmo (Znaim), ma szlovákiai Körmöcbánya (Kremnitz, Kremnica), Murány (Murán) vagy a XIX. század utolsó harmadától az I. világháborúig a Monarchia meghatározó gyárának számító ausztriai Wilhelmsburg jelentőségét.

A szerző összegyűjtötte a keménycserép-gyárak márkajegyként megjelenő fenékbélyegeit, jelentős segítséget adva a gyűjtőknek a tárgyak meghatározásához. Páll a téma jelentőségének megfelelően nagy teret szentel a keménycserép tárgyak forgalmazásának. Magyarországon – az edény angol (kemény) típushoz szükséges földpát hiányában – a meszes vagy puha kőedények terjedtek el, és a XIX.–XX. század fordulójára jószerével kiszorították a paraszti háztartásokból a hagyományos népi kerámiát. (Volt ebben része más típusú gyári kerámiáknak

is.) A kereskedelmük jelentős mértékben együtt formálódott a gyáripari termékek értékesítésére alakult, több nációból verbuválódott kereskedő réteggel, de tovább éltek abban tradicionális gazdasági érintkezések is: ilyen a szervezett árucseré – piacok és vásárok – mellett a nagytájak közötti szekerező közvetítők és az időszakai, főként mezőgazdasági munkára vándorló csoportok spontán, mégis bejáratott közvetítő szerepe, nem utolsósorban a korábbi nagy fazekasközpontok termékeinek értékesítésére szerveződött csoportok tapasztalata. A legidősebbek emlékezte szerint a II. világháború előtti időszakban a zempléni falvakat járó szekeres toll-, bőr-, és rongykereskedők cserébe keménycserép edényeket is adtak a partnereiknek. A keménycserép tárgyak Szabolcs, Szatmár és Bereg megyébe kerülése azért érdekes, mert a megye a hagyományos cserépedények tekintetében sem volt önellátó: a matolcsi és a nyírbátori fazekasok készítményei mellett a Felföld, a Partium és a magyar Alföld nagy központjai látták el cserépedényekkel ezt a területet. (Igaz ez a hagyományos paraszti kultúra tárgyi ellátottságának más területeire is.)

Tanulságos Páll István megfigyelése a kereskedelmet szolgáló mintakönyvek szerepéről: nagyobb városok kereskedői a XIX. század derekától egyre gyakrabban azokból rendeltek a közvetítőktől az üzleteik számára. Hozzáteszem, hogy a közvetítők sokféle tárgyat, eszközt terjesztettek a Kárpát-medence térségében, de azon túl, egészen a Balkánig az iparosodott osztrák, cseh, morva tartományok felől. Nem meglepő, hogy pl. a városi és mezővárosi/falusi konyhák eszközkészletében gyakran egyezések mutathatók ki a XIX. század második felétől, mivel

forrásaik azonosak voltak. (Például az osztrák-cseh határhoz közel fekvő Viehtau-i völgy falvaiban a XVII. századtól foglalkoztak fa konyhai és más háztartási eszközök készítésével, amelyek a Balkánig eljutottak a kereskedők révén, a XIX. század '60-as éveiben pedig pesti és más városi kereskedők már mintakönyvekből rendelték meg azokat /fa konyhai és háztartási eszközök, gyermekjátékok, építőköcskák, stb./). Bizonyos, hogy a nagyobb távolságon kereskedőknek lerakatuk volt, ezek ugyancsak útkereszteződései lehetnek e tárgyak forgalmának és találkozásának. A keménycserép tárgyak forgalma tehát nem kis részben „bejárt” kereskedelmi utakon zajlott, de fokozatosan magára öltötte a tömegáruk értékesítésének formai kereteit is.

A szerző fontos megállapítása, hogy egyes városi/mezővárosi kereskedők egy időben akár több keménycserép gyár termékeit árulták a XIX. század derekán, vagyis a vásárló számára a választás lehetőségét kínálták. Mindez az árak mellett bizonyosan összefüggött az ízléssel, a megszokott és az új használatának lehetőségével és dilemmájával. Amennyire az új típusú edények a modernizáció, az egyes vidékek különböző tempójú polgárosodásának nyomjelzői, bizonyos, hogy összetett hatások érvényesülhettek a díszítményekben, a tárgy készítője és a fogyasztó nehezen megragadható kapcsolatában is.

Az egyes észak-magyarországi üzemek működésében meghatározó szerepe volt a tágabb táji környezetükben megformálódott felvevő körzetüknek, gazdaságilag a legnagyobb veszteséget számukra az 1920-as országhatárokkal elcsatolt felvidéki piacok hiánya okozta. Ezt többségük nem heverte ki, és rövidebb felfutás

után, a II. világháború végéig mindegyik beszüntette működését. (Beleértve a cseh és osztrák üzemeket is.) Mindez egybeesett a színes keménycserép edények divatjának leáldozásával.

Páll István könyvének gerincét a *Keménycseréptár* című katalógus alkotja, amelyben – készítésük idejére utaló díszítő stílusukra is tekintettel – funkcionális rendben mutatja be a megvizsgált tárgyi anyagot. Az impozáns példatár szöveges részébe, olykor az egyes tárgyak leírásába nagyon sok finom megfigyelést, tapasztalatot, tájékoztató pontot dolgozott be, így az anyag tanulmányozása a téma iránt érdeklődők számára valóban kitűnő segítség. A díszítmények bemutatása alkalmas arra, hogy azok változásait, találkozásait, egymásra hatását is jelezze: például a porcelánszerű díszítmények keménycserép tárgyakon való megjelenése igazolja a díszítő motívumok átjárását az anyagfajták között. A katalógus anyaga elsősorban az előképek szerepét hangsúlyozza, s azt, hogy a díszítő motívumok miként jutottak el a vidéki Magyarországra. Talán önálló tanulmányt igényelne annak feltárása, hogy a paraszti műveltség tradíciója felől érték-e, illetve mennyiben érték hatások a tömegárak gyártásának területét. A tárgyak felirata többnyire obligát tartalmú: divatja volt a Hiszekegy és a Miatyánk szövegek megjelenésének, a hétágú menóra ábrázolásának, a történeti helyzet biztosította az érdeklődést az I. világháborús személyiségek és történések tárgyi reprezentációja iránt. Az ábrázolások meghatározása és értelmezése nem könnyű: a ritka emberábrázolások viseleti jegyei sem jelennek ahhoz egyértelmű kapaszkodót. Különös egységet képeznek a személyre szabott ajándékok, a reklámokat hordozó

tárgyak, majd a turizmus jelentőségének növekedésével a különféle szuvenírek. Ezek azonban unikális darabok, nem tartoznak a jellemző tárgyak közé.

A katalógus jól érzékelteti, hogy a keménycserepek a falvak és mezővárosok tárgyi világában nem csupán leváltják a hagyományos népi kerámia-készítményeket, hanem a modernizáció, a vidéki polgárosodás folyamatában új funkciójú tárgyakat is meghonosítottak. Más kérdés, hogy az anyag egészében nem koherens, hiszen a kötetben közreadott tárgyak találkozási a közgyűjteményekben alapvetően esetleges volt, ami nehezíti a korpusz egyes tanulságainak megvonását. Felsorolni is lehetetlen a XIX–XX. század tárgyi világának azt a színes sokféleségét, amelyet a kötet anyaga reprezentál. Bizonyos, hogy e ránk maradt példányok zömmel reprezentációs funkciót képviseltek, s relatíve szegényesebb köztük a köznap használati tárgyak köre. Az utóbbiak a könyvben bemutatottakhoz képest bizonyára nagyobb számban voltak kísérői a díszes daraboknak a falusi és kisvárosi háztartásokban. E dísz tárgyak jelentősége és szerepe divatszerűen változott a hagyományos lakóterekben. A parasztházak berendezésének szembevető zónájában jelentek meg: nagyon sok archív fotó tanúskodik például a konyha és a pitvar közötti íves közfalon sorjázó díszes keménycserepekről, hasonlóan a tisztaszoba ablakai között való megjelenésükről. Az 1950-es évektől a hagyományos parasztházakat leváltó falusi lakásokban, amennyiben a háziasszony ragaszkodott hozzájuk, leginkább a korábban ismeretlen előszoba díszéivé váltak, de felbukkantak városi otthonokban is. Ez utóbbi helyeken azonban gyakran keveredtek az utóvirágzásukat élő kerámiaüzemek

és kis fazekasműhelyek újfajta cseréptá-nyérjaival és díszedényeivel. Az elmúlt egy-másfél évtizedben pedig a különböző régiségvásárok kelendő cikkeivé váltak, hangsúlyozva a magángyűjtők szerepét is ezeknek a tárgyaknak utóéletében.

Fenntartás nélkül dicsérem Páll István könyvét, ami a hagyomány mai újraértelmezése okán témájában sokkal frissebb és hasznosabb annál, mintsem egy muzeo-

lógus életpálya tapasztalatait összegző munkának gondolhatnánk.

PÁLL ISTVÁN: A bécsi szalagtól a magyaros stílusig. Keménycserepek Szabolcs-Szatmár-Bereg megye közgyűjteményeiben. Kisvárdá, 2020. Rétközi Múzeum – Rétközi Múzeum Baráti Köre Egyesület, 208 p.

VIGA GYULA

Az irodalomközvetítés konok és megszállott prófétái

Egyszemélyes színpad III.

– Bálint Márta, Erdélyi György, Szabó András műsorai

Különleges igazgyöngy Torma Mária előadóművész *Egyszemélyes színpad* című könyvsorozata. A 2001-ben megjelent *Egyszemélyes színpad I.* című könyv Jancsó Adrienne, Bánffy György és Galán Géza irodalmi műsorairól, a 2004-es kiadású *Egyszemélyes színpad II.* Csernus Mariann, Ilyés Kinga, Pálfy Margit és Sella Zoltán előadóestjeiről nyújt hiteles keresztmetszetet.

Az *Egyszemélyes színpad III.* című kötetben, amely a 2020-as esztendő végén a Hungarovox Kiadó edíciójában látott napvilágot, Torma Mária az előzményekhez híven ad tömörített életút- és életmű-ismertetést három kiemelkedő

kollégájáról, kik misz-szionáriusként, a magyar irodalom közvetítőjeként, médiumaként sugározzák a szó művészetének üzenetét. Bálint Márta szín-művész és előadóművész, Erdélyi György előadóművész, rendező, Szabó András előadóművész, író, irodalomtörténész (íróként, irodalomtörténészként dr.

Gy. Szabó András), e három profetikus irodalomközvetítő mind tisztában van azzal, mit jelent a nyelvében élő nemzet literatúrájának éltetése. Róluk szól e remekművű könyv, életútjuk, életművük ismertetésével, általuk gondos kézzel összeállított pódiumestek forgatókönyvével, s a bőséges kritikai visszhangból ki-

választott szemelvényekkel. Nekem nem marad más szerep, mint egy kis ízlelgetés, mazsolázgatás közreadása a kitűnő kötetről kialakult benyomásaimból.

Bálint Márta Kossuth-díjas (2017), Magyar örökség-díjas (2002), A Magyar Érdemrend Lovagkeresztjével (2012) kitüntetett színésznőről és előadóművészről nem egyszer írtam és szóltam már. 1946-ban született Marosvásárhelyen, 1968-ban diplomázott a szülővárosában működő Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskolán. 1968–1971 között a Szatmárnémeti Északi Színház társulatának tagja, majd 1971-től a Marosvásárhelyi Nemzeti Színház színésznője volt. 1988-ban családjával áttelepült Magyarországra, ahol a Nemzeti Színház, a Katona József Színház társulatának tagjaként, majd 1990-től kezdve a Budapesti Kamaraszínház, a Merlin Színház, a Dominó Színház, az Evangéliumi Színház nagy szerepeire szerződött szabadúszóként volt híres előadások mértékadó szereplője. 1995-ben a Lénárd Sándor műveiből komponált előadással kezdte el határon túli és inneni magyar tartományokra, ausztriai, németországi, kanadai előadói körutakra kiterjedő föllépéseit, folytatva mindmáig monodramák előadásával.

E zseniális színész, versmondó életművének 1988-ig tartó, marosvásárhelyi korszakában életre keltette a magyar és a világirodalom számos nagy szerepét, a könyvben szereplő bibliográfiát olvasva csak hüledezünk a nem mindennapi mennyiségű címek és minőségű szerepek láttán. Az *all round*, azaz a minden szerepkörben és műfajban otthonosan mozgó zsenik reneszánsz sokoldalúságával volt mások mellett mágikus erejű naiva a marosvásárhelyi Magdó Tamási Áron *Énekesmadár* című darabjában, és intri-

kus a feneketlenül gonosz Regan Lear király sátáni, apaveszejtő leányának szerepében. Hasonlóképpen nagy elődjeihez, Szelezcky Zitához, Jancsó Adriennehez, Latinovits Zoltánhoz, máig tartó budapesti korszakában vált színművészből egyszemélyes színpadi prófétává, előadóművésszé, nemzeti irodalmunk jeleseinek médiumává, aki nem csak megszólaltatja, hanem újjá is éleszti a verset. Sokszólamú önálló pódiumestjeivel mások mellett Székely János, Kosztolányi Dezső, Lénárd Sándor, Kenéz Ferenc és mások munkáit viszi el a Trianonban megcsonkított jelenkori és a történelmi Magyarország, valamint Európa számos magyarlakta tartományába. (S talán nem hivalkodás, ha hozzáteszem, az én író-olvasó találkozóimat, irodalmi estjeimet is leggyakrabban az ő vers- és prózamondatai teszik közvetlenül átélhető élménnyé a közönség számára.)

Életművének harmadik szegmensében a legnehezebb, emberpróbálóbb egyszemélyes színház, a monodráma hazai nagyasszonyává fejlődve, az empátia csúcsteljesítményeként azonosul a Viszockij szellemét idéző monodráma hősével, Marina Vladyval (*A megszakított repülés, avagy szerelmem, Viszockij*). Szinte utánozhatatlan csúcsteljesítményként Jókai Anna *Szegény Sudár Annájának* színpadi és filmes megjelenítőjeként, az írói mondataival hirdeti, hogy a magyar értelmiséginek szent kötelessége éltetni a magyar nyelvet, s annak legnemesebb foglalatát, az irodalmat. Abban a világban, amelyben a globalizáció a magyar kultúra lecserélésén fáradozik, Bálint Márta az elhivatott színművész (e kötetbeli tetteitársaival együtt) kész arra, hogy visszavezérelje a közönséget a magyar örökség legnemesebb értékeihez.

Erdélyi György e sámánian szuggesztív színművész, rendező, versmondó váteszi szerepe is rendhagyó életpálya ívén teljesedett ki. Hogy az ő életút-ismertetését is a szubjektivitás mezőin kezdjem, tragikusan korán, súlyos betegségben elhunyt, felejtethetlen költő, író, publicista, filmrendező barátom, 17 éven át Magyar Nemzet-beli kollégám, Csontos János estjein szembesültem először különlegesen drámai vers-megjelenítő szuggesztivitásával. 2015-ban hatalmas élmény volt a *Világegész és töredék* című versszínházi előadás, amely József Attila verstöredékeinek Csontos János által kiegészített, kikerekített műveiből készült.

Erdélyi György ebben a műsorban a groteszk, az abszurd iránti fogékonyságát is megmutatta Császár Angela színművész, Grensó István jazzvirtuóz és Miklós Szilveszter ütőshangszer művész közreműködésével. A Magyar Kultúra Alapítvány Petőfi-díjával (2009), a Budapest XXII. kerület Magyar Kultúra-díjával (2012) kitüntetett Erdélyi György művészete is híven illusztrálja azt az ökölszabályt, hogy az igazán tehetséges szín- és előadóművész nem szaval, nem mondja a szövegeket, hanem belső átéléssel teremtí újá a szerepét, illetve a költeményt úgy, ahogy az a szerző legszebb álmaiban szerepel. Budapesten született 1943-ban. Ahogy számos kiemelkedő kollégája, ő is a szakmán kívülre született tehetségek szinte egyetlen befutási lehetőségét megpróbálva, a *Ki mit tud?* televíziós vetélkedőn nyert 1963-as díjjal mutatta meg önmagát. Ascher Oszkár ezután szerződtette a Déryné színházhoz. Egy évig tanult Peter Brook meghívására Párizsban, volt alternatív társulatok, mások mellett a Metró, a Szkéné emblematikus alakja. Őt is a magyar irodalom

közvetítése, a pódiumművészet, az egy-személyes színház tette a vers- és prózamondás másik hazai nagymesterévé. Az objektív távolságtartást erőltető baggadózó, hadarikaló hivatásosok ámokfutásának korában revelációerővel hat Erdélyi erőteljes, belülről megformált, önmagával és a világegyetem erőivel küszködő vers- és prózamondása. Erről tanúskodnak kiemelkedő estjei Rónay György, Jékely Zoltán, Pilinszky János, Hernádi Gyula, Benedikty Hováth Tamás műveiből, s az 1956-os forradalmat megidéző színpadi kompozíciói. A nyugati emigráció két emblematikus alakja, Márai Sándor és Makkai Ádám életműve is fontos szerepet játszik előadói életművének horizontján. Nehezen találunk olyan nemzetfontosságú irodalmi és kulturális rendezvénysorozatot, ahol Erdélyi György még ne szerepelt volna, legyen az akár a Tokaji Írótábor vagy a Magyar Írószövetség valamely könyvbemutatója. És sorolhatnánk nagy szerepeit, versmondásait, de hát ezeket idézi meg Torma Mária kötete és saját önéletrajzi könyve (*Amikor*). A legfontosabb, hogy mind a népi-nemzeti, mind az urbánus, városi, intellektuális irodalomnak, mind a keresztény Isten bizonyosságát hirdető szóművészetnek hű szolgálója ő. Számos szerepkörben, előadóművészként, színművészként, rendezőként, dramaturgként, olykor élő beszédben is az irodalom egyik leghitelesebb szószólójaként szolgálja a számára szent magyar irodalmat és a hiteles, autentikus, nemzeti gyökerű magyar kultúrát.

Az egyszemélyes színház harmadik e könyvben megidézett több műfajú nagymesterét, Szabó Andrászt is a versmondás, a pódiumművészet mágusaként ismerjük, aki írott és szóbeli irodalomtörténészként, sőt szépprózáíróként is

különleges személyiségnek számít. Emlékezetes találkozás volt számomra a Petőfi Irodalmi Múzeumban 2015. május 15-én a Ratkó József-emlékülés, ahol Babosi László irodalomtörténész vezette az a kerekasztal beszélgetést, amelyen Ágh István költő, a Hetek költői csoportjának tagja, Bedő György könyvkiadó, Buda Ferenc költő, a Hetek költői csoportjának tagja, Serfőző Simon költő, a Hetek költői csoportjának tagja, Jánosi Zoltán irodalomtörténész, Kósa Ferenc filmrendező, Nagy Gábor költő, irodalomtörténész beszélgetett az újkori magyar költészet váteszi, megalkuvásra képtelen, kiemelkedő költőegyenisége, Ratkó József költészetéről, prózájáról, a Lezsák Sándor által szervezett lakiteleki találkozókön betöltött szerepéről. A megrendítő beszélgetéshez híven illeszkedett Szabó András előadóművész és a Hangraforgó együttes (Sipos Bea és Faggyas László) műsora Ratkó József műveiből.

Szabó András, Madách-díjas előadóművész, irodalomtörténész 1953-ban, Balassagyarmaton született; a magyar-népművelés szakos bölcsészhallgató a rendszerváltozást megelőző kulturális forrongások évadján vált az amatőr-alternatív színház és versmondó pódiumszínház megújításának váteszi alakjává. Híres önálló előadóstjeivel (*Magunkat másoknak*, *Én nem mehetek el innen*, *Erdőn túli táj* stb.) már egyetemi hallgatóként a nemes és nemzeti magyar vers és próza közvetlen szolgálatába állította művészetét. Ő is tudja, hogy nincs nagyobb veszélyeztetett a digitalizáció korában a művészetek közül az irodalomnál. Vallja az Ünnepi Könyvhét megalapítója, Supka Géza szellemében, hogy az igazi művész leghívebb küldetése, hogy életben tartsa azt a literatúrát, amely a

művészetek közül első sorban képes az embert ráébreszteni nembeli lényegére és nemzeti hovatartozására. Szabó András is az Isten képmáshordozó ember és a magyarság igazi misszióját tolmácsoló irodalom nagykövete. Műsorainak és írásainak regisztere hatalmas ívet foglal magában, Balassi Bálinttól, Mikes Kelemtől, Rimay Jánostól, Nagy Lászlón át ma élő, élvonalbeli írók költők életművéig terjed. A Magyar Művészeti Akadémia Kárpát-medencét végig zárandokló lévai, kassai, beregszászi, munkácsi, újvidéki, palicsi, nagyszalontai, nagyváradi, kolozsvári, nagyenyedi, torockói vándorműsorainak állandó szereplője határon inneni, túli, felvidéki, partiumi, erdélyi, délvidéki, kárpátaljai utakon. Különlegessége művészetének, hogy irodalomtörténészként is jeleskedik, önálló estjein igen gyakran elemzi az általa megjelentetett alkotók munkáit. Egyik legújabb könyve a *Legenda ez is* című önvallomás, amely a Magyar Napló gondozásában jelent meg, de emlékezetes a *függőhíd metamorfózisa* című tanulmánykötete, s a *Fogyó léptek*, az *Apám faluja* című önéletrajzi írása. Utóbbiakban hitet tesz a kis haza, a szülőföld mellett, de a szövegekben megmutatkozik a szülőváros iránti féltő, óvó szeretet ereje is.

Ennyi férhet el egy rövid kötetajlásban, amelynek írója szükségképpen elégedetlen, hiszen külön kellene szólnia Torma Máriáról, aki szintén az irodalmat éltető utolsó pódiumművész-mohikánok közé tartozik irodalom- és magyarrelles trendek hullámain hánykolódó nemzetünk sajkájában, úgy is, mint pódiumművész, s úgy is, mint e sorozat kiadó szerkesztője. Ám éppen az erősíti hitünket a nemes irodalom és a nemzet túlélésében, hogy a Szent Korona Ma-

gyarországn és a közép-európai nemzeteknél, még mindig van becsülete és tisztessége a szó nemzetéltető művészetének. S ez nagymértékben köszönhető Torma Máriának, Bálint Mártának, Erdélyi Györgynek, Szabó Andrásnak, a leghívebb közvetítőknek, az ihletett médiu-

moknak, az irodalomközvetítés konok és megszállott profétáinak.

TORMA MÁRIA (szerk.): Egyszemélyes színpad III. Bálint Márta, Szabó György, Szabó András műsorai. Budapest, 2020, Hungarovox Kiadó, 215 p.

PÓSA ZOLTÁN

A folytonosság újjáteremtése

Kárpátalja egy magyar diplomata szemével

A folytonosság újjáteremtése címmel 2020-ban kárpátaljai beszélgetőkönv jelent meg a Magyar Napló gondozásában. Főszerelője Tóth István, Magyarország 2010–2014 közötti beregszászi főkonzulja. A könyvben olvasható két hosszú interjú Zelei Miklós költő, író, újságíró készítette a kárpátaljai születésű diplomatával; e szövegekből kendőzetlen őszinteséggel ismerhetjük meg Tóth István magánéletét, munkásságát, ismerőseit és kapcsolatait. Zelei Miklós egyike volt azoknak, akik szorgalmazták a ma Ukrajnában lévő Kisszelmenc és a Szlovákiában fekvő Nagyszelmenc közötti határon álló kapu kinyitását. Az ezzel kapcsolatos *A kettézárt falu* című szociográfiai dokumentumregényét először 2000-ben adtál ki, melyből később színművet is írt.

A 20 évvel később látott napvilágot *A folytonosság újjáteremtése* nagyszerű interjúkötetében az olvasó megismerheti

Tóth gyermek- és ifjúkorát, egyetemi éveit, magyarországi áttelepülésének körülményeit, az anyaországban végzett munkásságát és főkonzuli tapasztalatait. A beszélgetések során számos meghatározó személy neve bukkan fel, olyanoké, akik közvetlen vagy közvetett módon hatással voltak az életére. Az egykori diplomata szemüvegén keresztül

vizsgálhatjuk Kárpátalja helyi viszonyait, a régió elmúlt 70 évének eseményeit.

A könyv előszavát dr. Cserniczkó István, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola rektora írta. Munkája megadja a téma alaphangját, mintegy bemutatva a kárpátaljai magyarság helyzetét a 2017-ben elfogadott ukrán oktatási törvény tükrében.

Az előszó után következik a beszélgetőkönv első része, az *Egy keletmagyar Nyugat-Ukrajnából – Első beszélgetés* címmel. Ez életinterjúként még 2013-ban

készült, és Tóth Istvánnak *A peremvidék világbirodalma* című könyvében jelent meg ugyanabban az évben. Ebben az egykori diplomata a gálocsi gyermekéveiről, a családjáról, az 1956-os eseményekről és az 1960-as évek kárpátaljai viszonyairól szól. Tóth István 1951-ben a sztálini Szovjetunió egyik legnyugatibb részén, az Ungvárhoz közeli Bátfán látta meg a napvilágot, „[a]bban a birodalomban, amelyik mindent megtett azért, hogy tönkretegy a szüleink életét és a miénket. Hetven évet se élt ez a birodalom. Én negyven voltam, amikor megszűnt.” Később a szomszédos Gálocs nevű faluban és Ungváron nevelkedett.

Sikeres felvételije után 1968-ban az Ungvári Állami Egyetem magyar nyelv és irodalom szakára került, ahol nem sokkal ezután tagja lett a Fodó Sándor által 1967-ben megalapított Forrás Stúdióknak, amelynek munkájában nemcsak irodalmi, hanem közéleti kérdésekben is részt vett. A társaságot – mely egyre inkább polgárjogi mozgalommá vált – négy évvel később politikai okokból megszüntették. Közben megismerhetjük a tanárokat és diáktársakat, illetve a korabeli egyetemi éveket. Megtudhatjuk, hogy a könyv főszerzője a Forrás Stúdió tagjaként 1970–1971-ben részt vett a kárpátaljai polgárjogi mozgalomban, tiltakozott a kárpátaljai magyarság jogfosztottsága ellen, aminek következményeképpen – büntetésből munkaszolgálatos közkatonaként – a szovjet hadseregbe sorozták. Reflektorfénybe kerül Balla László személye és cenzori szerepe, valamint az általa létrehozott József Attila Stúdió, de Tóth István hosszasan beszél az 1972–1974 közötti katonaeveiről is. Ekkor élénk társul a sokszínű, soknemzetiségű Szovjetunió, láthatjuk a korabeli mostoha és szélsősé-

ges körülményeket, a mindennapokat, exkavátoros élményeit, találkozásait a Magyar Néphadsereggel, és betekinthetünk az alkoholfogyasztási szokásokba is. A leszerelést követő évek után megismerhetjük a magyarországi áttelepülés körülményeit, a családalapítást, a nyíregyházi, a budaörsi és a főváros hetedik kerületében lévő Garay utcai lakásokat, de szóba kerül a beregsurányi Barátság Almáskert és a III/III-as ügyosztály is. A kötet első része végül a rendszerváltással, a Szovjetunió felbomlásával, a kárpátaljai magyarság sorsának alakulásával és a Határontúli Magyarok Hivatalával zárul.

A könyv második része a *Hiányokban gazdag életünk – Második beszélgetés* címet viseli, ebben az első (2013) óta eltelt hét esztendőről szól. Az interjú során Zelei és Tóth érinti az egykori témákat is, de mindig továbbvizik, számos esetben visszanyúlnak a korábban félbehagyott eseményekhez, kiegészítik és bővítik a történeteket. Olvashatunk Tóth István főkonzuli tevékenységéről, a hajdani diplomáciai eseményekről, a magyar nemzetpolitika eredményeiről, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetségről, Aknaszlatináról, a magyar-lengyel kapcsolatokról, Bogdan Hmelnickijről, a zsidókról, a ruszinokról, valamint a mindennapokról. A beszélgetést végül Tóth István az alábbi gondolataival zárja: „Kárpátalján, mint szerte a Kárpát-medence magyar közösségeiben, politikai törésvonalak választják szét a magyarokat. Az egyik oldal – egyszerűsítve – a nemzeti konzervatív, a másik a balliberális térfélen van. Közös értékeink azonban mindkét térfélen ott vannak. Közös munkával lehet nagy eredményeket elérni. És az ukrán nagypolitika kicsinyességével is összefogással lehet megbirkózni.”

A könyv végén a beszélgetések során említett személyek rövid életrajzai olvashatóak. A borító hátoldalán az egyik interjúból vett hosszú részlet és egy curriculum vitae kapott helyet.

Összegzésképpen elmondható, hogy Tóth István volt az a magyar diplomata, aki kárpátaljai magyarként jól ismerte szülőföldjét, a helyi közszereplőket, és átlátta a bonyolult társadalmi-politikai viszonyokat. Ezt erősíti meg a könyv borítójának hátoldalán lévő mély gondolat is: „Megtanítottak rá, hogy a legnehezebb helyzetben is föltaláljam magam. És az-

után? Mégis újjáteremtettük magunkat. (...) 2010–2014 között beregszászi magyar főkonzulként szolgálhattam Hazámat, dolgozhattam a kárpátaljai magyarok érdekeiért, magyarok és ukránok baráti kapcsolataiért. Hálát adok érte Istennek.”

TÓTH ISTVÁN: A folytonosság újjáteremtése. Kárpátaljai beszélgetőkönyv. Budapest, 2020. Magyar Napló Kiadó, 176 p.

HOLMÁR ZOLTÁN

Mindenünk a színház

Mindenünk a színház. Mindenünk, amihez embernek köze van az eszméléstől az elmúlásig, az örömtől a bánatig, a fájdalomtól a gyönyörűségig. Az igazi színházrajongó lelkes ragaszkodása közelít a gyermekéhez: ott lenni, ahol az élet „sűrűsödik”, átélni újra és újra ugyanazt az élményt, önmagunk világban való intenzív jelenlétét. A színház – mondják joggal az esztéták – összművészet. Írók, irányítók, szervezők, játszó művészek, segítő személyek összjátéka az alkotás felől. Életünk megtörtént vagy megtörténhet helyzetei a témák felől. Szokás az előadást ünnepnek tartani, s valóban ünnepként működik, hiszen az a két, két és fél óra kiemel a hétköznapi átlagosságából, kivételessé tesz, felröpít

olyan magaslatokra, ahonnan többet látni önmagamból és többet a másiktól. Az ünnep megerősít, tudatosít, elmélyít egy már eleve létezőt: emberi önmagunkat. A művészet, így a színház is, ugyanezre vállalkozik, de teljes lényünket megérintve, szellemünket és érzelmeinket teljesen átjárva. A színház kezdetei a mitikus ősidőkbe nyúlnak vissza. Dionüszosz-ünnepként is több volt már egyszerű közösségi eseménynél. A metszés után könnyező venyige, az első szőlőrügök, a gyermek- majd felnőtt-tenyérvényi levelek, a támaszt kutató kacsok, a színesedő boggyókban cukorra érő nedvek, a kipréselt must mézessége, a felhőrpintett borban a testet-lelket megtüzesítő nap heve mind az önmaga erejét, szépségét, munkáját

ünneplő emberi közösség táncos-énekes kavargásában koncentrálnak a művészet. A mai színház szelídebb formában ugyan, de sokat őriz ebből az ősi minden-ség-élményből.

Kováts Dénes könyve úgy foglalkozik a színházzal, hogy annak lehető legtágasabb keretét, közegét fogja át. A szerző virtuális kirándulásra hív könyvének bevezető szavaival. „Bátran állíthatjuk, hogy Nyíregyháza kulturális negyedévé vált a Benczúr tér és a Bessenyei tér alkot-ta városmag, amely a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskolától a Vasvári Pál Gimnáziumig tart. A város-központ ezen részén várja a látogatókat a Móricz Zsigmond Színház, a színház-történeti múzeumot is magában foglaló Szindbád, a várostörténeti kiállításnak is helyet adó Kállay-kúria, a Rózsakert Sza-badtéri Színpad, a 2019-ben az Év múze-uma díjat elnyert Jósza András Múzeum, valamint a Színház földszintjén a Mű-vész Stúdió.”

Az olvasót megszólító polgármeste-ri, színházigazgatói és szerzői köszöntés után a bevezető fejezet következik *A te-átrum* címmel. Árnyalt áttekintést ka-punk a történelmi kezdetektől a jelenkor megvalósult fejlesztéseinek bemutatásáig. Gondosan válogatott, színes fotóanyag teszi elevenné a színház és környékének közösségi tereit, s a tárgyi környezet be-mutatása szervesen fonódik össze az adott helyszínekhez kapcsolódó emlékezetes produkciók felidézésével. A szimbolikus-sá vált színházi események közül külön említést érdemel a nyitány, Vörösmarty varázslatos-poétikus darabja, a *Csongor és Tünde* 1981. október 17-ről.

A klasszikus játszóhelyek mellett szerves része a színház tevékenységének a közönséggel való intenzív kapcsolat-

tartás. Ennek talán legfontosabb terepe a – fizikai állapotában és funkcióiban is felújított – Bencs Villa. Kováts Dénes új-ságíró-műsorvezetőként, moderátorként meghatározó szerepet vállal az itteni kul-turális programok létrehozásában. Em-berközölsébe hozza művészeit, kér-déseivel közelebb vezet mind az alkotók személyiségéhez, művészi hitvallásához, mind a produkciók kulisszatitkaihoz, a színházcsinálás gépezetének mélyebb megismeréséhez. *A teátrum* újraélhető útirajz a színház visszatérő vendégeinek, a színház meghosszabbításainak szerteága-zó rendszerét látatja. Olyan utakat, me-lyeket egy-egy erőteljes színházi élmény előtt és után mindannyian bejárunk. Egy jó előadás napokig, hetekig él még a függöny legördülése után. Az utóhatás, a modern katarzis pezsdítő érzés, a látottak megbeszélésére, átgondolására készlet. Hacsak lehetséges, jó ilyenkor a frissen befogadott élményt feldolgozandó-ápo-landó beülni valahová. A könyv valódi és szavakból formált képei hozzásegítenek ahhoz, hogy a színpadon történtek szer-tehullámzását ezerféle irányban nyomom kövessük.

Vezérfonalak címmel a színház küldet-ését, arculatát, művészi programját, napi működését leginkább meghatározó sze-mélyiségek megszólalásai következnek. A beszélgetésekben a szerző – nem csak itt, hanem a könyv egészében – arra törekszik, hogy ne csak gondolatok, vélemények életre hívója legyen, hanem az olvasóport-ré mélységű személyiségrajzot, alkotásokra fókuszáló pályaképet is kapjon.

Kirják Róbert igazgató az, aki a szín-ház bonyolult gépezetét életben tartja, műsorrendjét a legszeleesebb nézői elvá-rásokhoz igazítja. Az öt nagyszínpadi be-mutató sorrendjéről, összetételéről a kö-

vetkezőket nyilatkozta: „Az első előadás könnyedebb: zenés vagy vígjáték. A második mélyebb, elgondolkodtatóbb típusú színdarab. A harmadik szintén zenés vagy vígjáték, a negyedik kísérletezőbb jellegű, komolyabb hangvételű produkció, míg az ötödik ismét egy könnyedebb színdarab. Évadonként annyi a változás, hogy az egyikben két zenés és egy vígjáték alkotja a repertoárt, a következőben két vígjáték és egy zenés a kínálat.” A direktor bevallása szerint tudatosan törekszik arra, hogy a színház művészei tehetségükhöz méltó feladatokat kapjanak, s a háttérszeméllyel együtt összehangolt, igazi közösségként létező társulatot alkossanak. A műsorterv összeállítása, az új évadok tervezése országos összehasonlításban is páratlanul átgondolt, tudatosan és időben tervezett folyamat. A beszélgetésből kiderül az is, hogy bár az igazgatónak vannak – színpadon megvalósult – személyes preferenciái (mint például a felhőtlen és derűs kikapcsolódást ígérő *Balfácánt vacsorára*, a klasszikus *Úri muri* vagy a filmes adaptációból is ismert dinamikusan modern *Főfőnök*), a darab- és színészválasztás mindig körültekintő egyeztetések eredménye. Örömteli tény, hogy Nyíregyházán nagyon sok fiatal művész kap nívós feladatokat, hiszen ez is a vezetői koncepció része. Régi és tudatosan ápoltság, hogy élvonalbeli rendezők állítanak színpadra klasszikus és modern darabokat egyaránt, s közülük többen rendszeresen visszatérnek városunkba.

Horváth Illés a színház művészeti vezetője. Színészi szerepben legutóbb – és nyilatkozata szerint egyelőre utoljára – a *Don Carlos*-ban láthatta a nyíregyházi közönség, rendezőként a *Macbeth* sikerét tudhatta magáénak. Művészeti vezető-

ként arra törekszik, hogy színpadunkon a helyi színészek mellett – ha csak lehetséges – vendégművészek is fellépjenek. „Egy új ember inspirálja a kollégáit. A társulati tagoknak is jót tesz, ha új játszótársakat ismerhetnek meg, új munkamódszerekkel találkozhatnak. Az új impulzusok hatnak rájuk, fejlesztik őket” – fogalmaz Horváth Illés. Legfontosabb vezetői feladatának azt tartja, hogy kiválassza a darabokat, életre segítse az előadásokat. A színház legnagyobb varázsáról azt mondja, hogy a kipattanó gondolat-tól a kész előadásig ívelő folyamatban működésbe lendül a színház gépezete, s a darab – olykor száznál is több ember összehangolt munkájának eredményeként – eleven és átélhető történetté változik a nézőközönség előtt.

Sediánszky Nóra a színház művészeti tanácsadója. Diplomáját tekintve színházdramaturg és esztéta, de szívesebben vallja magát egyszerűen színházi embernek. Klasszikus vezetői szerepkör helyett feladatát inkább abban látja, hogy együtt gondolkodjon a művészekkel, hogy fenntartsa a színházról és színházért folytatott párbeszédet. „Nyíregyháza az utolsó olyan bástyák egyike, ahol ott lehet maradni a büfében, ahol együtt lehet lenni, ahol még beszélgetni és gondolkodni lehet a színházról. Nagyon fontos az alkotások szellemi minősége szempontjából is, hogy egy színháznak igazi közösségi élete legyen” – mondja. Művészeti tanácsadóként a színházi csapatmunka összehangolását, ösztönzését tartja feladatának, s ebben meghatározónak a kölcsönös figyelmet, az egymástól való tanulást, a művészek és a háttérszemélyzet egymásra utalt és egymásra figyelő munkáját. Különleges színházi élményt jelentett rendezőként való bemutatkozása. *A név: Carmen* val-

lomása szerint tudatosan törekedett a szűk térben, már-már filmes típusú játékmóddal megvalósított közelképekre, a karaktereket egyfajta puritán emberi drámában mutatva meg. Egy kicsit gyakorlati demonstrációja is ez a produkció annak, amit Sediánszky Nóra művészeti tanácsadóként gondol a színházról: az élő dolgok varázsa, a másik intenzív, tapintható jelenléte, az itt és most jelenideje.

A kötet törzse a színészekkel készült huszonöt beszélgetés. Huszonöt mélyinterjú, ha pontosabban fogalmazunk. Mind-egyikre lehetetlen reflektálni egy recenzió keretein belül, a művészek érzéseik, gondolataik, teljesítményük elismerése mégis megkívánja, hogy nevüket itt hiánytalanul felsoroljuk: Dézsi Darinka, Fridrik Noémi, Gulácsi Tamás, Gyuris Tibor, Horváth László Attila, Horváth Margit, Horváth Réka, Horváth Viktor, Illyés Ákos, István István, Jenei Judit, Kosik Anita, Kónya Merlin Renáta, Kuthy Patrícia, Nagyvidai Gergő, Nyomtató Enikő, Pregitzer Fruzsina, Puskás Tivadar, Rák Zoltán, Szabó Márta, Széles Zita, Tóth Károly, Tóth Zolka, Urmai Gábor. Huszonöt önmagában is sokféle ágazó életút, huszonöt emberi arc, huszonöt elkötelezett művészsors.

Kováts Dénes könyve útikalauz, színházi kézikönyv abban az értelemben is, hogy egy-egy előadás után jólesik fellelőzni, és magunk elé vetíteni azt a színészportrét, azt a művészi értékrendet és gondolkodást, amely az éppen látott darab szereplője mögött ott van, de amit az előadás jelenében csak áttételesen érzékelhetünk. A kérdező arra törekszik, hogy megragadja a pályakezdés, a személyiségformálódás, a művészi karrier kulcsfontosságú csomópontjait. Visszatérő szakasza a beszélgetéseknek a színház,

a színészi küldetés mibenlétére irányuló kérdések sora. A válaszok személyesek, őszinték és az alkotó életformába vetett hitről tanúskodnak. „Borzasztóan kell figyelni, vigyázni egymásra, érzékeny emberek a színészek. Kiadjuk az életünket, ahogy én most neked” – olvashatjuk Puskás Tivadartól. Amit mondott, minden itt nyilatkozó színész személyiségére igaz. Sokan fogalmaznak úgy, hogy a színészet odaadás, kitarulkozás, de mindig tudatosan kézben tartott, kívülről és belülről egyszerre alakított játék. Csak így érhető el – miképpen Szabó Márta fogalmaz –, hogy a színház a nézőt „kizökkenti a hétköznapiokból, olyan új élményekkel, gondolatokkal gazdagítja, amikről beszél, emlékezik rájuk, magyarán nem marad hatás nélkül, nem úgy megy el, mint ahogyan érkezett. Minden előadás más, de ez nemcsak tőlünk, hanem a nézőktől is függ, hiszen a közönség is mindig változik, a nézőtérnek estéről estére eltérő a rezgése, kisugárzása. Oda-vissza hatunk egymásra.”

A színházi előadás akár a színész, akár a néző felől közelítjük, átélés-újraélés. A klasszikus arisztotelészi megfogalmazásban mimészis, vagyis teremtő utánzása önmagunknak, a cselekvő embernek. Mindez pedig – ahogy a *Poétika* fogalmaz – a felismerés, a ráismerés érdekében történik. A jó színház megajándékoz ezzel a felismeréssel: „hiszen ez én vagyok!” Fridrik Noémi az interjúban a következőket mondja erről: „Szerintem a színház, mint műfaj azáltal, hogy szinte testközelbe enged magához a nézőt, egy adott problémát vagy situációt a sajátjaként tud megmutatni. Egy-egy színdarab mondanivalója, témája, hasznos és fontos lehet a közönség számára, terápiaként szolgálhat. Így a színház kitűnő fórum arra, hogy a

látogató adott esetben ne egy pszichológusnál üljön, vagy ne a televízió által kreált művilágot lássa, hanem az általunk megszemélyesített hús-vér emberek bőrébe bújva élje át újra a helyzeteket.”

A színész-interjúk az élő beszélgetések hatását keltik. Bárki szólal is meg Kováts Dénessel szemközt, hiteles gondolatokat, a diskurzus jelenében születő reflexiókat közöl. Az olvasó persze titkokra kíváncsi, szeretne bepillantani nagy alakítások „hátsó szobájába”, belesni az alkotók műhelyébe. A nyilatkozókat olvasva viszont mintha csillapodna ez a fajta gyermeki vágyunk, helyette sokkal mélyebb közvetlenséggel rajzolódik ki a színészi mesterség „hétköznapi ars poeticája”. Amit Horváth László Attila közöl erről, az vélhetően minden színészi alakítás előtörténetére igaz: „Először ösztönösen, majd egyre tudatosabban kialakítok magamban egy képet arról, akit játszani fogok. Keresem a mozgatórugóit, mit és miért csinál. Ha ez megvan, akkor a hogyan már magától jön. Mivel én szólaltatom meg, ő nem egy teljesen elképzelt figura, nem tőlem független ember, mert a színpadon velem történik mindaz, ami vele, így, amit ő érez és cselekszik, azt érzem és teszem én is. De ehhez meg kell fejtenem a miérteket.”

Színház és város szervesen összetartozik. Igazolja ezt a könyv felépítése is az „anyaépület” homlokzatával köszöntő borítótól a köszöntő szavak után a színházi negyed, a teátrum és vonzaskörzete bemutatásán, a művészeti vezetők és színművész alkotók interjúin át egészen a teljes munkatársi gárda bemutatásáig, sőt záró aktusként helyet kapnak a nézők konfesszionális nyilatkozatai is Nyíregyháza mindannyiunk által szeretett játszóhelyéről.

Nézőként is joggal érezhetjük úgy, hogy a Móricz Zsigmond Színház – nekünk nyíregyháziaknak – közös szellemi otthonunk. Ahogy Pregitzer Fruzsina vallomása ezt a kölcsönös kötődést fogalmazza meg: „Nyíregyházán tapasztaltam meg, milyen az, amikor az utcán, a postán, a piacon megállítanak az emberek, s beszélgetnem kell velük, mert kíváncsiak rám, mert én az ő színészük vagyok. Az életem felét itt töltöttem. Itt találkoztam először igazi érintésekkel a közönség részéről. A színészi tudatosságom itt, ezekben az években alakult ki: az, hogy mit jelent színésznek lenni, s mit jelent valójában a színház, a közönség. Itt tanultam meg, hogyan épül föl a dialógus, az a kölcsönösségi viszony, melynek során adok valamit, amiből a nézők valamennyit visszasugároznak rám. Nyíregyháza immár az első számú otthonom.”

Kováts Dénes értő és elkötelezett könyve ezt a mindannyiunk által otthonnak megélt várost mutatja meg annak szűkebb tartományában, a színház világában körbetekintve. Mert hiszen a város, vagy annak a színház által besugárzott közvetlen környezete emberi kapcsolatok, szavakból és gesztusokból szőtt közös élmények, alkotómunkából fakadó értékek erős szövődéke.

KOVÁTS DÉNES: Mindenünk a színház. Huszonöt interjú. Nyíregyháza, 2020. Megjelent a Móricz Zsigmond Színház kiadásában, a Feliciter Kiadó gondozásában. 277 p.

GERLICZKI ANDRÁS

Szerzőink

- Berki Anna – történész, PhD-hallgató, ELTE TDI, Budapest
Gerliczki András – kritikus, középiskolai tanár, Nyíregyháza
Dr. Hamar Péter – irodalom- és filmtörténész, Fehérgyarmat
Dr. Holmár Zoltán PhD – történész, Jósza András Múzeum, Nyíregyháza
Jakab Attila – régész, Jósza András Múzeum, Nyíregyháza
Klicsu Rozi – középiskolai tanuló, Nyíregyháza
Dr. Kováts Dániel – irodalomtörténész, ny. főiskolai tanár,
Budapest
Dr. Kührner Éva PhD – történész, könyvtárigazgató, Nyíregyháza
Marik Sándor – újságíró, Budapest
Oláh Kármén – középiskolai tanuló, Nyíregyháza
Pósa Zoltán – író-költő, Balatonföldvár
Dr. Ratkó Lujza CSc – néprajzkutató, Sóstói Múzeumfalu, Nagykálló
Suhajné Szoka Margit – pedagógus, helytörténet kutató, Újfehértó
Szabó Katalin – pszichológus, PhD-hallgató,
SZTE NTDI, Szeged
Szilágyi Erik – középiskolai tanuló, Nyíregyháza
Dr. Viga Gyula – etnográfus, ny. egyetemi tanár, Miskolc

500 Ft

BUDAI LÍVIA: ŐSZ

20212 >

9 771216 092004